

Matica srpska, Novi Sad
Zivot i rad

МАТИЦА СРПСКА

ЖИВОТ И РАД

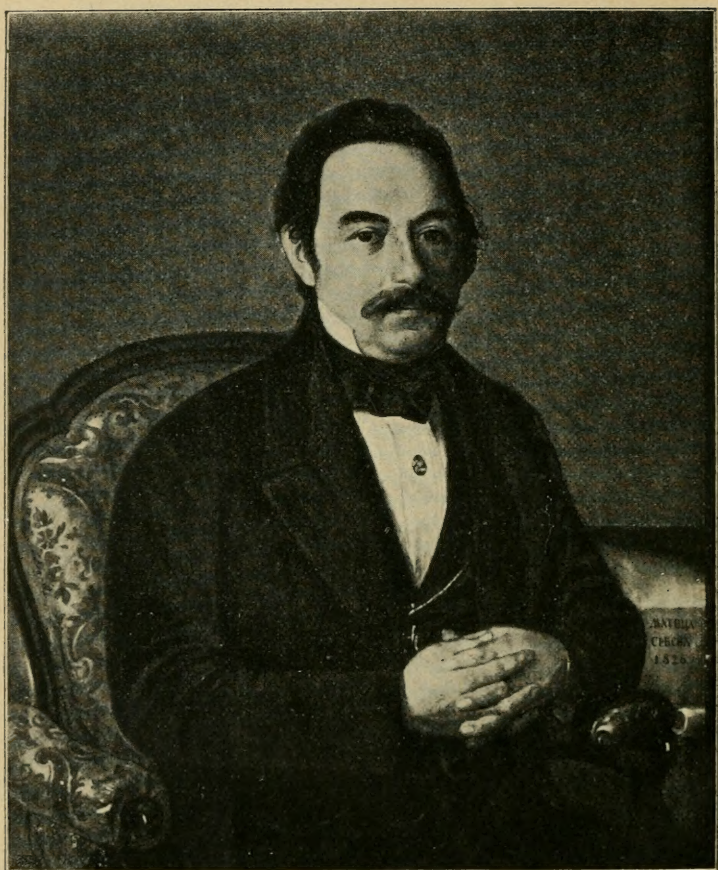
ДРА ЈОВАНА ХАЏИЋА СВЕТИЋА

У спомен прославе стогодишњице
од рођења његова

У НОВОМ САДУ
ШТАМПАРИЈА СРПСКЕ КЊИЖАРЕ БРАЋЕ М. ПОПОВИЋА
1899.

Др. Јован Хаџић-Светић.

МАТИЦА СРПСКА

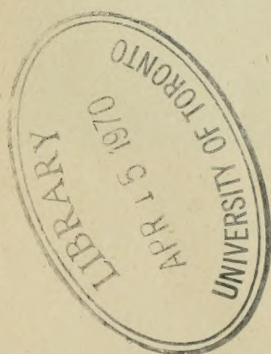
ЖИВОТ И РАД

ДРА ЈОВАНА ХАЏИЋА СВЕТИЋА

У спомен прославе стогодишњице
од рођења његова

У НОВОМ САДУ
ШТАМПАРИЈА СРПСКЕ КЊИЖАРЕ БРАЋЕ М. ПОПОВИЋА
1899.

LIBRARY
APR 15 1970
UNIVERSITY OF TORONTO

ПРЕГЛЕД.

Књизи је додана и слика Јована Хаџића-Светића, каква је у Матици Српској и коју је са оригинала Новака Радонића копирао Павле Симић.

ПРИСТУП.

Матица Српска, ценећи и уважавајући велике заслуге дра Јована Хаџића-Светића на пољу српске књижевности, просвете и културног развитка, негујући пак уједно и најдубљу захвалност према њему, као човеку, који јој даде живот, име и правац, прославила је 26. августа (7. сент.) 1899., на дан своје главне скупштине, свечаним начином стогодишњицу од рођења његова.

Управни Одбор Матице Српске, споразумно с Књижевним Одељењем и Одбором, установио је програм за светковину и упутио је секретара друштвеног, дра Милана Савића, да за ту прилику спреми свечан говор у спомен и славу Јована Хаџића-Светића.

Тако је онда поменутог дана у 9 часова пре подне био састанак скупштинара и гостију у дворани Матице Српске, од куд се, на позив председника друштвеног, госп. А. Хаџића, у стројном реду отишло у св. Саборну цркву, где је одржан парастос у покој души Јована Хаџића. На парастосу, на ком је у владичанском столу присуствовала Његова Светост, патријарх српски Георгије Бранковић, чинодејствовао је високопреосвештени господин Митрофан Шевић, епископ бачки, уз асистенцију векпреч. госп. Јована Бороте, проте и пароха старо-бечејског, преч. госп. Георгија Видицког, синђела и настојатеља манаст. Ковиља, и целокупног месног свештенства: векпреч. госп. проте Милана Ћирића, преч. госп. госп. Божидара Поповића,

Зарије Станковића, Ђорђа Велића, Веље Миросављевића, часн. госп. дворских ђакона Георгија Николића и Никанора Чобановића и уз хоралну пратњу омладине српске велике гимназије новосадске.

После парастоса отишао је цео збор, свечано расположен, у св. Јованску порту, где је високопреосв. госп. епископ прелио гроб покојников, чији је споменик с верно израђеним рељеф-ликом био овом приликом украшен с два венца, од породице и од Матице Српске. По свршетку тога пијететног чина вратио се цео збор у дворану Матичину.

После оверења присутних чланова отворио је председник друштвени скупштину наглашујући важност данашњег дана и поздрављајући топлим речима Његову Светост, високопреосв. госп. епископа, чланове скупштинске и многобројне госте, особито госпођу Милицу уд. Барићку, кћер Хаџићеву, и сина јој Милана Барића, апотекара у Будимпешти.

Затим је председник прочитао одзиве, који су стигли за ову свечаност:

Допис пресветлог госп. дра Виктора Флата Алфелдског, великог жупана новосадског,

писма и брзојаве унучади Јована Хаџића:

гђе Марије Димшићке рођ. Барић, из Будимпеште,

гђце Јованке Секулићеве из Шопрона,

госп. Ивана Секулића, ц. и кр. натпоручника у Бечу,

госп. Константина Секулића, ц. и кр. натпоручника у Вел. Вараду,

госп. Теодора Секулића, ц. и кр. поручника у Шопрону;

брзојав госп. дра Стевана Димшића, адвоката у Будимпешти, и

писмо гђе Савке Суботићке, из Београда.

После читања поздрава изнео је председник друштвени у подужој и симпатично примљеној беседи значај ове светковине, истичући велике заслуге Хаџићеве особито око оснивања Матице Српске, и по-

звао је затим секретара друштвеног, дра Милана Савића, да говори у спомен и славу оснивача Матице Српске и заслужног радника на српском културном пољу, дра Јована Хаџића.

Тај говор секретарев, проширен и разрађен, износи се у овој књизи као „Живот и рад Јована Хаџића-Светића“.

Како је пак Хаџић са много страна утицао на културни напредак народа српског, било је потребно сваку грану његова рада достојно оценити и приказати. Да би пак тај приказ био што потпунији и што савесније израђен, обратио се секретар у првом реду госп. Слободану Јовановићу, професору за државно право у Великој Школи у Београду, с молбом, да као правник-стручњак прими на себе израду Хаџићева рада на пољу законодавства у Србији. Госп. се Јовановић с великом готовошћу одазвао молби и израдио је тај најзамашнији део Хаџићева рада тачно и савесно а на основу архивалних извора. Тај се рад Хаџићев сад први пут и приказује и госп. је Јовановић овом приликом уједно и критички изнео једну од најважнијих епоха у уставном и судском развитку Србије. Нек му је на овом месту поред признања изречена и искрена захвалност на тој лепој расправи.

Књижевни рад Хаџићев, на ком је проводио најмилије часове живота свог, узео је, такођер на молбу секретареву, да прикаже госп. Ђорђе Магарашевић, професор у гимназији у Срем. Карловцима. Нек му је на изради изречено искрено: хвала! тим пре, што је тако деликатно и укусно приказао ту грану Хаџићева рада, која већма него друга захтева објективно и мирно схватање.

Остале гране Хаџићева рада: оснивање Матице Српске, рад његов као патрон српске велике гимназије новосадске, као посланик на српским народно-црквеним Саборима у Срем. Карловцима, и најпосле Хаџића-Светића као човека, израдио је секретар друштвени.

И тако се сад први пут износи на јавност целокупан рад једног од најзаслужнијих синова народа српског, који је педесет година био у служби народној, градећи и дижући и као родољуб и као радник на културним зградама српским. Његово је ступање у јавност било скромно, без икаквог шума, али је ипак побудило пажњу првог песника српског у оно доба, пажњу Лукијана Мушицког. Па и та се пажња тицала готово туђе адресе, имена Милош Светић, онда непознатог и најближим круговима, јер беше измишљено, књижевно.[1]) Тицала се пак Мушицкова пажња песника песме „Одзив младога српског духа на Глас Арфе Шишатовачке", која је јануара 1821. у Додатку „Српских Новина" у Бечу угледала света.

Но да је млади песник изишао био на јавност и с правим именом својим, било би и то име непознато, јер Јована Хаџића, правника прве године у Пешти, није познавао српски свет. Замало, па ће и то бити друкчије. Српски свет упознаће се с делима Хаџића-Светића и спомињаће му име с признањем и с поштовањем. Па ако ће, у току догађаја, но који облак и прећи преко светлости имена тог, разагнаће га топлота, искреност и господство личности Хаџићеве, и доказаће тиме, да је само занос и неспоразум могао привући и оне облачке.

У Новом Саду на Малу Госпојину 1899.

Милан Савић.

---

[1]) Хаџић хтеде тим именом да преведе, посрби своје право. Дела Ј. Хаџића I. стр. 154.

I.

ОСНИВАЧ МАТИЦЕ СРПСКЕ

од

Милана Савића

Године 1822., фебруара 14., престадоше излазити Српске Новине, које је у Бечу издавао и уређивао Димитрије Давидовић. Те је новине покренуо Давидовић 1. августа 1813.[1]) у друштву с Димитријем Фрушићем. Но тај иступи 23. маја 1816. из заједнице и тако прими Давидовић сав посао на себе, који му је од 1819. лакше ишао од руке, јер је те године дошао и до своје штампарије.

У прво су доба биле Српске Новине чисто политички лист и излазиле су сваки дан осим недеље и празника, а од 1815. или 1816., можда тек с иступањем Фрушићевим, излазиле су само два пут преко недеље. Од 1817. а још већма од 1818. почеле су се Новине више бавити и о српској књижевности, те су у засебном одељку, Додатку, доносиле ориђиналне и преведене прилоге од тадашњих српских књижевника. Тај је Додатак добијао све то већу важност и напослетку је заузимао половину целога листа. Уредник је у њему обратио велику пажњу књижевној критици, но нажалост није свагда бирао начин свога оцењивања

---

[1]) Види у свим библиографским стварима Српску библиографију Стојана Новаковића.

а није, по свој прилици, ни дотеривао жестину својих сарадника. Које то,[1]) које пак немар наше публике, учини, да је број претплатника све већма опадао, док нису напослетку Српске Новине морале престати.

Давидовић није уређивао само Новине, он је од 1815. издавао и Забавник, у ком је изашла и његова српска историја. Тај је Забавник излазио такођер у Бечу (1818. у Будиму), а престао је 1821. Године 1833. настави га Давидовић у Београду.

С престајањем Забавника и Српских Новина наступио је мир и нерад у књижевно-новинарском животу нашем. Ту су празнину испунила којекако дела Милована Видаковића, Јоакима Вујића, Српске народне песме и т. д.; али поред све занимљивости и важности нису ти списи могли накнадити недостатак повремених часописа и редовних извештаја о књижевним приликама. Уз то је с престајањем Српских Новина остао наш свет без обавештаја и о политичким догађајима, премда их ипак не би добијао у истинитом приказу, пошто се Метернихова влада очински старала, да поданици Аустрије и Угарске, са чудноватих прилика у иноземству, не дођу у ванреднију узбуђеност.

Тако смо онда од почетка 1822. па до средине 1824. остали без икаквих новина и часописа.

Ту су празнину понајвећма осећали образовани људи, којима је стало не само до књижевног већ и до васколиког напретка у народу нашем. Нови Сад је онда па и дуго затим био средиште умнога рада целога Српства. Поред гимназије, где су се из разних крајева стицали људи од струке и науке, било је ту пуно образованих и интелигентних људи у различитим положајима. Уз то су земљорадња, трговина и промет били у свом јеку, што је опет на благостање повољно утицало. Па онда срећан положај вароши крај велике реке а у непосредној близини Фрушке Горе, на тро-

---

[1]) Летопис Матице Српске, књига V. стр. 109. и књига XVIII. стр. 80.

међи Бачке, Срема и Војне Границе! Флуктуација толиких и таквих елемената и прилика̂ морала је од Новог Сада створити средиште пуно живота, промене и разноликости, те није дакле ни чудо, што је у тој вароши поново оживела воља и подузетност.

Цвет књижевне и научне интелигенције био је дакако у професорској колегији а главни представници томе беху Павле Шафарик и Ђорђе Магарашевић. С тим се одличним људима радо дружили песник Лукијан Мушицки, тада архимандрит Шишатовачки, и млади правник Јован Хаџић-Светић, који се за време школског одмора бавио код свога ујака, владике Гедеона Петровића, и који се већ, као што видесмо, с успехом истицао на књижевном пољу. То је пријатељство трајало и надаље и ми видимо, како Мушицки своју оду „Чувствованије к народу српском на ново лето 1828.“ шаље својим новосадским душевним сродницима, кад се, ради посвећења за епископа горњо-карловачког, бавио у Срему и у свом Шишатовцу.[1])

Ти су људи били не само учени и образовани, они су путовањем по страном свету раширили и свој душевни видокруг, те су радо и згодно употребљавали стечена искуства на унапређење домаћих прилика. Према том није им ни могло умаћи, да је, поред науке, и књижевност наша у доста неповољним приликама. Том се злу могло понајбоље повременим публикацијама доскочити, те се казало и само, шта ваља чинити. Па како се поред књижевних снага и добре воље нашао у Новом Саду још и подузетан књижар, Константин Каулиција, није се, према тадашње доба, тако дуго ни чекало, да латентна потреба оживи. Сметња је можебити била у том, што се рукопис за штампу морао слати у Пешту, јер у Новом Саду није било штампарије, за коју је у оно доба требало дозволе.

---

[1]) Дела Јована Хаџића, I. стр. 174.

Ипак се у први мах није мислило на тако компликовано подузеће, већ само на обично издавање књига. Године 1822—1824. бавио се Хаџић-Светић науке ради у Бечу. Зрео и озбиљан за своје године дошао је до уверења, да би по књижевност српску понајбоље било, кад би се склопило друштво, стална задруга, која би редовно издавање српских књига на себе узела, пошто приватни издавачи већ код првог неуспеха обично напуштају своју намеру. Тога се ради посаветује са тамошњим Србима трговцима и нађе у први мах на повољан одзив.[1]) Почетак хтеде да учини издавањем дела Лукијана Мушицког, те му у том смислу пошље писмо и о́ду.[2]) Лукијана обрадује тај глас тако, да је Светићу већ 20. фебруара 1823. одговорио кратким писмом и о́дом[3]) а 23. фебруара подужим писмом, које се овако свршује: „. . . . . Нужна је велика помоћ. Нужно је меценаштво — содружество великодушни и щедри Србаља . . . . . Совјешчајте се с тима добрим Србљима . . . .“[4]) Уједно јави Мушицки тај радостан глас и Магарашевићу у Нови Сад, који је Светићу у писму свом од 31. маја и. и. 1823. на тој идеји честитао, завршујући писмо, да „Оно (издавање Мушицкових дела) и Вама и Вашем друштву а особито Вама на велику чест служи . . .“.[5])

Но док се водила та преписка, охладне они „добри Србљи“ и Светић мораде ту немилу вест Мушицком јавити, што и учини 1. априла исте године песмом и писмом. Писмо се свршава „. . . . Мени сад ништа не остаје, него да се постарам, да брзог оног и плашљивог јелена Вашег (згодну прилику) достигнем и жива уватим. Надежда ме шта, да ћу ја

---

[1]) Летопис XVIII. стр. 160.

[2]) Ibid. 160—162.

[3]) Ibid 162. и 163.

[4]) Ibid 164. и 165.

[5]) Ibid. 160. и 161., у белешци.

то, што и срцем и душом желим, раније ил' позније учинити".[1])

Хаџић-Светић имао је дакле већ с почетком 1823. на уму, да установи задругу за издавање српских књига. Та му се лепа мисао онда у Бечу није остварила; можда и боље што није, јер је Беч удаљен, те задруга та не би ни могла бити у тешњој свези с народом нашим, да се и не осврћемо на круту аустријску владавину, од које је угарска много либералнија била. Што се пак није 1823. у Бечу догодило, догодило се три године доцније у Пешти, због једне преке потребе, која је Хаџићу-Светићу поред других повољних прилика добро дошла, да своју лепу и корисну бечку замисао о склапању задруге за издавање српских књига „раније ил' позније" запета и оствари, и то начином, који јасно показује континуитет бечкога плана: помоћу Срба трговаца.

Но док се Хаџић-Светић у Бечу узалуд старао о уређењу наших издавачких прилика, били су му у Новом Саду пријатељи много срећнији. О том њихову раду у добри час говоре нам два писма Ђорђа Магарашевића, једно у Беч Хаџићу-Светићу од 25. јунија 1823.[2]) а друго у Трст Јефти Поповићу од исте године.[3]) Оба писма почињу врло значајно, казујући нам најновији догађај на књижевном пољу: покретање Летописа.

Писмо Светићу почиње овако: „Ономадашњом поштом послао сам Вам објавленије о Сербской Лѣтописи, да га дате печатати . . . ." Писмо Поповићу почиње опет овако: „Ја намеравам с концем октобра ове године издати књижицу под именом Сербска Лѣтопис, као што ћу Вам објавленије о том печатано, како из Беча добијем, послати . . . ."

Писмо Поповићу одаје нам уједно и програм: Магарашевић тражи, да му Поповић набави све, што

---

[1]) Лет. XVIII. 166.

[2]) Летопис XXI. стр. 120–122.

[3]) Летопис CLI. стр. 3.

се тиче народне просвете. Писмо Светићу много је интересантније, јер говори уједно и о свези шпичевој с Павлом Шафариком: „..... Колико ме дужност мога звања с нашим г. директором сједињава, толико ме двапут више скопчава с њим наједнака (јер у том лако не уступам) љубав и ревност к Славенском целом а особито к Serbском народу. С њиме се о свему, што ми на серцу лежи, искрено разговарам, с њим једнако о свему чувствујем, једнако о сваком недостатку, какви има небројено число, тужим и болујем; с њиме планове правим, како би се томе боље помоћи могло ....“

Поред таквих интимних признања, пише Магарашевић, како се радује новом подузећу, како му је „предмет мио“, како је „штогод урадити и произвести желио“, како је „плап велики а средства су мала“, па наставља „смејете се, шта ће у том календар, и имате право.“ На свршетку позива Светића на сарадњу, уверавајући га, да „не ћете зажалити што сте се с многима другима, који свој род љубе тако као и Ви, сојузили и делом своју искрену к роду љубов показали“.

Мисао о покретању Летописа појавила се дакле прве половине 1823. године, а први ју је изнео Ђорђе Магарашевић.[1]) Прва је књига требала изаћи с почетком 1824, али је „због неки' обстојателства“ изашла тек доцније,[2]) и то за год. 1825. Друга је књига

[1]) „Шафарик пише те — 1823. — године, да Магарашевић намерава издавати Српски Летопис, и да му је и он обећао сурадњу а да је он могао врло лако суделовати у покретању Летописа, П. Лавров указује на Шафарикове речи у писму Палацком од 28. новембра 1822: „Ја мислим да ништа не ћемо успети, ако не склопимо у Угарској какву год дружину, која би основала часопис за просвећенији слој народни“. Што је желео својим земљацима, добише Срби“. Летопис CLXXXVI. стр. 158.

[2]) Дозвола цензуре, да се рукопис може предати штампи, издана је 12. маја 1824. Летопис I, на другој страни натписног листа.

изашла прве а трећа друге половине 1825. Уредништво је примио, разуме се, онај, коме је мисао о покретању тога часописа и пала на ум, и који је — а то су показала слична подузећа — у оно доба био најспремнији за такав рад: Ђорђе Магарашевић. Он је књижевност нашу свестрано обухватио и изнео је у Летопису као у верном огледалу, особито у Смесицама, у којима је поред важнијих догађаја на културном пољу нашем, доносио и оцене о српским, словенским и о оним страним књигама, у којима је била реч о Србима. Ту вештину Магарашевићеву признадоше и страни писци.[1]) У тој племенитој тежњи уредниковој потпомагаху га својски Шафарик, Мушицки и Светић.

Име том новом часопису биће да је било удешено према тадашњем бечком књижевном часопису Wiener Jahrbücher der Literatur, који је био и добро уређиван и врло распрострањен и који је излазио четири пута преко године. Садржај тих Jahrbücher-a био је разноврстан. У њима беше поред књижевних прилога још и бележака о позоришту, о уметности и о друштвеном животу. Све то, разуме се, према тадашњем укусу читалаца а још већма према тихим упутствима полицијског министарства. И Летопис је доносио често изводе из тих Jahrbücher-a.[2])

---

[1]) „Ово се писмо — пише Светић 28. дец. 1825. из Пеште — нарочито због Летописа пише. Ово дана дође ми случајно у руке журнал рускп Соревнитель Просвѣщенія и Благотворенія од год. 1823-24-25. Прегледим внимателно и приметим на велику моју радост и чест Српскога рода и Вашу, да се Летопис и богатством и разнообразности, и избором и радом ствари одликује од руског“. Летопис XVI. стр. 102. и 103.

„Съ 1825. г. въ Будимѣ издаетъ ученый литтературный журналъ (Лѣтописи Сербскія) Проф. Магарашевичъ. Въ годъ выходитъ 4 книжки, какъ Quaterly Review или Wiener Jahr bücher“. — Банатски Алманах, за год. 1828. стр. 209., белешка, цитирајући Московскій Телеграфъ за 1827.

[2]) Шта је уредник хтео тиме, што је на натписном листу прве књиге метнуо још и Serbische Monathschrift не може се знати, кад зацело није мислио, да Летопис издаје сваког месеца. На другој и трећој књизи стоји већ Serbisches Jahrbuch. Доцније је изостала та немачка допуна имена.

Морални успех Летописа био је ванредан и побудио је многе српске књижевнике на мисао — не, да тај часопис својим прилозима потпомажу и још већма дигну, него да сами покрену слична подузећа[1]) и да у својим ступцима говоре о Летопису као о часопису који њима конкуренцију прави. Наша публика, и тако тешко покретљива на претплату, поцепа се на та разна подузећа, те се не треба чудити, што је свако материјално рамало. То се догодило и Летопису.

После треће књиге поче ревност издавача Каулиција малаксавати, нема сумње стога, што се претплатници нису тако живо пријављивали.

Та је неприлика навела људе око Летописа а поглавито уредника самог, да можебити у самој Пешти потраже вољног и згодног издавача. Ту је мисију примио на себе Хаџић-Светић, који се у то доба бавио у Пешти ради полагања доктората права.[2])

Но судбина Летописа није занимала само најближе људе, занимала је она и такве, који ту ствар нису са тако идеалне стране схватили, занимала је она и пештанског трговца Јосифа Миловука, који се већ бавио о издавању књига и који је с те стране и умео да цени вредност Летописа. Хаџић-Светић, који је у Пешти са дугогодишњег бављења добро познат био, обрати се тога ради Миловуку,[3]) који му опет са својом намером на пô пута изађе на сусрет.[4]) Ствар би дакле у начелу

---

[1]) Вук 1826. у Бечу Даницу; Димитрије Тирол 1827. у Темишвару Банатски Алманах; Павле Стаматовић 1830. у Будиму Пчелу; Васа Чокрљан 1832. у Будиму Родољубца.

[2]) Стражилово за 1886.

[3]) „. . . . . Зато сам ја овде наговорио једнога, да се тога издавања Летописа прими“. Писмо Светићево Магарашевићу од 25. децембра 1825. Летопис XVI. 103.

[4]) „. . . . . Замолим г. Хаџића (Светића), да пише г. Магарашевићу и да гледи ако је могуће, да се Летопис у Пешту пошље“. Књига: Зачатије и истино основаније Матице Српске по хронологическом разлогу верно и некорисно потомком написао Јосиф Миловук. У Будиму 1829. сту. 8.

била удешена и требало ју је сад и извршити. Тога је ради Миловук тражио компањона, јер му је самом ипак било ризично, и нашао га је у пештанском трговцу Гаврилу Бозитовцу, свом пашеногу, који се обвезао да, као и Миловук, на издавање Летописа одреди на једну годину 500 фор. бечке вредности (200 фор. сребра, 500 франака).

Но Хаџић-Светић, који је у Новом Саду искусио, како су поуздани приватни подузетници, а у Бечу, шта опет вреди компањонска издавачка радња, не хтеде ипак поверити Летопис таквом подузећу, већ га хтеде стално осигурати. То је пак могао само тако, ако своју стару, бечку мисао заснује сад на поузданијем основу. Тога је ради склапао па и склопио дружину, која би, као таква, издавање Летописа на себе узела те му тако и опстанак осигурала.[1]) У тој су дружини, осим Хаџића-Светића, Миловука и Бозитовца, били још пештански трговци Андрија Розмировић, Ђорђе Станковић, Петар Рајић и Јован Деметровић.[2]) Ти

---

[1]) „. . . Летопис нам неће више сиротовати код нас живи' и здрави'. Из ови моји речи видити лако можете, да више участника има“. Писмо Светићево Магарашевићу од **3. јануара** 1826. Летопис XVI. 103. —

„. . . . . Дивите се може бити, откуд толики новци? Боље умети нег имати. Те се пословице истина овде потпуно показала. Шта којешта од овога кваска неће још изићи!“ Писмо Светићево Магарашевићу од **10. јануара** 1826. Летопис XVI. 104.

„Ову мисао (да приволе бечке трговце на издавање српских књига а у првом реду дела Мушицкових) треба сматрати као прво семе у души песника за постанак Матице Српске у Пешти“. Дела Јов. Хаџића, I. стр. 170.

[2]) „Хотја дакле да је Летопис с они 1000 фор. тачно излазити могао, ништа мање за примамити више пријатеља, одем ја **18. јануара** (1826.) прво г. Андрији Розмировићу, пак после од г. Георгија Станковића, Петра Рајића и Јована Димитријевића о х о т н о примљен бивао и од сваког р а д о с н о обавештаније више речене суме (100 фор. беч. вр.) и начина примао“. Зачатије, 12. и 13.

се људи састану 25. јануара[1] 1826. код Јована Деметровића[2] и ту се обвежу, да ће сваки на издавање Летописа дати 100 фор. б. вр. без камате на једну годину. Неколико дана доцније, 31. јануара, састану се ти људи опет и реше, да ће тај новац сасвим поклонити, како би се за издавање књига осигурао фонд. Том је приликом још решено, да се сматрају као удружење, те повере Хаџићу-Светићу да изради устав и да измисли име том новом друштву.[3]

2. фебруара састане се исто друштво на конференцију;[4] ту се прочита устав (Основ), који се у начелу прими; тако се исто прими назив „Матица Српска". Још се реши, да се други дан састану сви у свечану седницу.

Тај је дан био четвртак, 4. (16.) фебруар 1826.[5]

Дружина се тада конститујише као „Матица Српска", којој „намјереније јест распространеније књижества и просвјешченија народа Српског".[6] Чланови потпишу Основ (Устав) у неком чудноватом облику,[7] који би равноправност њихову документовао, изаберу Хаџића-Светића за председника, Миловука за манипуланта, Деметровића за касира, Бозитовца и Станковића за кључаре.[8] Том приликом одреде и утврде

---

[1]) „Осим тога (излажења Летописа) пише ми г. Светић, да му је 25. јануар најрадоснији дан био, будући је онда управ основаније Матице положио, сам жртвовавши 100 фор. б. вр. и од други шест родољубаца 600 фор. примивши и као аманет народни добрим поверивши рукама". Лет. XVI. 104.

[2]) „Тако дакле 24. дана јануара 1826. сазовем ја лицем у Недељу после литургије све вишеречене ревнитеље у дом г. Јоана Димитријевића . . . ." Зачатије стр. 14.

[3]) Зачатије стр. 15.

[4]) Зачатије стр. 16.

[5]) Основ и потписи приложника М. С., писан руком Јована Хаџића-Светића. У архиви Матичиној. — Зачатије 16.

[6]) Основ и потписи приложника М. С.

[7]) Основ и потписи. — Рад и Имeник Матице Српске год. 1897. стр. 43.

[8]) Зачатије 17.

према Основу чл. II. тач. 9., да „Матица Српска почиње од дана Светога Саве, првог Просветитеља Српског, године 1826. 14. јануара“, те дадоше тако том новом удружењу већу важност, стављајући га под патронатство св. Саве. Летопис се одмах прими у издање Матичино[1], а 13. се фебруара врате Миловуку и Бозитовцу новци, које су досад на сврху издавања Летописа утрошили.[2])

15. фебруара ступе у друштво Герасим Зелић архимандрит манастира Крупе у Далмацији који се у то доба бавио у Пешти, и Петар Асп-Марковић присединк бихарског комитата и становник будимски а 7. марта Константин Константиновић становник и Сима Шпћар трговац бечки, Јован Костић парох и Григорије Костић трговац новосадски, Јован Кнежевић трговац осечки и Михаило Шевић трговац темишварски. Још су те године постали чланови кнез Милош Обреновић и брат му Јеврем, даље Михаило Јовановић и Ђорђе Кузмановић трговци пештански и Радован Георгијевић трговац темишварски.

И тако постаде у име Божје Матица Српска.

Легендарни број „седам“, који је у свези са почецима многих установа па чак и држава, уједно је и (не-легендарни) број оснивача Матице Српске.[3]

Матица се поче лепо развијати и гранати, и нема сумње, да би већ у то прво доба број чланова нарастао куд и камо већма, да се нису у самом крилу Матичину, међу оснивачима, породиле распре и задевице. Спољашњи и признати узрок беше, што Матичари не хтедоше на предлог Јосифа Миловука да потраже своме друштву и службено признање од стране

[1]) Дозвола цензуре за штампање IV. књиге, датирана је 10. фебруара.

[2]) Зачатије 19. — „Засад ће ићи ствар под именом нашег Миловука“. Писмо Светићево Магарашевићу од 3. јануара 1826. Летопис XVIII. 135.

[3]) „К седморном светом числу перви основатеља Матице . . . .“ вели Магарашевић. Летопис XVI. 106.

власти.[1]) Предлогу се том противио Хаџић-Светић с позивом на Највише решење од 5. септембра 1812., у ком се налаже, да се „за просвету народа српског оснује фонд, из кога би се књиге добрих списатеља печатати и с коришћу продавати могле“[2]) — додајући са своје стране, „да српски род већ средством Матице Српске жељу премилостивог Императора испунити труди се“.[3]) Светић се по својој прилици није без разлога одупирао Миловуковом предлогу; зацело се бојао, да власт не ће хтети потврдити друштво, те би се тако разишла и покварила лепо остварена замисао његова.

Кад Матичари не хтедоше пристати на тај и на друге још предлоге[4]) Миловукове, иступи он 3. маја 1826. из друштва,[5]) и повуче за собом још Бозитовца и Асп-Марковића.[6])

Прва књига Летописа у издању Матице Српске а четврта уопште, угледала је света на време, прве половине 1826. године, под досадашњим уредником и покретачем својим, Ђорђем Магарашевићем а с предговором Хаџића-Светића. Предговор је пун полета и ми га ево стога и доносимо, да се види, каква је жарка љубав к роду и просвети испунила груди младог оснивача Матице Српске: „Ево Ти, поштовани и предраги Роде, Летописа Српског! Теби подноси с љубави пуним жаром Матица Српска, која је Тебе и Твоје славе ради постала, која за Тебе ради, за Тебе дише. Ти се ползуј и увесељавај плодови' труда њеног, и каткад баци на њу по један пун задовољства и унутрашњег спокојства поглед, каткад помоћи руку пружи, пак ће бежати мрак и туга из народа, а зраци ће светлости ума

---

[1]) Зачатије 19. и д.
[2]) Летопис V. Предговор.
[3]) Ibid.
[4]) Зачатије 26.
[5]) Ibid. 30.
[6]) Основ и потписи. . .

проспнати се по вршини нашега света, која нам чест и срећу носе. Један дух треба да све нас одушевљава: дух народољубља; једна мисао сва дела наша да води и управља: мисао за опште благо; један жар да све нас распаљује и диже: жар ревности за просветом народа! Сви да подобно трудољубивим пчелама по умноме цвећу књижевнога поља летимо и жељно к улишту народном тежећи, сладосни сок у копшицу општега блага приносимо. Тако ће народ наш свуда виђен и чувен бити, и слава ће се његоваројити и разројавати. Ви, Родољупци, који сте Летопис прилозима пунили и красили, ви достојни синови умнога пролећа, приносите и одсад радосно и ревносно прилоге ваше, који ћасу, који љубичицу, који лепу ружицу, који пуно класје зрелога зрна, који пак укусно воће, да нам се род ползује, краси и поноси! За вас је известан цвет!“ Живо радовање, што се дошло једаред до сврхе, избија из овог красног и песничког предговора.

Позната сигнатура Матичина на првом, патиненом листу „Трошком Матице Српске“ дошла је први пут тек на пету књигу, другу Матичину, Летописа.

Но пре него што је и прва књига Летописа у Матичину издању угледала света, догодило се нешто, што би од великог, добротворног и неизмерног утицаја на књижевност нашу било, да се могло остварити. Вук Стефановић Караџић, који је становао у Бечу, дошао је на глас о постанку Матице Српске у Пешту и ту је с Јованом Берићем, актуаром школске Депутације, од Матичара и разуме се, у првом реду, од Светића тражио, да се њему преда уредништво Летописа. То се пак — одговорено је Вуку — није могло учинити, јер Матица не може и не сме од Магарашевића узети својину његову: Матица је Магарашевића као уредника Летописа затекла, он је Летопис основао, он га је почео уређивати и издавати пре него што је Матица и постала — с каквим би онда образом могла Матица пристати на Вуков предлог.

да се и не узме у обзир питање: е да л' би Магарашевић био вољан, одрећи се Летописа свог. Тако се та ствар разбије и Вук се зловољно врати у Беч[1]) да наскоро затим покрене часопис „Даницу“, у који је и Светић књижевне прилоге слао.

*

Постанак Матице Српске створио је читаву, на срећу, малу литературу. Та је литература полемична а језгро јој је: ко је прави оснивач Матице Српске, Хаџић-Светић или Миловук. Распра је трајала неко време, и премда је било очевидно, чија је заслуга око оснивања Матице, ипак се поколебало — не тадашње, савремено, већ потоње — мишљење. у првом реду омладине, која Вукову противнику не хтеде тада већ ништа више признати.

Поред доказâ, који су се износили, врло је занимљиво и важно не само доба, кад су поједини документи писани већ и психологија тих полемичних списа. Све то показује јасно, да се права заслуга не може ни изврнути ни забашурити, већ да мора доћи до признања, и то до нехотичног признања баш онога самог, који је Хаџићу-Светићу опорекао заслугу.

Уз полемичне саставке Магарашевића[2]) и Хаџића-Светића[3]) с једне, и Јосифа Миловука[4]) с друге стране приказује се као смешљив философ симпатично Павле Берић у свом спису о Матици Српској,[5]) у ком чита буквицу и Миловуку и Светићу и Магарашевићу. Светићу замера, што је почетним словима

---

[1]) Дела Јована Хаџића, I., стр. 177.

[2]) Летопис XVI. 100.—111. и Летопис XVIII. 126.—141.

[3]) Летопис XVIII. 142.—166.

[4]) Зачатије и Протак, који нам није дошао до руке, но који, према оцени савременика, није доказао ништа новог, што већ није у Зачатију.

[5]) „Писмо П. Б. Јосифу Миловуку о Матици Српској“ у Вуковој Даници за 1834. стр. 55.—82. Писмо је датирано у К . . . 18. марта 1831.

имена Матице Српске хтео да „сигнализира своје (књижевно) име“ Милош Светић, па додаје „но то је само сујета“. Магарашевићу добацује, да речима „Перви повод основанија Матице јест Сербски Летопис“ присваја у неку руку себи пријоритет оснивања Матице. Миловуку се пак руга и смеје, што једну просту издавачку (ферлегерску) спекулацију хоће сад силом да изврне у приказивање идеално и несебично схваћене замисли о оснивању Матице. Свој тројици пак вели, да у Матици виде више него што је у ствари, да тиме своју славу већма уздигну. Своје интересантно писмо завршује Берић овако: „. . . . . међу тим, штогођ имате (Миловук) за боље уверениjе моје изјаснити, пишите ми, сасвим простосрдачно, као и ово моје што је; то не само да ми неће противно бити, него ћу се много радовати, ако све ово опровргнувши причину ми дате, да и ја хвалу и славу Матице Српске и Вашу, као основатеља њеног, у широки свет затрубим“. Другим речима: дај ми, Миловуче, других доказа, да си баш **ти** основао Матицу, јер они, које износиш у Зачатију и Протаку, нису ни довољни ни убедљиви.

Директан узрок тој полемици биће да су били Натписи баш самога Павла Берића у Вуковој Даници за год. 1829. „На Српски Летопис“ и „На Матицу Српску“, на што је Светић у Летопису[1]) сличним Натписима одговорио. За тим је Натписима штампано Магарашевићево Писмо Филосрба о Матици,[2]) на које је Миловук својим „Зачатијем“ одговорио, због чега Магарашевић и Хаџић опет напишу одговоре,[3]) на које Миловук изда књигу „Протак“. Тек је доцније изашло Берићево Писмо са примедбама Вуковим, из којих се види, да су Миловук, Бозитовац и Асп-Марковић при иступању из друштва своје новце натраг узели.[4])

[1]) XVI. 89.
[2]) Ibid.
[3]) Летопис XVIII.
[4]) Писмо П. Б . . . . стр. 75. и 76., белешка.

У тим полемичним саставцима изашла је многа важна ствар на видик али уједно и таква, чије се публикација само жестином писаца може оправдати. Остављајући то на страну, истичемо овде само онај део, који нам поред психологије[1]) несумњиво доказује, да о Миловуку као оснивачу Матице Српске не може бити озбиљно ни разговора. Бројеви говоре. Ту се из датума[2]) чисто и јасно види, да је Хаџић-Светић већ две недеље пре Миловукове тврдње Магарашевићу о оснивању једног друштва писао. Светић пише о том трећег јануара а Миловук вели, да је осамнаестог јануара склопио друштво. Мисао и иницијативу уступа тако Миловук и нехотице Хаџићу-Светићу и не чини ништа друго, него просто потврђује Хаџићеву тврдњу. Више се пак и не тражи таквом приликом.

*

Председничке дужности нису биле велике. Најглавније беше учињено и Матичина справа фунгирала је тачно и уредно. Светић је те, 1826. године, положио докторат права у Пешти, адвокатску цензуру у Пожуну и адвокатски испит за Војну Границу у Бечу. Године 1827. настани се у Новом Саду, откуд је тек по који пут, приликом главне скупштине Матичине, долазио у Пешту. Тако га видимо 1830. у скупштини као председника Матичина па и као уредника Летописа после смрти Ђорђа Магарашевића. Уредио је шест књига и написао је год. 1831. позив на српске писце, да поднесу Матици предлог о правопису српском. Год. 1832. 20. фебруара, пошље изјаву Матичарима у Пешту, да напушта уредништво

[1]) Берић замера Миловуку пренемагање и неискреност те вели „кад човек поред свега овога ону жестину узме на ум, с којом Ви (Миловук) у тој ствари ревнујете, и онај горди и презрителни тон, с којим Вас Ваши противници предусретају, заиста тешко се може од смеја задржати“. Писмо, стр. 63.

[2]) В. белешке стр. 13., где су дата крупније штампана.

и да на своје место препоручује младог адвоката Тодора Павловића. Исте године, 20. децембра, захвали и на председничко место и Матичари изаберу родољубивог трговца пештанског, Михаила Јовановића, за новог председника.

Па ако је и Хаџић-Светић са удаљености од седишта Матичина морао напустити административну управу, остао је као књижевник и надаље у свези с Матицом, особито онда, кад су му прилике на то давале времена. А таквих је прилика било мало, врло мало, јер је Хаџић-Светић, као способна и поуздана радна снага, на многим пољима а у служби народа српског с успехом радио. Тек год. 1854. кад је ступио у пензију, посветио је опет своје опробано перо Матици Српској.

Но још год. 1837. напише он опширну оцену на рукопис Алојзија (Вјекослава) Бабукића „Правопис српски и граматика". Та је оцена по Бабукића била неповољна а штампана је засебно год. 1838.

Осим те оцене написао је Светић на позив Матице Српске још неколико оцена, од којих су две штампане у 112. књизи Летописа, и то оцена на рукопис Јована Београдца „О језику и правопису српском", у изводу, а оцена на превод Омирове Илијаде од Јоксима Новића Оточанина, у целини. Обе су оцене из год. 1867. и оцењивач препоручује рукописе тек само условно — ако их писци дотерају и марљивије израде. Но како су она друга два оцењивача, за Београдчев рукопис Јоксим Новић, а за Новићев Лаза Костић, били много строжи те рукописе не хтедоше никако препоручити, били су писци са својим делима одбијени.

Остале су оцене Светићеве из раније доба и нису још нигде штампане стога, што се у оно доба нису оцене ни штампале. Таквих је од разних оцењивача доста и чувају се у архиви Матичиној.[1])

---

[1]) Те ће се оцене с временом издати у засебној расправи.

Прва је Светићева оцена из год. 1854. и тиче се историјског дела, које је с мотом „Све за народ и за домовину“ на расписану награду стигло и које је Светић у друштву с Платоном Атанацковићем и с Јованом Суботићем на позив Матице Српске оценио. Оцена је писана Светићевом руком а остала два оцењивача потписали су се само. Оцена је по дело испала врло неповољна: дело се може сматрати више као материјал, који је из разних писаца прикупљен, исписан и у неки ред стављен, него права историја. На крају вели оцењивач, да се то дело не може ни додавањем ни одузимањем дотерати и удесити а камо ли за достојно награде признати.

Друга је оцена из г. 1858. и то на три рукописа непознатих писаца; два су „Мала српска историја за децу“ а један „Географија Јевропе“. Та је оцена повелика и оцењивач се упушта ту у потање приказивање мáна и недостатака особито једног од првих рукописа, јер она друга два не узима озбиљно ни у обзир. На завршетку своје оцене вели Светић: „По овим примедбама на дело ово, које је иначе доста прилежно рађено, моћи ће славна Матица Српска и о осталоме судити и заључење учинити, па и пресудити, да л' се и поред речених недостатака као најбоље између поднесених дела наградом одређеном увенчати може. Но без поправке горе наведених и подобних недостатака не треба никако од Матице Српске да се у свет пусти“.

Трећа је оцена из године 1860. и тиче се позоришних дела Јосифа Суботића, управника план-архиве у Араду. Та су дела усколебала иначе мирнога Хаџића-Светића, те вели: „Остављам чистоту и правилност језика, слога и правописа, којега ћемо бадава овде тражити, на страну, но само примећујем, да многа места вређају и чувство морално. И оно, што се за забаву читајућем свету, старом и младом, даје, треба да га поучава и облагорођава а не к развратности приводи, као што се то на много места у овим делима налази“. Своју оцену завршује Светић:

„Боље је мање а добро и исправно, колико је могуће, него ли много а рђаво радити!“

Поред тих оцена радио је Светић и иначе за своју Матицу. Стари пештански Матичари конзервативци додуше али увиђавни и велики родољуби, посаветовали су се наскоро после покрета 1848—49. о сеоби Матичиној у српске крајеве. У том је правцу значајна седница од 18. августа 1851., у којој је био и владика Платон Атанацковић, последњи пут пре сеобе своје у Нови Сад. Ту се дошло до уверења, „да је успех Матичина рада не већи него мањи а у ово време не напредовати толико је, као паденишту клонити се. Две књиге Летописа годишње издати, то је мало; задатак дакле друштва остаје пред народом неиспуњен. То је црна штета, која је с тим већа и осетнија, што је општа, народна. Тако остати не може“. Већало се и дошло се до закључка, да се Матица мора селити и то у Нови Сад. „Има се дакле госп. епископ Платон саопштењем овог протокола умолити, да првих дана свога у Н. Сад пришаствија, које му дружество најсрећније од Бога жели, о начину како могућег Матице Српске у Н. Сад премештаја са чланом Матице Српске зар најзаслужнијим госп. Јованом Хаџићем, посаветује и о свему што нужно и потребно буде у своје време друштво известити благоизволи“.

Епископ Платон је учинио за што је умољен. У друштву с Хаџићем-Светићем, тада председником обласног суда у Н. Саду, поднео је 24. (12.) јануара 1852. аустријском министру просвете и црквених послова у Бечу молбу ради сеобе Матичине у Н. Сад. О том је чину епископ Платон дописом својим од 12. јануара исте године Матицу известио. Допис епископа Платона и молба његова и Светићева чувају се у архиви Матичиној под бр. 3 из 1852. год.

Сеобу Матичину у Н. Сад решила је главна скупштина од 9. (21.) августа 1853. год. и то први пут — преселила се пак у пролеће 1864. год.

За то се време, али тек с доласком Јована Ђор-

ђевића за секретара, почело нешто живље радити у Матици, у главном око расписивања награда. Но и то није пшло као што би се хтело, јер удаљеност Матице од народа српског била је ипак велика сметња.

Да би се бар том, до сеобе у Н. Сад, колико-толико помогло, покрене и опет Хаџић-Светић мисао о оснивању неког подручја Матичина у Новом Саду. 21. фебруара 1860. год. поднесе Светић Матици предлог, којем почетак овако гласи:

„Ако икоме, то мени заиста књижевна радња и напредак Матице Српске на срцу лежати мора, толико више, што се постанак њезин из мојега духа и срца пре 34 године извио. Том жељом одушевљен, решио сам се следујуће, на бољу и опширнију радњу смерајуће, к већем напретку, како душевном тако и матерцјалном, тежеће предложење учинити".

Предлог Светићев изведен је у пет тачака. Он 1. тражи, да Матица изда његова дела, уколико нису већ штампана а уступа јој сву корист; са своје стране жели тек неколико примерака. 2. Избор и надзор остају његови и не тражи ни за то награде. 3. Ако Матица на то пристане, он ће се постарати и друге књижевнике српске од важности у ово коло књижевне радње позвати на и на исте услове. Устражи ли који награду, има се с Матицом погодити. 4. Сва корист од продатих књига припада Матици а уводила би се као прилог писчев. Достигне ли хасна суму од 40 фор., онда се та сума има сматрати као чланарина писчева, ако већ није члан. Од тог се начина предлагач многом нада баш од стране књижевника. Тачка 5. гласи овако: „Ако Матица Српска на оваково предложење пристане, онда ћу се ја постарати, да се са бољима књижевницима Српским споразумем, како да се у Н. Саду издаје здруженим силама једно повремено дело, у коме би се стицали производи разних списатеља ради напретка књижевнога. Тако би се положио зачетак и основ особитом оделењу, које би по дужности на књижевни рад у самом кругу Матице одало се,

те би тако Матица и у душевном обзиру радњу своју развила, и све на већу ползу роду своме, за који је постала, служила. — Надајући се, да ће Матица Српска ово моје предложење као излив најискреније жеље за опште благо сматрати и у достојно призрење узети, остајем. . . . “

На овај је предлог донесена 19. (31.) марта исте године бр. 13., ова одлука: „Овај на бољу и опширнију књижевну радњу сматрајући предлог г. Светића прима се с највећом радошћу, с том примедбом, да се има г. Светић умолити, . . . да о потребним к извршењу овог подузећа учињеним расположењима друштво ово извештава“.

То је подручје и почело радити и издало је у име Матице Српске Лесингова „Натана Мудрог“ у преводу Светићеву, „Марка Краљевића и Вучу Ђенерала“ од А. Николића а за штампу је приредило „Зидање Скадра на Бојани“ такођер од А. Николића.

Кад се Матица Српска преселила у Нови Сад, буде Светић у првој седници за потпредседника изабран; председник постаде владика Платон, који у својој кући уступи Матици довољно места за канцеларије.

Светић остаде и надаље у тешњој свези с Матицом Српском, и ако даде оставку на потпредседничко место. То сведоче његове оцене на рукописе, који стигоше на расписане награде или за Летопис, и које су, као што наведосмо, у Летопису и штампане[1]). Његове мисли беху свагда код Матице и он је с благословом на њу склопио очи своје.

---

[1]) Лет. CXII. стр. 493. и 504.

II.

СРПСКИ ЗАКОНОПИСАЦ

од

проф. Слободана Јовановића

У историји законодавства Краљевине Србије нема може бити још једног човека који је редиговао тако много, и тако важних закона као Јован Хаџић. Он је писац Грађанског Законика, који с извесним изменама и допунама још важи, — и да Хаџић на пољу законодавства ништа више није урадио, ово би само било довољно да га одликује мимо све друге који су на том пољу радили. Он је писац органских законâ, изданих на основу Устава од 1838., закона којима су биле организоване власти судска и административна, на име законâ о Савету, о Кнежевској Канцеларији, о Централној Управи, о окружним Судовима, о Апелационом Суду. . . Што се тиче самога Устава од 1838. он садржи у себи доста елемената који су из једног Хаџићевог нацрта узети. Важно је да Хаџићева радња на српском законодавству пада баш у оно доба, кад су се у Србији стали у већем броју уводити писани закони, и заједно с тим чинити покушаји да се земаљске власти у савременом духу преуреде. Најплоднији међу радницима своје врсте, Хаџић је уједно и један од најранијих међу њима, и с тога кад, за великим јунацима који су данашњу Србију ослободили, ваља поменути оне скромније заслужнике, људе од

нера и од канцеларије који су је организовали и дали јој тип државе, — међу првим именима која долазе на ум јесте име Јована Хаџића.

Јован Хаџић, сенатор новосадски, прешао је у Београд заједно с Василијем Лазаревићем, градоначелником Земунским, 25. Априла 1837.[1]) Обојицу је био позвао Кнез Милош ради израде закона грађанских и кривичних. Рад на тим законима почет је много раније, још 1829. Те је године био написан Закон Казнители;[2]) те је године било поверено и „високоученом господину“ Захаријадесу да преведе француски грађански законик (Code Napoléon) и аустријски грађански судски поступак (Civilgerichtsordnung).[3]) Из 1830. има трага о некој Законодателној Комисији,[4]) чији је секретар и главни члан био Лазар Зубан, којој је неко време припадао и Вук Ст. Караџић, и која је радила годинама, махом преводећи туђинске законе, француске и аустријске. На прве јој је јамачно свратио пажњу Димитрије Давидовић, који се одушевљавао француским законима, мислећи да они, кад су француски, морају бити и слободоумни; а друге јој је био препоручио Кнез Милош, чувши да су краће и јасније писани него француски. О раду Законодателне Комисије налази се ова карактеристична оцена у једном писму Кнеза Милоша од 35. марта 1834: „С почетка је и којекако, али после је све горе и горе и тако, да ја не знам, или су ти људи, који су те законе писали, били пијани, или сасвим луди“.[5])

---

[1]) Огледало Српско св. II.

[2]) В. Беседу Кнеза Милоша на Крагујевачкој Скупштини од 1. фебруара 1829.

[3]) Андра Ђорђевић, Систем приватног (грађанског) права, I., стр. 39.

[4]) Мита Петровић, Финансије и Установе обновљене Србије до 1842., I., стр. 579.

[5]) Порота, год. II, бр. 19.

А позната је и она анегдота да се у тој комисији мислило да „сервитути“ значе „ропство“, док је опет „хипотека“ била преведена као „апотека“. Хаџић и Лазаревић имали су пре свега да прегледају грађу која је већ била припремљена. По Хаџићевим речима „то су били преводи закона француских грађанских (Code Napoléon), криминалних, и поступка судејског заједно са коментарима из немачког превода“.[1]) Допуштена је претпоставка да је Хаџићу и Лазаревићу било намењено, да одатле, као стручни правници, извуку одабирањем и срећивањем један оригинални правни систем. Али ови изјавише одмах да се с израђеним законима не слажу, и да држе да се за Србију другојачије закони правити морају.[2]) У томе смислу они су поднели Кнезу Милошу и писмени извештај, који је, на жалост, нестао из архиве Височајше Канцеларије, где се чувао. Вероватно је да је Хаџић у том извештају доказивао да у преводима поменутих закона има много погрешака, и да је уосталом боље превести аустријске грађанске законе него француске; а извесно је, јер он сâм то у Огледалу вели, да је протестовао противу извесних народних обичаја о којима је Законодателна Комисија хтела водити рачуна. Нарочито му је било пало у очи, да је, насупрот одредбама француског грађанског законика, право личне сопствености било „ограничено“, а права женске деце при наслеђивању „окрњена“.[3]) Непотребно је доказивати да су та одступања од француског обрасца била учињена само с обзиром на задругу која је донекле искључивала идеју личне сопствености, и у којој су мушки чланови једини имали право на наследство. Кнез Милош није се у свему слагао с Хаџићем и Лазаревићем, а најмање у питању о наследним правима женске деце. Ипак, ценећи њихову ученост и њихову стручну спрему, он се решио по-

[1]) Огледало Српско, св. II.
[2]) Огледало Српско св. V.
[3]) Огледало Српско, св. V.

верити им да израду грађанских и кривичних закона почну сасвим изнова.

Никакав писмени уговор није био том приликом закључен између српске владе и Хаџића. Он се само толико споразумео с Кнезом да му се, док буде радио законе, стави бесплатно на расположење стан од четири собе, а на име плате да му се издаје три тисуће талира годишње. Врх тога, да му се по свршеном послу да̑ и нарочита награда; колика, то је било остало да се касније утврди. По томе, Хаџић је отишао натраг кући да доведе своју породицу.

Он се преселио у Србију крајем 1837., и одмах је поделио посао с Лазаревићем. За себе је узео грађанске законе, а њему је оставио кривичне. Од тада они су радили одвојено. Изради грађанских закона Хаџић није приступио тако одмах. Стицајем прилика био је принуђен одгодити тај посао за дуже него за две године. Одмах по свом другом преласку у Србију, он је био уведен у уставно питање које је од 1835. једнако било на дневном реду. Позван прво Кнезом Милошем, па онда Намесништвом од 1839., он је имао да израђује устројство Савета (и то не̏ један пут), за тим нацрт устава, нацрте органских закона итд. Ти послови ван његовог правог програма апсорбовали су му сву енергију до 1840.

Уставно питање имало је у то доба нешто друкчију физиономију него у свом почетку, приликом Милетине Буне. Тада се био дигао сељачки ред да тражи са писаним законима укидање последњих остатака феудалног режима. Доцније у то се питање умешала Русија, и 1837-ме нови Устав на првом месту захтева она. Та сила стала је губити веру у Кнеза Милоша још од 1830., кад је он без њене помоћи, па и без њенога знања, успео добити од Порте берат о наследности кнежевског достојанства у племену Обреновића. Она му је сасвим престала веровати, кад се он, одмах иза тога, стао договарати с енглеским консулом, пуковником Хоџесом, како би се Србија извукла

испод руског протекторства, па ставила под заједничку гаранцију Великих Сила. Русија се, услед тога, била решила да томе кнезу који своју слободу противу ње употребљује веже у будуће руке, ставивши га под надзор својих присталица у Србији. Овај се надзор имао удесити тако, што би се кнез принудио да дели власт с једним Саветом. По имену, Савет је већ постојао, али је он у такој зависности стајао према Кнезу да није могао узети на себе ону улогу коју му је Русија намењивала. Требало га је преуредити; нарочито, требало му је обезбедити независност, и пошто се то није могло учинити друкчије него једним основним законом о организацији власти, то је и Русија чинила притисак на Кнеза Милоша да с издавањем Устава не оклева. Уставно питање било је, дакле, сведено на питање о Савету, управо на питање о његовом положају према Кнезу, на име, да ли ће то тело стајати под њим, или не. Разумљиво је према томе, за што је Кнез Милош позвао Хаџића, крајем 1837-ме, да прегледа једно већ израђено устројство Савета, а почетком 1838-ме да сам једно устројство скицира. Њега је бесумње интересовало да зна да ли Хаџић о односу између Кнеза и Савета има друкчије мишљење него руски консул и прваци тако зване великашке странке с којима се овај био везао. У томе случају, Кнезу би Милошу дошло презгодно да се, одбијајући руске уставне нацрте, позове на ауторитет једног тако стручног, а незаинтересованог лица као што је био Хаџић.

Не може се рећи да је Хаџићево устројство одговорило Кнежевим очекивањима. Кад му је први пут читано, није га хтео ни саслушати до краја, толико се био наљутио. Оно се не налази више у архиви Височајше Канцеларије, где би требало да буде, али је ту сачуван извештај који је тадашњи Савет поднео о њему Кнезу 24. фебруара 1838. Из овог документа даду се докучити бар главне црте оне саветске организације коју је Хаџић био смислио. То је била једна

организација исто тако мало по вољи Кнезу као и његовим противницима. Кнез је желео један Савет који ће бити једна његова велика писарница, један Савет чије би чланове могао по вољи отпуштати, чије би мишљење тражио само онда кад би хтео, и о чијим одлукама не би био дужан водити рачуна. Његови противници замишљали су под именом Савета једно олигархијско тело, нешто налик на оно Високо Веће које је у XVIII. веку постојало не само код Пољака, него и код Шведа, а моментано и код Руса. Лични састав таквог Савета Кнез не би имао права да мења. О свима државним пословима морао би се с њиме саветовати, и његове би га одлуке везивале. Од своје стране Хаџић је био смислио нешто треће, нешто што је било на средини између та два система. По његовом нацрту нити је Кнез стајао над Саветом, нити Савет над Кнезом. То су била два равноправна чиниоца који су се узајамно уравнотежавали. Кад би дошли у сукоб, сазивала би се Народна Скупштина, чија се мисија у томе састојала да пресуђује у оним питањима која они не би били у стању споразумно расправити. Кнез Милош на ово није хтео пристати. Он је сматрао за деградовање да од свемоћног господара постане само члан, и то не најважнији, у једном тријумвирству који су с њиме имали да образују Савет и Скупштина. Што се тиче његових противника, неки су се од њих налазили тада у Савету, и они су се одлучно изјавили противу признавања Скупштине за највишу политичку инстанцију. Ево шта стоји у поменутом саветском извештају:

„. . . . Скупштина, која би у случају несогласија мњенија између Књаза и Совјета посредствије водити имала, није нуждна, и то тим више:

„1. Што би иста Скупштина посредствујући између Књаза и Совјета добила неки вид старешинства и над Књазом и над Совјетом које би с временом и за Књаза и за Совјет могло имати рђава сљедства, и што би сазивањем такове Скупштине, кад се гођ

Књаз и Совјет у мњенијама своима сагласити не би могли, изашло то и у народ и међу стране људе, да Књаз са Совјетом, или овај с Књазом у раздору стоје, и сваки час потребују Скупштину даји мири: и што би се најпосле толковати могло да Скупштина може натерати Књаза да пристане на предложеније Совјета, које није пређе одобрио.

„2. Како ми сада стоимо, те мало земаљски уредба имамо, а намјерени смо све струке правленија раздјелити гдје ће се наравно о млогим уредбама радити почети, то би непрестано морали пету Скупштину и држати при Совјету, које би и млого трошка касу народну стало а и ползе пако не би никакве принело, јер шта ће пољски чиновник и кмет знати боље што казати о оној уредби или закону, кои би се у посао узео, од Књаза и Совјета?

„Искуством знамо, да Скупштине наше никада досада нису уредбу какову предлагале, а да су сваку која им је предложена, одобравале и примале. . . .“.

Нарочиту важност овоме акту дају имена оних који су га потписали. То су главни људи из покрета од 1835. То је један Милета Радојковић, по чијем се имену тај покрет и прозвао: један Аврам Петронијевић, који је тада као неки народни трибун држао усташицима беседу противу Кнеза Милоша: један Ранко Мајсторовић који је био у депутацији што је послала Кнезу њихове захтеве „у пет пунктова“ као српска Pacta Conventa . . . . Интересантно је да је Хаџић остао сам да на супрот тим народним људима доказује потребу Народне Скупштине. Исто тако и 1835. њоме се одушевљавао опет само један Србин из Аустрије, Димитрије Давидовић. Судбина је те установе била да је заступају увек људи образовани у западном духу, с назорима књишким. Прави народни вођи, и онда кад су најозбиљније хтели да ограниче владаоца, мислили су да то постигну једним ужим већем, скупштином главарском, а не скупштином народном.

Усскоро за тим, фебруара 1838., била је на наваљивање руског консула образована комисија за израду новог устава. У ту је комисију ушао и Хаџић. Пред њу су били изнети сви ранији уставни нацрти; прво, Устав од 1835., који одиста није био ништа друго већ један нацрт; за тим сви они нацрти које је Кнежевска Канцеларија, под притиском разних руских порука и разних руских изасланика, имала да израђује у времену од 1835—1838. Хаџићева је идеја била да се за полазну тачку узме Устав од 1835., пошто се на тај Устав Кнез био заклео, а и народ га био усвојио. У начелном питању о кнежевској власти обелоданила су се два супротна гледишта. По једном, требало је оставити ту власт као и дотле, мање више неограниченом. По другом, требало је од Савета начинити једно тело које ће мотрити на Кнеза да своју власт у духу Устава врши. Прво је гледиште заступао кнежев секретар, Јаков Живановић, човек високо образован, али мек и по мало лицемеран; а друго Хаџић, који се од тог тренутка стао сматрати као главни теоретик опозиције. Комисија је позвала Живановића и Хаџића да саставе сваки за себе нацрт Устава, пошто није било начина да се њихова два гледишта измире. Комисија је после спровела њихове нацрте Кнезу у Крагујевац, и њена радња као да је тиме била окончана.

Устав од 1838. постао је у Цариграду. Њега је октроисала Порта као неку врсту органског статута којим утврђује унутрашњу организацију своје автономне области Србије. За основу тога Устава служио јој је један нацрт који јој је у име Кнеза Милоша била поднела његова депутација. Ова је била чудновато састављена; ту су се један крај другог налазили Живановић, који је имао да брани кнежеве интересе, и Петронијевић, који је имао да заступа захтеве опозиције. На цариградском терену Живановић није могао издржати утакмицу са Петронијевићем. Овај велики политичар, највећи можда свога времена, имао је образовање једнога дрогмана; он је говорио турски и по-

знавао Порту. Живановићу, „слободних художества и философије Доктору", све је то оскудевало. Док је Петронијевић обилазио чланове Дивана, дотле је Живановић седео код куће и писао ноте. — „божанствене", како је Петронијевић не без ироније рекао. Руска је Амбасада била на страни овог последњег, и ствар се свршила тиме да Порта измени кнежев нацрт код најважније тачке, код оне о Савету, за чије је чланове наредила да их Кнез не може без ње збацити. Добив по своме укусу Устав, странка кнежевих противника узела је име „Уставобранитеља".

Хаџић, који је био посвећен у планове Петронијевићеве, надао се да ће овај радити за његов нацрт. „Но ресултат је" вели он сам у Огледалу[1]) показао да су п. п. Скупштине народне, које су у оном мом пројекту са кругом дјелања свога законодавнога точно назначене и устројене биле, из Устава сасвим изостављене, а по том и Совјет други вид добио; а што се осталога тиче, ако су основи неки из онога пројекта и узети, али је ред сав избркан, испрекрштан и поремећен". Да би се могло рећи шта је баш из његовог нацрта задржано, а шта одбачено, требало би имати у рукама сам нацрт. Ми га нисмо могли пронаћи у архиви Височајше Канцеларије; али смо покушали да му бар у главноме садржину реконструишемо на основу објављених докумената из тог времена — а то су, поред већ помињатих автобиографских саопштења самога Хаџића у Огледалу, на првом месту, Примечанија Јакова Живановића на књигу Кипријана Роберта (Споменик VI.) и Преписка између енглеског консула у Београду, пуковника Хоџеса и Лорда Палмерстона (Споменик XVII).

Хаџићевим нацртом биле су предвиђене три власти: Кнез, Савет и Скупштина. Савет је био „управљајуће тјело", а Скупштина законодавно.[2]) Ипак, Скупштини

---

[1]) Св. IX.

[2]) Огледало Србско, св. VII.

се нису подносили сви закони већ само они чијим би поводом Кнез и Савет дошли у сукоб.[1]) Саветници су се постављали на живот, и за своје кривице нису одговарали пред обичним Судовима већ пред Саветом[2]). Војна власт била је одвојена од полицијске. Војни команданти, који су по Уредби од 11. Новембра 1836. №. 4515.[3]) били у исто време „верховни чувари јавног безбједија и поредка, и по тому главни полицаји“; нису се више смели мешати у администрацију. Они су остали само дуж границе, као „начелници кордона“ који се брину о сигурности земље.[4]) Управа над окрузима била је поверена „Магистратима“ који су имали сличности са „Исправничествима“ по Уредби од 11. Новембра 1836. Између ових последњих и магистрата била је та разлика, што су магистрати вршили и полицијску власт која је исправничествима била одузета да би се пренела на војне команданте. Магистрати су поред тога фунгирали и као првостепени судови. Њихови чланови, које је постављао Кнез на предлог Савета, нису без судски доказане кривице могли бити ни отпуштени ни премештени. Испод магистрата налазиле су се среске старешине, а испод ових кметови, које је народ бирао по кандидационој листи среског старешине.[5]) Што се тиче личних права

---

[1]) Пуковник Хоџес Лорду Палмерстону 20. Марта 1838.

[2]) Примечанија, стр. 32. — Пуковник Хоџес Лорду Палмерстону 20. Марта 1838. Интересантан је Палмерстонов одговор од 14. Априла исте год. „За оно што кажете да комисија која израђује законе предлаже да се саветници наименовани на цео живот, извуку из јуриздикције обичних судова земаљских, па да се суде само пред Саветом, доиста је незгодно и за осуду; јер таква привилегија, комбинована са законодавном (?) влашћу, која се даје Савету, учинила би да ово тело постане и сувише моћно у држави“.

[3]) Зборник XXX.

[4]) Огледало Српско, св. VII.

[5]) У Примечанијама, стр. 32., стоји да је Хаџић предлагао, „да чиновнике бира народ онога округа куда чиновник принадлежи, и то на неко извесно време, пак онда да се избор понавља“. Тврђење нетачно. Резумирајући свој нацрт

била је обезбеђена личност, част и сопственост. Право на личну сопственост, коју ваља разликовати од породичне (задруге), било је признато. Кулуци укинути. Трговина оглашена за слободну. Чиновницима ујамчена пенсија.[1])

Пређимо сада на Устав од 1838. Народна се Скупштина не помиње никако. Саветницима не суди Савет, већ Порта. Административна је власт одвојена не само од војне, већ и од судске. Окрузима не управљају магистрати, већ окружни начелници: место комисија старешине. То су одступања од Хаџићевог нацрта. Остало ће бити мање више све одатле узето, а на сигурно ове одредбе: о личној слободи (чл. 27.), о личној сопствености (чл. 16), о укидању кулука (чл. 49); о слободи трговине (чл. 45.); о праву чиновника на пенсију (чл. 53.) птд.

Боље је у Уставу него у нацрту то што су административна власт и судска дефинитивно одвојене, а боље је и то што је одбачењем магистрата спречено да се у администрацију заведе колегијални систем. Тим је системом навек децентрализовање бивало наспорено, и извесно да би се и у Србији магистрати у брзо ослободили од средишне власти, која је и онако слабог утицаја на њих имала, пошто је Кнез у постављању чланова магистрата био везан Саветом, а у њиховом збачењу судском власти. Међу тим, у то време, свако ослобођење локалних власти потпомогло

у Огледалу, св. VII., Хаџић вели да је захтевао избор кметова, а не чиновника. То потврђује и пуковник Ходес у свом извештају од 20. Марта 1838. Овај се само бојао да се тиме не разори ауторитет Кнеза Милоша у земљи, нашта му је Лорд Палмерстон у свом одговору од 14. Априла исте године приметио: „Али не видим за што замерате предлогу да се кметови и други часници сеоских општина бирају народом самих тих општина. На против, мени се на први поглед чини да је тај предлог добро смишљен, да осигура народ од притиска и неправде и да разбуђује и негује дух народности и независности“.

[1]) Огледало, св. V. и VII.

би развитак нахијског живота, који је још био врло кренак, о трошку државног, који се тек у зачетку налазио.

Напротив, у нацрту је било боље него у Уставу то, што је била задржана Народна Скупштина, и што Савет није био стављен под заштиту Порте. За владе Устава од 1838., Савет се изметнуо у олигархију и добио ненационални карактер. Прво се не би десило, да је Кнезу било остављено право да противу његових одлука апелује на Народну Скупштину, као што се не би ни оно друго десило, да Савет није своју независност према Кнезу био засновао на својој зависности према туђинском господару.

Из овога излази да је било великих начелних разлика између Хаџића и уставобранитеља. Ови су примили његове „пунктове“ о личним правима; његове „пунктове“ о организацији врховне власти нису хтели примити. Они су били противни децентрализовању и установљењу Народне Скупштине, што је он предлагао, а хтели су један Савет олигархијски и подупрт Султановим ауторитетом, на шта опет он није помишљао.

Хаџић је своје политичке идеје био поцрпао из примера који су му у Угарској стајали пред очима. Треба се сетити да је то било пре 1848. Уредбу коју су тада уживале жупаније и градови[1]) он је у главноме репродуковао правећи свој нацрт. Жупаније су биле државе у држави, — Corpus separatum sacrae regni coronae, — имајући на своме челу једно изабрано чиновништво. По Хаџићевом нацрту, окрузи су требали да добију приближну автономију. У њима су били заведени магистрати, чије је чланове Савет бирао, а Кнез само потврђивао, и кад се узме да је саветника имало онолико колико округа у земљи, и да је тежња постојала да сваки од њих другом округу припада, онда излази да би сваки округ преко свог представника

[1]) За појединости те уредбе в. Dr. B. Šulek, Hrvatski Ustav, стр. 133, 142.

у Савету утицао и на лични састав свога магистрата. У осталоме, ако независност магистрата од средишње власти није била утврђена изборношћу његових чланова, она је била утврђена њиховом непокретношћу. Самостална управа жупанијска вршила је административне и судске функције; по њеном примеру, и магистрати су требали да буду тела мешовитог карактера, с надлежношћу полу судском, а полу административном. Што се тиче Савета, Хаџић је видео у својој отаџбини да жупанијама и градовима управљају судско-чиновничке колегије, па је по томе закључио да у Србији таква једна колегија може и државом управљати. Као год што је жупанијско и градско чиновништво било независно од централне управе, тако је он предлагао да саветници буду независни од Кнеза, и на пр. као што су се „сенатори“ по градовима (сâм је Хаџић био новосадски сенатор) бирали на живот, тако су се по његовом нацрту саветници постављали на живот. Али колико је Хаџић замишљао Савет по обрасцу тих административно-судских тела, показује најбоље та околност, што га је био поделио на два одељења, једно административно, а друго судско, а нарочито, што је законодавство ставио ван његове искључиве надлежности. Хаџић је био један либерал у старом мађарском духу, децентралиста колико и либерал, љубитељ колегијалне управе и самосталног чиновништва. Такав један човек морао је и у Србији тежити да ограничи владаоца, али ни почем се не види да је он у исто време тежио да Савет учини свемоћним. Његов је Савет тако мало био апсорбовао све власти, да је најважнија од њих, законодавна, остала у главноме Скупштини, и тако је мало био неограничен господар земље, да су поред њега, и против њега, биле признате окружне власти са врло широком автономијом.

Од своје стране, уставобранитељи су били централизатори исто онако као и Кнез Милош, само несвесни. Из опозиције према њему, који је од првог дана радио на усредсређивању власти, они су били

узели на себе да бране локалне слободе; али у одбрани тих слобода они нису били у стању да се макну од идеја Правитељствујушчег Совјета. Они су држали да ће за нахије бити довољно учињено, ако све буду заступљене у Централној Управи, коју је по њиховом мишљењу Савет имао да представља. Шта мари што ће се из центра владати, ако су ти који владају нахијски прваци! И ако централизована, управа опет неће постати опасном по нахијски сепаратизам, јер ће у њој тако централизованој свака нахија имати свога адвоката. У место да сваком нахијом управља њен главни човек мање више самостално, покупиће се у Београд главни људи из свију нахија, па ће одатле сви скупа управљати целом земљом. Идеја парадоксна, по којој је локалним интересима требало служити јаком средишном власти. Као да није било неизбежно да власт, остајући усредсређена, изгуби у току времена своје првобитне партикуларистичке тенденције као један по све неприродан деметак! Али то је што уставобранитељи нису увиђали, и боље је што нису увиђали, јер је тако и нехотице спасена централистичка традиција Милошеве владавине.

За тим, уставобранитељи су хтели један олигархијски Савет. Њихов прави план није био да Кнеза Саветом ограниче, него је био да га Саветом замене. Уместо да стоји крај Кнеза и пази на њ да влада по Уставу, Савет је требао да узме кнежевску власт из његових руку, па да је он место њега врши. То је имао да буде један млетачки Сенат, поред кога би Кнез фигурисао као прост дужд. Уставобранитељи нису нападали с истом искреношћу на систем Милошев с којом на њега лично. Они нису били из начела противни неограниченој власти; они су само ишли на то да је с једног човека пренесу на једно тело, — с једног човека с којим су стајали у непријатељству на једно тело у коме би они сами заседавали. На место патријархалног самодржавља Милошевог они су установили једну диктатуру колективну и безимену. Њи-

хово је поимање власти било још једнако оријентално. Владати, значило је за њих бити неограничен, и пошто су они желели да Савет влада, они су зар држали да ће сами са собом доћи у противуречност, ако га, као што је Хаџић предлагао, затворе у границе једне тачно одређене надлежности, или ако крај њега установе Народну Скупштину, као у најмању руку с њиме једнаку власт.

И најзад, уставобранитељи се нису ограничили на то да Савет прогласе независним од Кнеза, него су му још независност ујамчили Портом. Овај њихов поступак навек се осуђивао као непатриотски, и одиста било би тешко доказивати противно, т. ј. да је он био патриотски. Али из тога што је он непатриотски још не излази да се не може историјски објаснити. У ствари, уставобранитељи нису учинили ишта друго него оно што су нахијске старешине толико пута, у својој борби противу установљења средишне власти, покушавали да учине. Тежња је ових последњих навек била да буду непосредно постављени од Султана, сваки над својим крајем. Још у једном „прошенију“, које су они као „всепокорњејша раја“ били спремили за Султана у Априлу 1805., изјављена је молба да им се допусти „у 12 кадилука по једног оборкнеза поставити, који да буду с бератом“.[1]) Слични су се захтеви чули и под владом Кнеза Милоша, и познато је на пр. да су се 1821. пожаревачки кнезови били побунили, добив од Марашлије уверење да ће им „израдити у Цариграду берате, као што је и Милош имао“[2].) Уставобранитељи нису успели, истина, да саветнике Султан поставља, али су успели да их Султан смењује. Они нису успели да се власт нахијског старешине даје бератом, али су успели да се власт Савета, који је имао да буде орган тих старешина, дефинише хатишерифом. Између њихових резултата с једне стране,

---

[1]) Голубица, V.
[2]) Петровићи, Грађа I., стр. 402.

а жеља нахијских старешина с друге, разлика је само у нијанси. Једна, пак, политичка тежња која се провлачила кроз нашу историју од 1805—1838. није могла, а да не буде у логици ондашњег стања ствари. Не сме се заборавити да је Србија тада била автономна област Отоманске Царевине, једна област којој је и Русија спорила право да се назове васалном кнежевином. Своју правну, ако и не фактичну егзистенцију, она је дуговала хатишерифу од 1830. Границе су јој биле обележене опет једним хатишерифом, оним од 1833. Кнежевска се власт оснивала не само на „народним закључењима“, него и на „Султанским хатишерифима и бератима“ који се још и у Уставу од 1869. помињу. У једној земљи која је с формалног гледишта још била Султанова, власт се могла само од њега држати правно, у Србији се само у његово име могло владати. С тога и Савет, да би своју превласт над Кнезом легализовао, био је принуђен обратити се на Цариград. Кад је већ био присвојио себи кнежевску власт готово у свем њеном обиму, било је природно да и њено вршење заснује на истом правном разлогу на коме га је и Кнез заснивао, а то је на једном акту Султановом.

Тако нам се разјашњује несугласност између Хаџића и уставобранитеља. По све је карактеристично да је њихов Савет представљао јаку средишну власт, био свемоћан и владао на основу хатишерифа, као и Кнез пре њега. Зар то не доказује да је њима идеал био Милошев режим, али без Милоша? Хаџић је међу тим мислио да је дошло време да се реформа установа изврши. Они су војевали противу владаоца, он противу духа владавине. Они су били везани са старе навике у управи; он је био надахнут новим политичким идејама. И због тога они су били солидарни с њиме само дотле, док је требало у разним комисијама обарати Милошеве уставне нацрте.[1] Кад је пак њима у Цариграду било

[1] Cunibert, Essai historique, II. стр. 450.

остављено да праве какав хоће Устав, они су променили у Хаџићевом нацрту оно што је било главно, избрисавши Скупштину и давши Савету „други вид“.

Ну, уставобранитељи су се вратили Хаџићу доцније, пошто је дошло на ред да се на основу Устава од 1838. израде специјални закони. У томе послу они су му оставили одрешене руке. Ако је сâм састављао нацрте, ти су нацрти готово без измена били примани; а ако су их састављали други, онда је он последњи преглед над њима вршио. Уставобранитељи су на срцу носили само једну ствар, а то, независност саветника. Пошто су један пут то добили, они су се престали интересовати за нове законе које је ваљало издати. Они су у издавању тих закона видели један стручни правнички посао, који се тицао само Хаџића. Овом је било остављено да зида шта хоће на основу једног Устава који он није правио, и у коме много што шта није одобравао.

Први је, и најважнији међу тим специјалним законима, закон о Устројству Државног Савета од 27. Априла 1839.[1]) Тим је законом власт кнежевска умањена, а саветска повећана, и једно и друго на супрот изречним уставним прописима. По уставу саветнике је слободно бирао Кнез (чл. 8.). Та му је слобода избора била сужена, да не кажемо поништена Законом, који је у свом чл. 3. наређивао ово: „Председатеља, Вице-председатеља и чланове Совјета бират'ће и наименоват ће Књаз под тим условијем, да такови буду у народу сасвим познати, као способни и поштени људи, кои су учинили услуге отечеству своме, и заслужили одобреније обште. Тога ради при случају избора таковог нуждно је предварително предложеније и мњеније Совјета“. Кнез није слободно бирао саветнике, чим је био дужан бирати их између оних лица које би му Савет предложио. Да би неко постао саветник, морао је стећи

---

[1]) Зборник, I.

„благоволење“ не само кнежево, него и саветско. Савет је сам одређивао своје чланове, а Кнез је имао само право вета на спрам оних кандидата који му не би били у вољи, и такав начин обнављања Савета много се приближивао коопцији. За тим, по Уставу Кнез је слободно бирао и министре (чл. 4. и 5.). То му је право било потпуно одузето овом врло вешто састављеном одредбом у Закону: „Ако би се и по каквој потреби службе, а без кривице, Попечитељ који морао од званија свога удалити, то он по тому што је, као Попечитељ, већ члеп Совјета био, долази у Совјет, као члеп, а на упражњено мјесто Попечитеља поставља се један од најспособнији членова Совјета, и то из узрока, што су у Совјет намјештени људи најспособнији, најзаслужнији и најповјеренији, и што се Попечитељи, док су у дужности, и сматрају као членови Совјета, и по тому немогу бити замјењени другима лицама, било то и привремено“ (чл. 8.). Сваки се, дакле, министар, по своме одступању, враћао у Савет, и пошто је број Саветника био ограничен, то је један од њих морао одатле изаћи да њему направи места. Али, на име накнаде, тај би саветник заменио одступелог министра у влади истог тренутка, кад би овај дошао на његово место у Савет. То је била једна „промена места“, при којој није губио ни министар који је постајао саветник, а ни саветник који је постајао министар, него једино Кнез, који је тиме био принуђен да своје министре вечито из истог реда људи узима. Па онда, саветници који би постали министри не би за то престали бити саветници. По чл. 6. Закона, сваки је министар био уједно и члан Савета; он је полагао саветничку заклетву, улазио у састав Савета, а по чл. 33. учествовао и у „заседањима“ тога тела. Савет је имао могућности да изближе контролише те министре који су се једнако бавили у његовој средини. Поред те тако рећи свакодневне контроле, Савет је прегледао један пут годишње њихове послове, па им је давао разрешницу, или их узимао

на одговор (чл. 24.). Кад би, иначе, дознао за какву њихову неправилност, он је имао права учинити представку Кнезу (чл. 25.). Министри су на тај начин више били органи Савета него органи Кнеза. Они су управо чинили један саветски одбор, његову извршну секцију. Ова одступања од Устава нису била најсрећније смишљена. Савет је могао бити двоје, или једно законодавно тело, и онда није смео непосредно администрирати; или једно државно веће, један тајни савет, који је непосредно у администрацији узимао учешћа, и онда опет за вршење законодавне власти требало је друго тело установити.[1]) Хаџић је у први мах пројектовао да Савет буде „управљајуће тело“, и пошто му је такав карактер био дао, он је сасвим логично пренео на Скупштину главну улогу у законодавству. Али уставобранитељи нису хтели да чују за Скупштину, они су је избацили из Устава, и законодавне функције, које је она имала да врши, дали Савету. После тога дошао је опет Хаџић да изради устројство Савета. Упоран као што је био, он није попуштао од свог гледишта да је Савет пре свега „управљајуће тело“, па је настао да развије његове административне атрибуције, било то и на штету Кнежевих прерогатива. Као год што су уставобранитељи одузели законодавну власт Скупштини па је поверили Савету, тако је сада Хаџић без мало одузео сву извршну власт Кнезу, па је поверио том истом телу, и ето тако су се нашле у њему сједињене те две власти, које по правној теорији ваља да буду одвојене. Ово устројство Савета са тим „ужасним точкама“[2]) трајало је до 1861., кад је влада Кнеза Михаила дала израдити друго устројство. Али и пре тога времена, одмах како је рестаурација Обреновића била извршена, оне његове одредбе које су стајале у супротности са Кнежевом самосталношћу престале су се вршити.

---

[1]) Tkalac, Staatsrecht des Fürstenthums Serbien, стр. 113.
[2]) Примечанија, стр. 94.

У Огледалу[1]) Хаџић помиње као њиме пројектоване још и ове законе: „Устројеније Књажеске Канцеларије“, „Устројеније гарнизоне војске“. — сва три од 29. Маја 1839., за тим „Устројеније Судова Окружни“ и „Устројеније Великог или Апелационог Суда“, оба од 20. Јануара 1840.[2]) После истраживања која смо чинили у Архиви Државног Савета, ми смо у стању тврдити, да је Хаџић сам написао цело устројство Окружних Судова, цело устројство Апелационог Суда, и у Устројству Централне Управе целу главу о Министарству Правде и Просвете; да је устројство Кнежевске Канцеларије и у Устројству Централне Управе главу о Министарству Финансије прегледао и поправио; да је у овом Устројству главу о Министарству Унутрашњих дела саставила једна комисија чији се састав не зна, па је према томе неизвесно и то, колико је у изради тог закона Хаџић учествовао, и најзад, да нема апсолутно никаквих доказа да је Устројство „гарнизоне војске“ Хаџић пројектовао, пошто је то дело једне комисије у којој он није био члан. Ми се због тога у овом прегледу нећемо више бавити тим законом, који ни иначе није од великог интереса.

Устројству Кнежевске Канцеларије право је место било у закону о Централној Управи. И ако је ова канцеларија сједињавала у себи функције које сада врше тако разноврсна надлештва као што су Краљев Секретеријат, Председништво Министарског Савета и Министарство Иностраних Дела, то је на крају крајева опет било једно „Попечитељство“. Зашто је онда она била устројена нарочитим законом, а не оним о Централној Управи, којим остала „Попечитељства?“ По свој прилици због тога, што је шеф те канцеларије, који је у исто време био и „Књажески Представник“ и „Попечитељ Инострани Дјела“, имао изузетан, го-

---

1) Св. VIII.
2) Зборник, I.

тово повлашћен положај међу министрима. Он је био нешто самосталнији од Савета него они. За њега није важио ни чл. 27. Устројства Савета, по коме је министра, кад одсуствује, заступао један саветник, ни чл. 24., по коме су министри морали подносити Савету један пут годишње „извод“ из својих дела. Кад је одсуствовао, заступао га је директор његове канцеларије. „Извод“ из својих дела подносио је само Кнезу. Савет, који је био узео у своје руке сву унутрашњу управу, оставио је спољну политику Кнезу, и због тога што је Министар спољних послова једини од министара стајао под непосредном Кнежевом заповешћу, његова се канцеларија звала „кнежевска“, и била организована одвојено од других министарстава, нарочитим законом.

Закон о Централној Управи садржи устројства осталих министарстава којих је на броју било свега још три: Министарство Унутрашњих Дела, Министарство Финансија и Министарство Просвете и Правде. У главноме, ту се одређују задаци сваком Министарству. Према тим задатцима врши се њихова подела на одељења, и најзад набраја персонал који им припада. Закон о Централној Управи, као и онај о Кнежевској Канцеларији, трајао је двадесет и три године. Оба су та закона замењена тек марта 1863., кад је о свима министарствима, неизузимајући више ни Министарства Иностраних Дела, издан нов закон, опет под именом закона о Централној Управи.[1]) Централна управа скицирана у Хаџићевом закону изгледа прилично рудиментарна према оној која је законом од 1863. била устројена, и у прилог томе навешћемо само то да се од Хаџићевог времена до друге владе Кнеза Михаила Министарство Војно одвојило од Министарства Унутрашњих Дела, да се Министарство Просвете исто тако одвојило од Министарства Правде, и да се целокупни број министарстава готово удвостручио.

---

[1]) Пречишћени Зборник I., стр. 50.

попев се од четири на седам. Али колико је год Хаџићева централна управа проста и елементарна у упоређењу с оном која јој је следовала, толико је развијена и сложена у упоређењу с оном која јој је претходила. Треба знати да су први пут Хаџићевим законом поједине гране административне службе једна од друге одељене и као засебна надлештва организоване. Ранији покушаји са „Попечитељствима“ били су остали на артији. Свега је једна канцеларија у земљи постојала, и то је била дворска. Одатле, са неколико писара који ни по чем нису личили на министре, Кнез Милош је непосредно руководио земаљским пословима. Тек иза закона о Централној Управи од 1840. јављају се министарства у правом смислу, с пуним административним персоналом, — начелницима, секретарима, століначелницима, канцелистима итд.

Закони о окружним судовима и о Апелационом Суду имали су да служе организовању судске власти, исто онако као закони о Централној Управи и Књажевској Канцеларији организовању извршне власти. Закон о окружним судовима не одговара сасвим својом садржином своме имену. Он је био издан пре него су били готови Казнени Законик и закони о поступцима грађанском и кривичном. Из тих разлога он се није бавио искључиво уређењем судова, него још с предметима којима је право место било или у поменутом законику или у поменутим законима. И на пр. по речима г. Ђ. Ценића: „Једини пропис кои је до 1860. Законик Казнителни уобште узевши замењивао, била је девета точка Устројства Окружни Судова“.[1] Од тих одредаба које су више Казненом Законику припадале, поменућемо само неколике врло либералне. Казна конфискације имања била је укинута (чл. 25.); тако исто и тортура; за чиновнике, за тим, „као и остала особитим' отличијима части и карактера грађанског одарена лица“ била је укинута и телесна

[1]) Објасненье Казнителног Законика, стр. 4.

казна (чл. 26.). Карактеристика је тога закона да по њему судску власт нису вршили ни исправничества, ни магистрати, већ окружни судови, који с администрацијом никаке мешавине нису имали. У исто време, законом о Апелационом Суду, Велики Суд, тако непотпуно организован Указом од 28. Септембра 1837. BN. 4017.[26]) био је развијен у прави Суд другог степена, услед чега је и Савет престао постојати као највиша инстанција у правосуђу. Кнезу је, по истом закону, било остало само право помиловања (чл. 9.). Али ако су Кнез и Савет изгубили сваки непосреднији утицај на суђење, тиме још није била извршна власт одатле сасвим искључена. Министарство је Правде вршило врховни надзор над суђењем. У чл. 64. Закона о окружним судовима стајало је да ће се у тамним и сумњивим случајима суд обраћати на Министарство за упутства. С овим чланом био је у вези чл. 13. Закона о Апелационом Суду, по коме је незадовољна страна имала право жалити се Министарству Правде, а ово, и по власти „надзирателства над судовима“ вратити парницу суду, ако би приметило, „да поредак набљудаван није, или ствар достаточно испитана и доказателства исцрпљена нису“. Интересантно је упознати се с разлозима којима је Хаџић хтео да правда ове одредбе тако противне начелу поделе власти. Ти су разлози изнети у његовом извештају Државном Савету од 2. Јануара 1845. № 1334. По Хаџићевом мишљењу, тадашњи судови нису стајали на висини свога задатка. Не само да су им чланови били недовољно извежбани и теоријском спремом посве слаби, него међу овима нису били сви ни писмени. Из почетка су се тако мало умели наћи, да су одмах, као што се канцеларијским стилом каже, били „претрпани“, и онда су се морале одређивати комисије да извиде за што су „претрпани“, и да ли, ради бржег свршавања посла, не би требало смањити број случајева кад је призив

---

[26]) Зборник XXX.

на виши суд допуштен, или може бити и поступак упростити. Таке судове, Хаџић је изреком рекао, није било разумно ослободити од надзора Министарства Правде, које је требало да „надокнађава њихову невештину“ бар још за једно двадесет година. Јесу ли његови разлози ваљали или не, друга је ствар; главно је да су му мотиви били чисти, да он није циљао на то да судије начини оруђима министра. — Закон о Апелационом Суду није био дугог века, као што ћемо на другом месту видети; али је за то Закон о окружним судовима остао у важности све до фебруара 1865.

Да би се потпуно схватила Хаџићева улога при организовању власти ваља истаћи још и то шта је он за поправљање чиновничког положаја учинио. Чиновници су тада могли бити отпуштени, могли бити премештени с вишег звања на ниже, могли бити остављени без пенсије, и могло им се још ударити и двадесет и пет батина. Као што је Вук рекао својим енергичним стилом, они су били „као просјаци и као робови“. Долазећи из једне земље где су се чиновници уважавали као нека врста патриција, Хаџић је настао да се то стање ствари промени. Он је тражио непокретност за све чиновнике. Уставом од 1838. непокретност је била ујамчена само саветницима и, у извесној мери, судијама, који без судске пресуде нису могли бити отпуштени, (чл. 42.) а ни у ком случају ван своје струке премештени (чл. 55.). Али Хаџић је нашао начина да отпуштање судским путем уведе за све чиновнике без разлике. То је учинио једном једва приметном реченицом у чл. 7. Закона о окружним судовима: „Предсједатељ“, стоји ту, „и чланови Судова окружни законим путем и начином постављени, као и остали званичници неће се моћи звања свога лишити без редовнога изследованија и пресуде судејске“.[1] У уставотворној комисији, на супрот

[1]) Tkalac је мишљења да је самим Уставом било постављено начело да нико не може бити лишен звања друкчије

Живановићу који је предлагао да Кнез даје пенсију коме хоће, Хаџић је заступао гледиште да се на пенсију, после извесног броја година службе, задобија право, и његово је гледиште ушло у Устав од 1838. (чл. 53.). Вероватно, он је дао мисао и за ону другу одредбу, да се у државној служби иде са нижег чина на виши, а не и обрнуто (чл. 54.). Видели смо већ како је чиновнике од телесне казне изузео: изузеће не само хумано, него и у интересу угледа саме службе коју су они вршили. Да чиновници не би били запостављани, он је у Устројству Централне Управе предвидео, да се упражњена места попуњују с обзиром на кондуит-листе (чл. 7.), а у Устројству Савета, да се ове листе подносе том телу, које је тако имало средства да контролише министре да ли их се држе при својим постављањима.

Укратко, добив једном „декрет", чиновници су били сигурни да их с места не може дићи ни самовоља озго, ни повика оздо. Уз то, били су плаћени добро, тако добро да су представљали најимућнији ред у друштву, и да је, након много година, Светозар Марковић могао пасти у заблуду да их узме за наше „капиталисте". Још под Кнезом Милошем они су добили и спољни знак достојанства, униформу; виши међу њима, и титуле. Они су сједињавали у себи и власт, и част, и богатство. У једној земљи без сталежа, са становништвом готово искључиво сеоским, они су били прва, и једина господа.

На основу свега овога да се закључити да је

него на основу судске пресуде. Он наводи чл. 27: „Моја нарочна воља јест, да житељи Сербије, подданици моје високе Порте, буду заштиштени у њиним добрама, њиним лицама, њиовој чести и њиовом достоинству" (Staatsrecht, стр. 137). Да ли бити „заштишћен" у своме „достоинству" значи бити у своме звању обезбеђен од отпуштања? Ми сумњамо. Да је уосталом чл. 27. за све чиновнике поставио правило да се без судски доказане кривице збацити не могу, зар би онда било потребно да се у чл. 42. то нарочито за судије прописује?

Хаџић устројио у Србији канцеларијску управу и начинио од чиновништва класу која управља. Краће речено, он је створио бирократски систем. Интересантно је да га је он створио без знања и без учешћа уставобранитеља, као ови без његовог знања и учешћа саветску олигархију. Уставобранитељи нису имали разлога да бирократским системом буду задовољни. То су били махом шумадинци старог кова, навикнути да владају на турски начин, без многих закона, по здравом разуму, издајући усмене наредбе, које би њихови момци одмах извршили. Сада, владати, значило је седети у соби и састављати акте. Уз то је дошла маса писаних закона и уредаба, које је требало сваки час прелиставати и „толковати“. Начин управе се из основе променио: од усменог и патријархалног, он је постао писмен и законски, да не кажемо параграфски. Уставобранитељи, већим делом неписмени, и тотално невешти јуристичком довијању, нису били кадри прилагодити се новом стању ствари. Они су умели управљати наџаком; пером нису умели. Њима је морало пасти тешко, кад су осетили да више не вреди бити коленовић и носити неколико рана из устанка; да је пре́че од тога знати службену преписку и имати стила, и да је дошло време да они, старе војводе народне, уступе места својим писарима, који су били све Срби из Аустрије. Сад су тек они разумели шта значе та „устројенија“ која су дали Хаџићу да прави како зна, и њима је чак могло изгледати да су он и његови земљаци навлаш компликовали администрацију, да би себе начинили неопходним, а „отечествене синове“ излишним.[1]) Као што је било природно код таких примитивних природа, незадовољство бирократским системом претворило се у личну мржњу на Србе из Аустрије, на тако зване „немачкаре“ који су тај систем завели, и њиме се први користили. Најстраснијег израза ова је мржња без сумње нашла на Св. Петровској Скупштини,

---

[1]) Примечанија, стр. 62.

где су, по својі прилици подстицањем Вучића, тога Валенштајна уставобранитељске странке, сва окружија, сем крушевачког, говорила о „странцима“ у државној служби. Чачанско окружије предлагало је да се сви „иностранци из јавне службе удале“; Крагујевачко, „да се сви страни из Немачке из Правителствене службе одпусте“ изузимајући „професоре, инџинире, докторе и рударе“; Подринско, да се „сви страни, а нарочито они из Немачке, службе лише“; Београдско, Крајинско и Гургусовачко, „да извесна канцеларијска места у централном правленију, као: Директор и секретари књажеске канцелларије, главни секретар и секретари Совјета, Началници Попечитељства Внутрени Дјела — отечественим синовима заузета буду, а такође да се ни по Судовима страни људи не намештају“. Рудничко, да се „странци у велике службе не примају“; Шабачко, да се „странци рђавог владања из службе одпусте, а у напредак да се више никако страни не пријмају“; Алексиначко, „да се од сад не примају страни, без који се бити може, а они кои су примљени, а без њи може бити, да се одпусте“; Ћупријско, Пожаревачко и Црноријечко „да се одсад само они странци пријмају кои су потребни, као: професори, инџинири и доктори, а од они, кои се сад у служби налазе, да се само они задрже кои су повјерења Народњег достојни, а други да се одпусте“; Јагодинско и Смедеревско, „да се од сада страни не примају“; Ваљевско и Ужичко, „да се од сад само они странци примају кои су потребни“. [1]

Ова повика на Србе из Аустрије није имала разлога. „Отечественим“ синовима нису били криви они лично, него им је био крив бирократски систем. Ако су „иностранци“ заузели сва важнија места у новој управи, то је било само за то што шумадинци нису још имали оне спреме која се за та места тражила. Чим су придошли школованији нараштаји шумадинаца, они су потисли из државне службе Србе

[1]) Зборник, IV.

из Аустрије, који ништа нису криви што су дотле ту заузимали положаје, који би без њих морали или остати непопуњени или бити попуњени странцима. Али то што се мржња обрнула од система на људе који су га у првим његовим данима представљали, имало је и извесних корисних последица. Сам систем био је на тај начин спасен, и поред свег негодовања уставобранитеља, одржао се у снази све до уставне реформе од 1869.

Али, ако су уставобранитељи били неспособни да подвргну бирократски систем начелној критици, то су учинили социјалистички писци шездесетих и седамдесетих година.[1] По нашем мишљењу њиховој је критици оскудевала историјска основа. Прво питање на које ваља одговорити, кад је реч о бирократском систему, то је ово: какав је начин управе пре њега постојао. Обично се каже да је ранија управа била патријархална. У ствари, она је била турска. Земљом су од 1815. год. управљале истина народне старешине, али једнако још по обрасцу који су им турске власти оставиле. Они нису били везани ни за какве писане законе; по једној врло карактеристичној изреци, чак су и судили од ока. Они су сматрали свој крај по мало као своје приватно имање. Народ под собом нису до душе притискивали као што су то Турци чинили; њихова је влада била већ самим тим ублажена што на народ нису гледали као на своју рају; али поред свега тога они су га држали у извесној феудалној потчињености према себи. Народ им је кулучио. Трговину су били монополисали. Без Кнеза Милоша, били би монополисали и непокретну сопственост, поделивши земљу не спахилуке. „Бирократе“ они за цело нису били; али је мало требало па да постану властела.

Они који осуђују пресађивање аустријске бирократије у Србију, ваља да знају да се пре ње имао

---

[1]) В. Св. Марковић, Србија на Истоку.

турски феудализам, и да је од те две ствари она прва опет била боља. Шта се у осталоме наводи против бирократског система? Наводи се, прво, да је њиме умножено чиновништво. Али јели било могућно одвојити војну власт од полицијске, а судску од административне, јели било могућно завести колегијално суђење и два степена судства, и, најзад, јели било могућно пренети земаљску управу с дворске канцеларије на четири министарства, — а да се чиновништво не умножи? И питање је онда, шта је веће, или новчана штета која се имала због повишеног кредита на чиновничке плате, или корист која се у томе састојала што су разне јавне службе биле разним органима поверене, и тако у једној земљи, где је конфузија власти царевала, начело њихове поделе било примењено? Наводи се даље, да је бирократски систем донео собом многе формалности. Али те формалности нису сачињавале никакву педантерију; оне су биле нужна последица писаних закона. Чиновници нису могли бити ограничени законима, а да им уједно не буде детаљно обележен начин рада. Што се више компликовао поступак по коме су дејствовали, тим се више сужавало поље остављено њиховој самовољи, и с колико је мало разумевања бирократски систем био у томе погледу критикован, најбоље се види по томе што су се заједно с осталим формалностима осуђивале и две инстанције у суђењу. И најзад, наводи се да је чиновништво било организовано као засебни ред у друштву. Заборавља се само да би без тога владалац остао неограничен и поред Устава. Довољно је доказано да Устав не ограничава сам собом владаоца, већ само констатује да је владалац ограничен. Он није узрок већ ресултат владаочевог ограничења. Узрок, то је појава извесних социјалних група, које су толико организоване да би евентуално биле у стању држати у шаху и саму државну власт којом владалац располаже. Такве групе, то су обично поједини сталежи (од туда сви ранији устави носе карактер уговора

између владаоца и разних сталежа); јели међутим њих било у Србији? Постојале су озбиљне тежње да се заснује једно народно племство преношењем турских спахилука на извесне српске породице с великим историјским именима; али је Кнез Милош, вођен једном великом демократском мишљу, умео то да спречи, прогласивши да земља припада ономе ко је ради. За образовање трећег реда, буржоазије, није опет имало елемената. Под Турцима, српски се живаљ био повукао у села, остављајући вароши Турцима, Грцима и Цинцарима. По ослобођењу, вароши је требало тек насељавати, а да би се за тим варошко насеље претворило у варошки ред, морало је да протече доста времена.[1]) Остао је на тај начин само сеоски ред, који нигде нема ни довољно свести ни довољно организације да би могао владаоцу противстати, — најмање пак у Србији где је толико простран да без мало цео народ обухвата. Под таким околностима није била никаква штета што је чиновништво начињено, као што се говорило, једном кастом. У томе тренутку, кад није било ни племства ни буржоазије да ограничи владаоца, њега су ограничавали његови властити органи, његови чиновници, којима је била толика независност ујамчена, да су могли ризиковати да не изврше оне његове заповести које на дну своје савести нису одобравали. То нас стање ствари опомиње на Француску за време апсолутизма, кад краљ није могао све само за то, што чиновници, постав непокретни куповањем звања, нису морали да га безусловно слушају.

Радња Хаџићева на Уставу и на органским за-

---

[1]) „Народ Српски нема других људи осим сељака. Оно мало Срба што живе по варошима као трговци и мајстори зову се варошани; и будући да се турски носе и по турском обичају живе, а уз буне или ратове или се затворе с Турцима у градове, или с новцем беже у Њемачку, за то они не само што се не броје међу народ Српски, него их још народ и презире“. Вук, Даница за 1827.

копима била је завршена у току 1840. Тек после тога могао је он мислити на израду Грађанског Законика, ради чега је управо и дошао у Србију. Поменули смо да он о томе послу није био раније закључио никакав уговор са српском владом. Он га је закључио тек тада, 1840., након пуне три године по своме преласку у Србију. Својим актом од 8. Јуна 1840., № 586. Савет је писао Кнезу Михаилу, да би било корисно погодити се с Хаџићем за израду Грађанског Законика. Исте године, 19. Јула, Кнез спроводи Савету под В № 1228. писмо Хаџићево, одакле се виде његови услови, т. ј. колико тражи времена и награде. Из саветског одговора од 25. тога месеца № 1701. излази да Савет није имао шта да замери Хаџићевим условима. После четири дана, 29. Јула 1840., начињен је био прави уговор „између Правителства Србског посредством изаслане Господе, именом Господина Стефана Радичевића, Попечитеља Правосудија и Просвјешченија, и Господина Стефана Марковића, члена Совјета, по налогу Књаза Србског од 27. Јулија 1840. в № 1198. с једне стране, и Господина Јоана Хаджића, Сенатора Новосадскога, с друге стране, поради сочињавања Законика Грађанског за Сербију“. Од своје стране, Хаџић „прима на себе сочиненије Законика Грађанског, на захтевање Правителства Србског, и обвезује се исто дјело по свима отношенијама грађанског живота за народ србскиј израдити, и Правителству Србском предати“. За тим, „обећава се на захтевање Правителства изјасненија ради, где нуждно буде сходно цјељи закона исти и мотивирати“. Са послом имао је да буде готов у року од две године. „Правителство“ пак обећава платити Хаџићу на име награде две тисуће дуката, с тим да половину те суме, једну тисућу, исплати одмах по закључењу уговора, а другу тек по предаји свршеног законика. Ако Хаџић буде смрћу или дугом болешћу спречен израдити цео Законик, влада ће се задовољити оним што буде израђено; шта више, ако буде израђено преко половине, она ће

дометнути на раније издату тисућу дуката онолико колико сама за добро нађе. Ако по истеку уговореног рока, Хаџић не буде у стању предати бар пуну трећину од Законика (узимајући при томе за мерило аустријски Грађански Законик, где се прва трећина завршавала седмом главом другог дела), уговор ће се раскинути, и Хаџић ће бити дужан вратити све што је од награде у напред био примио. Хаџић се најзад обвезује извештавати свака три месеца владу о напредовању посла.

После закључења уговора, Хаџић је напустио Србију. Од своје стране, он је уговор верно извршио. Без обзира на револуционарно стање које је за тим настало у Србији, и у коме је нестало Владе Кнеза Михаила, с којом је он правио уговор, Хаџић није прекидао посла. Законик је требао да буде предан влади Јула 1842.: месец дана пре истека овога рока, Хаџић је молио да му се остави времена до јесени. У исто је време изјавио „да ће необходимо нужно бити, да прегледање иста од мене израђена Закона са мном и са моим садејствовањем буде“. Иначе, морала би се водити дуга преписка између њега и прегледача, чиме би увођење Грађанског Законика у живот било само успорено. За време свог бављења у Београду тражио је бесплатан стан, бољи но онај који је пре у Ђумрукани имао, и на име плате три тисуће талира годишње. Из једног извештаја Министарства Правде Кнезу од 30. Јула 1842. излази да су се у Централној Управи појавила поводом Хаџићеве понуде два „равноважна и противуположна мњенија“. По једном је понуду требало примити, а по другом нѐ, јер би „присуствије г. Хаджића при прегледању собственог пројекта његовог слободу мњенија остали чланова прегледајуће комисије ограничавало, и сотим слободном и беспристрасном испиту пројекта препјаствија полагало“. Кнез је, изгледа, био позвао Савет да између та два супротна мишљења пресуди, и овај, 5. Децембра, одлучује да Законик прегледа на-

рочита комисија са „сочинитељем његовим". Законик је међутим био готов и спроведен Савету Књежевим актом од 30. Новембра в №. 1842. У комисију која је имала да га испита била су ушла ова лица: потпредседник Савета, Стојан Симић, министар правде и просвете Паун Јанковић, чланови Савета, Лазар Теодоровић, Стеван Стојановић, члан Апелационог Суда, Максим Ранковић, секретар тога суда Јаков Димшић; најзад сам писац Законика, Јован Хаџић. О раду ове комисије нема никаквих података. Народна Скупштина која се ради избора кнеза била састала 1843 изјавила је жељу: „да се закони судовима за правац издаду". Услед тога јамачно, Министарство Правде извештава Кнеза Октобра 1843. А№. 2971. да је најнужније да се најпре Грађански Законик прегледа и изда, па због тога моли да комисија одређена за прегледање „криминалног законика" узме Грађански Законик у посао. По овоме би изгледало да је она раније комисија била престала дејствовати, ако је то уопште кад и почињала. Успркос овој представци Министарства Правде, Савет решава 1. Октобра да се одложи издавање Грађанског Законика, док се не буде свршило с Казненим Закоником и са закоником о грађанском судском поступку. Савет је вероватно имао на уму тадашње нередовно стање, због кога је било хитна потреба за једним Казненим Закоником који би прописивао казне за нарушење јавног мира и поретка. Али Кнез се није задовољио тим решењем; он позива Савет 26. Новембра В№. 1296. да Грађански Законик, који се код њега одавно прегледа, што пре изда. Одговор саветски од 13. Децембра врло је важан: он нам одаје какве је измене Савет желео да учини у Хаџићевом нацрту. Оне су се тицале главе о наследству и у тој глави одредаба о правима женске деце.

Раније смо имали прилике да поменемо, како је Хаџић, прегледајући законе спремљене Законодателном Комисијом, изјавио чуђење што су права женске деце

при наслеђивању била „окрњена“. Окрњена, значило је то, да су мушка деца искључивала женску из законог наследства. Кнез Милош је објашњавао Хаџићу да је народни обичај био такав, и да би га о томе уверио дао је покупити из свију округа изјаве старешина и кметова „како народ одриче наслеђе кћерима поред синова и претпостављa им чак и синовце“.[1]) Ну, Хаџић је остао при своме, и унео у свој нацрт да умрлога без тестамента наслеђују његове кћери упоредо са синовима. Савет је више пута већао о овом деликатном предмету. Скупштина од 1843. била му је поднела молбу да се не усвајају никаква нова правила о наследству, него да се одрже у снази дојакошњи обичаји. Опет за то Савет је у својој седници од 11. Октобра нашао да не може одобрити, „да се женској деци никако насљедије не да̂, јер и сами неизображени народи децу из насљедија неискључују“, па је „вишеством гласова“ решио да се „два дела од насљедства дају мушком детету, а трећи женском детету“. Али Савет није имао до краја куражи да се одупре народним обичајима, јер је у истој седници решио и то, „да се Законик не издаје сада, него кад буду боље прилике“. Позван Кнезом да Законик изда одмах, он доноси, 13. Децембра, другу одлуку, да се Грађански Законик не прими пре него се претходно измени глава о наследству онако како је то Народна Скупштина захтевала. Решење од 11. Октобра он је усвојио у нади да се оно неће одмах извршити; спречен да издавање Грађанског Законика одложи до „бољих прилика“, он се пожурио да права женске деце при наслеђивању одреди по оним народним обичајима које је цигло пре два месеца био осудио као противне општој практици „изображених народа“. Он није био на страни тих обичаја које је сматрао као неправедне; али није смео да их укине, бојећи се великог незадовољства у народу. И за то, он их је осуђивао док је држао да

---

[1]) Огледало Српско, св. V.

његове осуде неће имати никаквих практичних последица, али чим је требало прићи од речи к делу. Савет се поколебао, па пустио у Законик те обичаје које је имао довољно свести да не одобрава, али с којима није имао довољно куражи да се бори.

Кнез је пристао 16. Дец. на оне измене које је Савет предлагао. У току Јануара 1844., Савет је тај део у Хаџићевом нацрту који се тицао наследних права женске деце довео у склад с народним обичајима. Он је без сумње редиговао ова два параграфа, §. 396. који гласи: „Деца мушка умрлога и њихни мушки потомци добијају први наследство; они искључују сестре, оца и матер и све претке њихне и њихово потомство или побочне сроднике", и §. 397. који је опет овако састављен: „Колико мушке деце, на толико се делова дели имање родитељско, и свако дете мушко добија раван део. А женској деци у овом случају припада уживање, издржање, снабдевање и пристојно удомљење по постојећем обичају". Законик је био обнародован на Благовести 1844.[1])

Као што се види, Савет није много поправљао Хаџићев нацрт. Управо, поправио га је свега на једном месту, па ни ту не по својој вољи, него под притиском једне струје у народу. Иначе, он је примио Хаџићев нацрт онакав какав му је био поднет. По своме саставу, саветска комисија није била у стању да га подвргне озбиљној критици. У њој је било истина правника, али сви су они спремом заостајали иза Хаџића. Пошто нису имали способности да с њиме издрже дискусију, они нису имали куражи ни да је почину. Ово је довољно доказано оним актом Министарства Правде, где се предвиђа да ће слобода критиковања бити у прегледача ограничена присуством Хаџићевим.

Народни обичај да се женска деца искључују из

---

[1]) А не 1845., како је забележено у Милићевићевом Поменику.

наследства стоји у вези с установом задруге. У задрузи, имање припада целој породици чији га чланови уживају заједнички. Због овакве њене организације, наследство мора искључиво припасти мушким члановима, који остају у породици. Што пређе на њих, то за задругу није изгубљено. Женској деци суђено је да удајом пређу у туђу кућу. Ако би се њима признао део у имању, оне би га могле једног дана однети собом из своје породице. Њихово искључење из наследства било је срачуњено на то како би се спречило крњење и растурање задружног имања.

Али породица какву ми знамо, породица индивидуалистичка, сушта је противност задрузи. Ту имање не припада целој породици, него њеном старешини, оцу породице лично. Сасвим је логично да то имање које је чисто његова ствар, пређе на све природне придужнике његове личности, на његову женску децу исто тако као и на мушку. Савет је пао у велику погрешку, кад је извесне правне обичаје који су потекли из природе задруге формулисао као општа правила наследства по закону, правила која, дакле, важе и за сасвим друкчије породичне организације него што је задруга. Много би разумније било да се у начелу одредио женској деци известан закони део у наследству; па да су се после за задругу, којој је у Законику и онако нарочита глава била посвећена, прописала изузетна наређења у духу народних обичаја.

Искључење женске деце из наследства било је оштро критиковано још у тренутку појаве Грађанског Законика. Први његов критичар, Павле Шероглић, осудио је то искључење као противно „природној правици". „Та и сам Мухамед", вели он, „боље је имао у свом Корану призрјеније, јер вели (Сура IV.) мужка глава да у насљедију законном толико добије, колико две женске".[1]) Ништа блажи у својој осуди није био ни први коментатор Грађанског Законика,

---

[1]) Бачка Вила IV., стр. 138.

Димитрије Матић, који је тврдио да је женској деци учињена „очевидна неправда“, и кад је био нашао начина да се целокупност имања задржи код мушких наследника, и опет да женска деца не буду сасвим лишена наследних права. Овај се начин састојао у томе што би браћа могла исплатити сестрама њихове делове у имању.[1])

Савет је брзо увидео своју погрешку. На две године после изданог Законика, 4. Маја 1846., он је наименовао једну комисију да преради главу о наслеђу. Комисија се изјавила баш противу она два параграфа, §. 396. и §. 397., који су постали саветском иницијативом. Она је опазила да ти параграфи, који лишавају женско потомство законог дела у наследству, стоје у противуречности се §. 395. који је наследство по закону давао „најближим сродницима по крви“. Зар искључена женска деца нису улазила у ред тих најближих сродника по крви? У осталоме, наследство по закону установио је законодавац да би заменио завештање у случајима у којима га не би било. Због тога он је био обвезан да право на наследство призна свима лицима за које би се могло претпоставити да би их и умрли био унео у своје завештање. Та лица, то су без сумње, на првом месту, деца његова, која су му морала бити подједнако драга, женска исто тако као и мушка, и онда је просто апсурдно да су законским наређењима, која су вољу умрлога требала да погоде, баш његова деца, и то она која су највећма заштиту потребовала, била остављена готово на сокаку. Саветска је комисија одлучила једногласно да се за женску децу мора нешто учинити. Два су се мишљења била јавила: мишљење већине, да мушко дете добија при наслеђивању два дела, а женско један, па и од тог дела да брат може дати сестри само његову вредност у новцу, — и мишљење мањине, да непокретности остају мушкој деци, а покретности да деле ова са женском, али тако да

---

[1]) Објасњење Грађанског Законика, II., 1 стр. 540—43.

кћи добије двапута мање но син. Ова одлука ни до данас није имала никаквих последица.[1])

Хаџић је израдио нацрт Грађанског Законика према аустријском Грађанском Законику од 1811. „Из овога је позајмљен систем који је био удешен према старијем т. зв. легалном распореду т. ј. оном какав је у Јустинијановим Институцијама и Пандектама".[2]) Што се тиче садржине, и она је из истог Законика била позајмљена, али би опет зато било сувише рећи да је Хаџић просто превео аустријски Законик. Како се Хаџић служио тим моделом, најбоље је показао Шероглић, који је до најмањих ситница испоредио наш Законик са аустријским. „Кои предузме" вели он, „да Законик Грађанскиј за Књажество Сербију сравни са Законима Грађанскима за Аустрijске немачке наследствене земље, тај ће наћи, да су не само поједини §§. него и читаве Главе, из књиге Закона Грађански Аустријски преведене и узете у Законик Грађанскиј за Сербију.

„Томе није толико замерити јер има много закони прописа, кои се, као основи здравога разума, а природнога права, како у једној, тако и у свакој другој земљи употребити даду. Тако су стари Римљани грчке; а римске Грађанске Аустрија, и скоро све Државе у западној Еуропи за основ своиј Закона узели.

„Није се ни томе толико чудити, што се у Законику Грађанском за Сербију, пуно.ьетност за три године раније него по Грађанским Аустријским законима проглашује, што се удате жене за живота мужевљева, малолетнима уподобљавају; што се, докле је год мушка глава у једном степену родбине женскима никаквога законнога насљедија не да; ако је само све то — сматрајући на поднебесност Сербије, на постојеће у земљи воспитаније и просвештеније, на обичај и характер народа, — установљено.

---

[1]) Архива Државног Савета за 1846., Арх. № 208.

[2]) Андра Ђорђевић, op. cit. I. стр. 42.

„Није пак опростити, што је узевши законе Аустријске по већој части у Законик Грађанскиј за Сербију, ред у Књизи Грађански Аустријски закона паблудавани, у Сербском законику с тим покварен: што су више њиј параграфа (§§) Аустријски у један сабијени; поједини пак на више њиј раздељени; неки пак у слогу и природноме смислу своме покварени; неки особито важниј прескочени, и са свим изостављени“.[1])

Српски је Законик за читаву трећину мањи него аустријски. Овај броји 1502 параграфа, а Српски 450. Хаџић није превео Аустријски Законик, него је из њега начинио извод.[2])

Аустријском Законику служило је за основу римско право, као и толиким другим сувременим законицима па смо кроз тај Законик и ми примили римска правна начела. Посредним начином код нас је, 1844., била извршена рецепција римског права. У томе ће без сумње лежати историјски значај садашњег Грађанског Законика.[3])

У оваквој једној расправи није место подврћи стручној правној критици тај Законик. Ми ћемо се дотаћи само једне замерке општијег карактера, коју му чини мање више цео свет, стручњаци и публика заједно. Ње смо дужни тим пре се дотаћи што је она тако озбиљна, да по њој Грађански Законик представља једну капиталну погрешку у историји нашег законодавства.

Пре свега, ево какво су мишљење о Хаџићу створили његови критичари. То је био један човек код кога је космополитско образовање раслабило, не баш патриотско осећање, него осећање за народну посебност, за оно што је локално а не опште. Он је био апстрактан и нетрпељив. Што год из народног живота

---

[1]) Op. cit. стр. 114, 115, 116.
[2]) Андра Ђорђевић, op. cit. стр. 40.
[3]) Живко Милосављевић, Римско Приватно Право, I, стр. 5.

није могао подвести под своја правила, то је одбацивао, не видећи да с тиме одбацује оно што чини оригиналност и лепоту тога живота. Он представља тип педагога, али педагога који је хтео, не једног ђака, не један разред, него читав један народ да држи под својом палицом. У књижевности, то је псевдокласик; на правном пољу, фанатик римског права. У питању о правопису и језику он је војевао противу народног говора. У области практичног законодавства он је војевао противу народних обичаја. У питању о правопису и језику он се сукобио с једним Вуком, који га је узбио. У области практичног законодавства он није нашао на озбиљног противника; ту је он вршио готово диктатуру, и њу употребио на то да увођењем једног Законика у туђинском духу поништи наше обичајно право, које нас је везивало за велики словенски свет. С тим су Закоником ушле у народни живот западњачке идеје, које су његовом развијању можда дале неприродан правац.

Нама изгледа да Хаџића осуђују и сувише строго. Врло је вероватно да бисмо ми узели законе са стране, баш да он никада није ни прешао у Србију. У оно време, под увођењем писаних закона нико није замишљао ништа друго него превођење оних закона за које се чуло да су добри. Кара-Ђорђев је Сенат био чуо да су руски закони добри, па је хтео да се они преведу. Законодатељна је Комисија била чула да су француски закони добри, па је узела њих да преведе. У тој комисији, која је спремала опет рецепцију римског права, само не у његовој аустријској редакцији, него у француској, седео је и велики Хаџићев противник, Вук Ст. Караџић, коме се не може спорити ни љубав ни разумевање народног живота. Сва је разлика између Хаџића и оних који су пре њега радили на законима у томе, што је он нагињао аустријским законима, а они француским, и што је он умео да преводи, а они нису.

Што се тиче установа̑ обичајног права које су биле сатрвене Грађанским Закоником, има свега једна

која се помиње: то је задруга. Овој се установи могло нашкодити двојако, непосредно, или посредно. Непосредно, допуштањем делидбе којом би њено растурање било олакшано; а посредно, организовањем личне непокретне својине, која би представљала један имовински систем супротан задрузи. Неоспорно је да су Грађанским Закоником општа начела деобе била примењена на задругу, и тако њена делидба била омогућена (§. 527). Неоспорно је такође да је њиме право личне својине било утврђено над непокретностима као и над покретностима (§. 211). Ну с друге стране стоји и то, да делидба задруге није тим Закоником била први пут омогућена, као што ни право личне својине над непокретностима није њиме било први пут утврђено. Пре њега, једним указом изданим с одобрењем Савета било је допуштено задругарима захтевати од власти делидбу, док је опет, прво кнежевским наредбама и скупштинским одлукама, па онда и самим Уставом, било дано сваком Србину да и саму земљу може у личној својини држати.

Делидба задругâ била је испрва забрањивана. Кара-Ђорђе издаје противу ње две наредбе, за тим са Саветом и трећу. Те наредбе падају у време од 1808—1812., и све су врло „оштре“.[1]) Под владом Кнеза Милоша постојала је уредба да се задруге не деле. Али из дана у дан бивало је све теже држати ту уредбу у важности. У Архиви Државног Савета (Арх. №. 1661./33.) има један занимљив извештај пожаревачког начелника министру унутрашњих дела од 3. Јула 1839. У том се извештају наводи да се „очеви туже на синове, а синови на очеве, браћа један на другог, и моле да се поделе“. Држећи се уредбе, начелник није хтео то допустити. На то су они изјавили „да ће сами без ичијег питања и дозвољења изаћи и друго себи обиталиште тражити“. Министар

---

[1]) Алекса Јовановић, Историјски Развитак Српске Задруге, стр. 39.

је спровео овај извештај Савету, и питао га да ли ће уредба и даље важити. Савет је дао мишљење „да сваки дјелити се хотећи јави окружноме Начелству, па ово, ако не може склонити га да се не дјели, и види, да довољне узроке к деоби који дјелити се хотећи наводи, да представи Попечителству внутрени дјела, па пошто ово по довољном разсуђенију о томе рјеши, онда тек да се одобреније к тој деоби даде". У духу ове представке, Намесништво Књежевског Достојанства издало је указ од 18. Јула 1839. В №. 484.[1])

У својој расправи „Баштина и Колективизам",[2]) Мата Радосављевић означује овај указ као најенергичнију меру којој се могло прибећи за одржање задруге. Ми држимо, на против, да се указом од 18. Јула 1839. стало попуштати тежњи за делидбом. Прави се његов карактер распознаје, кад се он упореди с уредбом која му је претходила. Уредба није допуштала делидбу никако. Указ ју је допуштао изузетно, и по нарочитом решењу министра унутрашњих дела, али тек допуштао ју је.

Тежња за делидбом, дакле, избила је још за време устанка. Она се није могла узбити никаким „оштрим" наредбама. То је признала и сама власт, кад је одлучила да не забрањује делидбу у начелу, него да у сваком посебном случају решава, да ли јој има места. Тек после свега тога јавио се Грађански Законик. Како се сад може рећи да је он затресао установу задруге, кад се већ тридесет и шест година раније осетила потреба да државна власт ту установу подупре свим својим ауторитетом? Како се може, даље, замерати том Законику што је предвидео могућност делидбе, кад ју је пет година раније власт стала својом иницијативом допуштати? Неправда би била кривити Ха-

---

[1]) Садржину овог указа вид. код Матића, op. cit. II., 1, стр. 300.

[2]) Браник, 1887/8.

ђића да је изазвао распадање задруге. Ако је за шта крив, крив је само зато, што то распадање није пресекао; али у том случају морало би се претходно расправити, да ли је у опште могућно законским наређењима спасти оно што је, по свима изгледима, пропадало из дубљих социјалних разлога.

Што се тиче земље, она је под турском управом припадала Султану који ју је освојио. Он ју је поделио на војничке феуде које је давао својим једновернима. Србин је радио земљу, а Турчин имао на њу спахијско право. Ферманом од 30. Августа 1830. сва је земља прешла у власт и управу српску.[1]) Питање је било шта ће се са спахилуцима чинити. Да ли ће се они који су их радили прогласити за слободне сопственике? Или ће се над овима подићи један повлашћен ред састављен од одличних домаћих породица, које би замениле турске спахије? На другом месту поменули смо како је ова последња мисао имала моћних присталица. Ако није остварена, заслуга је Кнеза Милоша. Он је настао да се одмах после 1830. разори феудални режим који су Турци, повлачећи се из Србије, оставили за собом. Он није допуштао да се спахилуци ни у каквом виду обнове. На Скупштини од 1834. било је његовим заузимањем решено, да сваки има права држати онолико земље, колико може обрађивати, али да нико не сме присвајати више од те мере. Сваки је имао да изјави простор и својство земље коју обрађује, и пошто би доказао да је у стању обрађивати је као што ваља, његов би део био заведен, и својина му ујамчена за вечита времена.[2]) За тим је дошао Устав од 1835. са својим чл. 38. „Сва земља коју народ Српски има припадлежи сваком имаоцу као природно имање којим може по својој вољи располагати, које може и другому продати итд". У вези

---

[1]) Ст. Новаковић, Село, стр. 190.

[2]) Србија у години 1834. по писмима грофа Боа-ле Конта де Рињи (Споменик XXIV.)

с тиме стоји и један указ од 25. фебр. 1835., по коме „крчевина припада ономе који је окрчио и из горе извадио“. Но све је нетачно, према томе, да је индивидуалистички облик непокретне својине тек Хаџић пренео из римске правне теорије у наш народни живот. Пре њега Кнез Милош је прогласио начело да је земља својина појединаца (а не породица као код задругā) који је раде. Прокламовањем тога начела, он је осујетио стварање једне бољарске класе, и начинио Србију земљорадничком демократијом.

Хаџић је, дакле, затекао у Србији два облика непокретне својине: својину личну и својину породичну. Први је облик био ујамчен Уставом; други, под именом задруге, обичајем. Било је несумњиво да ће између та два облика наступити борба, пошто је један одговарао индивидуалистичком начелу, а други колективистичком. Како је требало да се законодавац према тој борби понаша? Најбоље је било да ни једном од та два облика не staje на страну, да буде строго неутралан, и да остави да се природним током друштвеног развитка покаже, који од њих има више услова за опстанак. Тако је и Хаџић био поступио. Ничим се не доказује да је он према задруги био зло расположен. Он ју је §-ом 42 Грађанског Законика ставио под заштиту закона. У томе Законику посветио јој је нарочиту главу. Он је тако мало ишао на руку делидби, да се по §. 492 и у обичној породици наследници нису морали делити, ако не би хтели.

Ипак има једна замерка која се с правом може учинити Хаџићу. Он је био пријатељ задруге, али пријатељ рђав, пријатељ који је није разумевао. Уредба коју јој је прописао у глави XV. Грађанског Закониканија одговарала њеној природи. Задруга је облик ограничене и колективне својине. Он је на њу применио начела неограничене и личне својине.

Испрва, земља је припадала племену; после је у том племену подељена на породице; још касније, подељена је у свакој породици на чланове. Све се даље

и даље ишло с дељењем. Задруга представља онај средњи моменат у развитку непокретне својине, кад земљу заједнички уживају сви чланови породице. Задруга је једна врста колективизма, примитивног и патријархалног, али тек колективизма.

Тај став да имање припада целој породици, треба узети у најширем смислу. Оно не припада само садашњим нараштајима, него и будућим. Породица, узета у свом историјском току, а не у једном моменту, носилац је права својине у задрузи. Из тога би изашло да задругари не могу неограничено располагати заједничким имањем. Они су дужни сачувати га за своје наследнике, који упоредо с њима имају права на њ. Правило би било да задругари тим имањем управљају и да га уживају, али да нису власни отуђити га. Ово правило није строго поштовано код Јужних Словена, али мање више свугде где постоји задруга, разликује се у њеном имању један неотуђив део. Он се преноси с колена на колено. Зове се разно: стожер, корјенина, постојани иметак, баштина.[1] Под именом Stammgut'а био је предвиђен и законом за Војну Границу од 7. Маја 1850. (§. 16.)

У Грађанском Законику, на против, §. 510 гласи: „О задружном добру без согласија свију пунолетни и ожењени мушки глава један или други није властан располагати, као ни продати или задужити". Значи, сви ти пунолетни мушки задругари скупа имају неограничено право располагања над задружним добром. Ако се сагласе, могу га цело продати. У томе случају не би морали ништа изузети из продаје с обзиром на интересе оних иза њих. Они су у стању на тај начин да учине крај задруги. То није више једна заједница која траје колико и породица; она зависи од воље тренутних представника породице. Поменути параграф Грађанског Законика не ваља због тога, што карактеристика

---

[1] Bogišić, Zbornik sadanjih pravnih običaja u južnih Slovena, стр. 21. и даље.

задруге није у томе да ниједан задругар понаособ није апсолутни господар заједничког имања, него у томе да такав господар нису ни сви задругари скупа.

То је једно. Друго, у задрузи се поред задружног добра зна још и за особину, прћију (peculium).[1] То су оне ствари (готово искључиво покретне) које се налазе у личној својини појединих задругара. Сваки задругар слободно располаже својом особином. Може је задужити, завештати итд. Што се тиче задружног имања, он истина има у њему свој део, али овај не може ни задужити, ни завештати. До делидбе тај је део, као у опште све што спада у задружно имање свачији и ничији. Њиме су само сви задругари заједно власни располагати. У противном случају, сваки би задругар имао иста она права над својим делом као и над својом особином. Каква би онда била разлика између њих?[2]

У Грађанском Законику §. 508. формулише право начело. „Што је год имања и добара у задрузи, није једнога но свију, и што год кои у задрузи прибави, није себи но свима је прибавио“. Као последица тога параграфа дошао је §. 510., који за располагање задружним имањем изискује сугласност с в и ј у задругара. Али ето где с тим параграфима стоје у противуречности друга два. По §. 515. „Задругар у смјеси живећи само свој дјео задужити може“, а по §. 521. „На случај смрти свакиј у задрузи, кои личну способност има, о своме дјелу располагати може, у толико, у колико се дјео не премаша“. Оба су ова параграфа неумесна. Као што ниједан задругар не сме без других располагати целим задружним имањем, тако исто не сме без других располагати ни оним делом тога имања који би на њега дошао у случају делидбе. И то не сме из простог разлога, што делидба још није наступила.

Хаџић је знао само за онај облик својине који

---

[1]) Bogišić, op. cit. стр. 82. и даље.

[2]) Utiešenović, Hauskommunion der Südslaven. Стр. 49.

римско право дефинише. Он није могао ни замислити да је својина прошла кроз више других облика док је до тога дошла. За њега је римска својина била једина могућна, — општа — вечита. Имајући да уреди задругу, он је погрешно што није разумео да има посла с антиподом неограничене и личне својине. Полазећи од тога да својина значи неограничено право располагања, он је такво право располагања признао скупу задругара, и ако је код њих оно требало да буде ограничено правима будућих нараштаја. Познавајући, за тим, само личност као носиоца права својине, а не и групу, он је у задружном имању разликовао онолико делова колико има задругара, тако да је задруга престала бити једна комуна, где се не зна за твоје и моје. Хаџић је преобразио Задругу. Он је начинио од ње заједницу сопствености каква је по Аустријском Законику постојала. По §. 828. тога законика, код заједничке сопствености, „докле су сви участници сагласни, дотле представљају они једну само особу, и имају право заједничком стварју по вољи располагати“.[1]) По томе примеру Хаџић је закључио да и задругари, кад се сложе, могу задружним добром по вољи располагати, без икаква обзира на интересе својих наследника. За тим по §. 829. Аустријског Законика, код заједничке сопствености: „Свакиј участник јест потпуни собственик свога дјела. У колико он права своји саучастника невређа, може он своји део, или његове ужитке самовољно и независно заложити, завјештати или продати“. Ово је опет дало повода Хаџићу да претпостави, да се и задружно имање састоји из делова, од којих сваки има свог сопственика. Он је појмио задругу као једну заједницу сопствености основану на крвној вези. Разлика је, међу тим, између заједнице сопствености и задруге била таман

---

[1]) Свеобштиј Грађанскиј Законик за све њемачке наследне земље Аустријске Монархије. У Бечу писмени Ц. К. дворне и државне печатње 1849.

толика колика између смесе личних сопствености и негације такве сопствености.

Хаџићева мисија у Србији није требала да буде завршена израдом Грађанског Законика. Пошто је овај био прегледан и усвојен од Савета, Кнез је писао томе телу 31. јануара 1847. В№ 105. да састави нацрт новог уговора између владе и Хаџића. Кнез је желео да се Хаџић задржи још за три године у Србији, као нека врста службеног саветодавца при издавању свих закона и уредаба. Савет је одговорио 21. фебруара С№ 87. да није потребно правити уговор, — доста је да Хаџић писмено изјави влади како пристаје продужити своје бављење у Србији под дојакошњим условима. Тако је било и учињено.

Хаџић је био после овога позван да изради Устројство Врховног Суда, који би стајао над Апелационим Судом као „Суд конечни, трећега и последњега степена“. Такав један суд није био предвиђен Уставом од 1838., који је знао само за два степена судства. Кнежева депутација била је тражила од Порте да одобри и трећи степен, али ова није никако на то пристајала. Пошто је Устав био обнародован, стало се поново радити у Цариграду да се допусти установљење Врховног Суда. То је допуштење било дано нарочитим хатишерифом Октобра 1845. После месец дана био је и Хаџић готов са својим устројством. Изузетно од других његових нацрта, овај је био дуго времена претресан и доста мењан у једној комисији која је била наименована да га испита. Дефинитивну законску форму добио је тек без мало после годину дана.[1])

Издавање оваког једног закона учинило је потребним извесне измене у закону о Апелационом Суду, који је дотле дејствовао као суд последњег степена. Али у овоме послу Хаџић није учествовао, и ако је био творац тога закона који је требало изменити. Њему је, међу тим, било поверено да спреми законик о

---

[1]) Зборник, III.

„судејском поступку“. Он га је био почео радити, али пре него га је израдио, и пре него је уговорени рок од три године истекао, он је напустио Србију.

Хаџић је био постао немогућан, пошто је дуго времена био непопуларан. Министарство Финансије у једном извештају Савету из 1843. помиње уштеде које би се могле учинити, и међу њима на прво место ставља Хаџићеву плату, која је по мишљењу Министарства тако велика да би се за тај новац могла довести три лица из Аустрије. Видели смо како је један део Централне Управе био противан да Хаџић уђе у комисију за преглед Грађанског Законика. Кад је требао да одобри да се Хаџић задржи у Србији и после издања тога Законика, Савет је то учинио тешком муком. Четири члана, међу којима и потпредседник, одвојила су мишљење, захтевајући да њихова имена уђу у записник. У времену од 1847—1848. не види се да је Хаџићев савет био много тражен, а и кад је био тражен, он није био послушан. У комисији која је имала да прегледа један закон о „Судопроизводству“, Хаџић је остао уједанпут са̑м свога мишљења. Незадовољство њиме и његовим радом нарочито се обелоданило после његовог одласка. На пр. на Св. Петровској Скупштини од 1848. била се чула жеља да се Грађански Законик, издан тек пре четири године, замени законима у народном духу.

Хаџићева непопуларност објашњује се многим разлозима. Хаџић је био врло добро плаћен; после председника Савета он је вукао највећу плату у Србији, и то је само било довољно да му створи војску непријатеља. Он је био главни представник Срба из Аустрије у једном времену кад је повика на Србе из Аустрије била највећа. Најзад, — и ово је можда најважније, — Хаџић није био човек погодне нарави. Он је много држао на себе. Његови земљаци прелазили су у Србију махом као непознати људи, који су тек имали да теку гласа и да праве каријеру. Хаџић, на против, кад га је Кнез Милош позвао,

уживао је код своје куће такав положај да није морао тражити од њега бољи. Осим тога већ је био изишао на глас као правник и као књижевник. Њему је његова репутација претходила у Србији. Док су се аустријски Срби пре њега држали доста снебивљиво, повлачећи се по неки пут готово у писарске улоге, дотле се Хаџић понашао према ондашњим представницима власти као један магистар који им објашњује што не знају. Он се потписивао гордо: „Јоан Хаджић, законописац србски". Кад је Министарство Финансија протестовало противу његове велике плате, он је одговорио једним писмом које у најмању руку доказује да му самосвест није оскудевала. Он је ту рекао отворено да је тражен, а да се није нудио; да је тражен с тога што је био потребан и што се његова способност ценила; ако се, пак, о њему сад друкчије мисли, он неће молити никога, него ће одмах дићи руке од посла који му је поверен. Завршио је питањем, да ли важи уговор који је с владом закључио. И онда је Министарство Финансија морало да се повуче, пославши други акт којим објашњује да није протестовало противу Хаџићеве плате, него противу тога што о њој нема никаква писмена решења којим би се оно могло правдати пред Контролом што ту плату издаје.

Ми наглашујемо ову крутост у Хаџићевом карактеру поглавито због тога, што он без ње не би можда ни имао успеха у Србији. Он за цело није први који је састављао законе о Савету, „попечитељствима" и судовима. Пре њега радили су на тим законима Давидовићи, Радичевићи, Живановићи. Само, док су њихови нацрти остајали вечито нацрти, Хаџићеви су сви постали законима. У исто време, кад је Хаџић узео да изради Грађански Законик, Василије Лазаревић узео је да изради кривични. Лазаревић је био готов 1839., а Хаџић 1842; али, Хаџићев је Законик био издан већ 1844., и ако се Савет није журио да га изда, а Лазаревићев је био забачен у саветској ар-

хиви, и први српски Казнени Законик јавио се тек 1860. Очевидно, Хаџић је имао више темперамента, него други „сочинитељи“ закона. Он је већма ценио своју књижевничку радњу него правничку, и амбиција му је зар била оставити за собом спомен великог песника. Међу тим, он је био рођен законодавац. Он је имао слепу веру у правила, и нимало мекости у њиховом примењивању. То је зар узрок што је своје најтрајније успехе постигао на пољу практичног законодавства.

Његово ће име остати тесно везано с увођењем бирократског система и римског права у живот Србије. Човек који је био представник једне тако моћне организације као што је бирократски систем, и једне тако високе концепције као што је римско право, такав човек није могао бити на мали ум, ни слаб карактер.

Напомена. На стр. 53 врста 21, озго, после речи „оставиле“ ваља додати: Као што је владалац њима апсолутно располагао, тако су они од своје стране апсолутно располагали народом који су под собом имали.

III.

ПАТРОН

СРПСКЕ ВЕЛИКЕ ГИМНАЗИЈЕ НОВОСАДСКЕ

од

Милана Савића

Управник карловачке гимназије, Павле Магда, написао је географију Угарске, у којој наводи, да у тој држави има тако плодних крајева, да би од Угарске могли створити самосталну краљевину. Та одређено изражена тврдња узрујала је бечке кругове, те је изашла строга наредба, да се из свију наших средњих школа отпусте наставници јеванђеличке вероисповести а нови да се опет не примају. Ту је наредбу саопштио митрополит Стеван Стратимировић 26. маја 1824. епископу бачком Гедеону Петровићу, који одмах сазове Патронат и већ 29. маја одговара митрополиту, узимајући у очинску заштиту челенку новосадске гимназије, Павла J. Шафарика, тражећи, да га угарско Намесништво остави бар за професора а дајући том приликом Шафарику најлепше сведочанство. На пристанак Намесништва, да Шафарик може остати наставник ал' му се управа мора одузети, одговори епископ Гедеон 12. марта 1825., да је управу гимназије поверио сенатору новосадском и патрону гимназијском Јевти Јовановићу, који се те дужности бесплатно

примио. Уједно је Патронат решио, да се Шафарику и надаље остави сва досадашња плата.[1])

Кад Јевта Јовановић у јесен 1827. даде оставку, изабран је за управника прота новосадски и патрон гимназијски Данило Петровић а год. 1830. др. Јован Хаџић-Светић, такођер без плате, који у дужности остаде све до до год. 1849.[2]) Хаџића је за време бављења му у Србији замењивао др. Петар Јовановић.[3])

Но Хаџић је ту дужност своју отправљао бесплатно[4]) и после одласка Шафарикова год., 1833., тим пре, што је год. 1840.[5]) постао сâм патрон те гимназије. Достојанство патронско носио је Хаџић-Светић све до смрти своје, год. 1869., те је тако, које као управник које пак као патрон, био готово четрдесет година у тесној свези са српском гимназијом новосадском.

Кад је Нови Сад 1849. порушен, пропали су уједно и сви записници и документи, који се тичу гимназије, осим оних, који су сачувани у карловачкој митрополитској архиви, у приватним рукама и, сретним случајем, два протокола. У једном су конференцијски записници професорске колегије од 14. децембра 1827. па до 26. јула 1842., с бројевима 23. до 124.; у другом су школске оцене гимназијских ученика од год. 1832. до 1848. Оба су протокола писана на латинском језику. Добротом госп. Васе Пушибрка, управника српске велике гимназије новосадске, дођосмо до тих протокола, те могосмо из њих изабележити, што се тиче, ако и не рада, јер о њему би било трага у записницима патронатским, а оно бар што се тиче појаве Хаџића-Светића у оно доба. Поред Светића налазимо у тим записницима још и на потписе многих заслужних

---

1) Летопис, књ. 186. стр. 81.

2) Први програм велике гимназије српске православне општине у Н. Саду 1867—68., стр. 6.

3) Постанак и развитак српске правосл. велике гимназије у Н. Саду. Написао Васа Пушибрк, стр. 58.

4) Стражилово од год. 1886.

5) Ibid.

људи, од којих бележимо имена Павла Шафарика, Ђорђа Магарашевића, Атанасија Николића, Лазара Лазаревића.

У првом протоколу читамо, да је у конференцији од 2. новембра 1830., бр. 66. прочитан и узет на знање дописе високославног Патроната од 9. (21.) октобра исте године: да је уважена већ давнашња оставка досадашњег управника, високопреч. госп. Данила Петровића, и да је на његово место предата управа „Perillustri Generoso ac Clarissimo Domino Joanni Hadschics, Doctori et Advocato“. У записнику од 19. маја 1841. видимо пак да се Хаџић потписао не само као управник, већ и као патрон.

То је све, што могосмо извадити из тих протокола, јер оно што је у њима још, тиче се више саме гимназије а не личности Хаџића-Светића.

Од покрета пак стоје нам и записници и службени списи у обилној мери на расположењу и ми се могосмо добротом пречасног господина Георгија Видицког, до скора конзисторијског и патронатског бележника, користити том лепом збирком. Из тих се списа види, да су око васкрса гимназије после покрета, око очувања њеног српско-народносног и православно-вероисповедног карактера, око спаса опстанка њеног и око израде за јавну и велику гимназију имали највише заслуга патрони Јосиф Рајачић, Самуило Маширевић, Платон Атанацковић и Јован Хаџић-Светић. Дописе, молбе и одбране, све важније списе, састављао је без икакве сумње Хаџић-Светић, као свестран правник и зналац немачког језика, као човек који је за такав посао имао неоцењиве особине: био је образован, умешан, вољан, вредан, од утицаја на многе кругове, одлучан и доколан.

Какве је борбе било — за време апсолутизма — за очување ове наше гимназије види се летимично из Првог Програма, ком је увод „Кратко известије о постанку и животу . . . .“ написао сам Светић. Још се јасније и опширније могу видети очајни напори

Патроната из записника̂ и аката. Због важности и акутности ствари биле су патронатске седнице често у Карловцима, где је онда председавао патријарх Рајачић. Јесу ли пак седнице одржаване у Новом Саду, водио их је Хаџић-Светић, јер је епископ Платон 7. маја 1856. дао оставку на председништву.

Занимљиво па готово и смешно је читати, како су за доба апсолутизма и Српског Војводства од горе чињене сметње не само развитку него и опстанку ове наше гимназије.

Наскоро после обнове гимназије, год. 1852., обрати се Патронат Намесништву у Темишвар с молбом, да се овој, засад још нижој гимназији, даде право јавности, уверен, да ће та праведна молба, учињена у име целог српског народа, наћи вољна и брза одзива. На ту је молбу Намесништво одговорило год. 1854., дакле после две године, и затражило је од Патроната, да тога ради искаже 4000 фор. годишњег прихода на издржавање гимназије. Патронат поднесе тај захтев овдашњој српској црквеној општини, која без икаквог устезања изда од себе завештајно писмо на тражену суму, што се одмах Намесништву и пошље. На то је Намесништво одговорило дописом од 10. јуна 1856., дакле опет после две године, у ком тражи, да се та сума интабулира на општински иметак. И то је учињено и документи се отправе у Темишвар. На ту брзу и вољну жртву од стране наше црквене општине одговори Намесништво у допису свом од 4. јануара 1858., дакле и по трећи пут после две године, да је то додуше све лепо, али се јавност не може дати све дотле, док наставници не положе професорске испите. Патронат, разуме се, пристане одмах на то, на које опет Намесништво затражи, да само — Намесништво — бира и потврђује наставнике.[1] Патронат, разуме се опет, не хтеде на то никако пристати, видећи већ по систематском одлагању а сад и по јасно израженом

---

[1]) Први Програм, стр. 7.

захтеву, да се иде против самосталности гимназије, против њених привилегија и против њеног народносног и вероисповедног карактера. Одговор Патронатов није био по вољи Намесништву, те у допису свом већ од 14. октобра исте, 1858., године, а преко ц. кр. земаљског Савета, наређује, боље рећи, саветује: да се због оскудице у материјалним изворима, која не допушта, да се набаве способни наставници, ова гимназија на више година затвори и све донде не отвори, док се фонд толико не оснажи, да сâм може све потребе подмиривати. За то би се пак време из фонда могле давати стипендије младим људима, који би се на универзитетима за професорски позив ваљано могли спремити. У осталом — „саветује“ Намесништво даље — кад је и тако карловачка гимназија у близини, није новосадска „неопходно“ нужна.

Тај кобни допис прочитан је у патронатској седници од 22. јануара 1859. и одмах на то и резолуција донесена: да пре свега материјално стање није тако лоше, као што га Намесништво приказује, јер се плате и пензије редовно исплаћују а библиотека и физикални кабинет пуни су помоћних средстава; наставници су пак упућени, да до краја школске године положе испите. Но Патронат је, даље, уверен, да би, ма и привременим затварањем, била изречена смртна пресуда не само гимназији, него и фонду, који је сад на најбољем путу, да се умножи. Што се пак карловачке гимназије тиче, та је постојала и год. 1810. и 1818., кад је Његово Величанство цар и краљ Фрања I. даровао гимназији овој привилегије, па опет није сметала ни постанку а доцније ни развитку овог завода, а број ученика новосадске гимназије не показује ни дан данас, да је завод сувишан; на против.

У тој је седници још решено, да се иште дозвола ради купљења прилогâ међу Србима на ову гимназију, што је од Министарства унутрашњих дела повољно решено и наредбом од 27. новембра 1859. Патронату и јављено. И на прву резолуцију, у ствари гимназије, дошао је повољан одговор, но још доцније.

Док су пак ти одговори дошли, десила се у аустријској монархији велика промена. Бахов се апсолутизам почео љуљати под ударцима, којима је наша војска у Италији подлегла, док се није срушио сасвим. Живот у Угарској добије слободнијег маха а том блажем ветру имала је и наша гимназија много да захвали. У првом реду што је остала жива и здрава, а друго, што јој је — ко би се томе надао! — обећана и државна припомоћ уз строго очување српско-народносног и православно-вероисповедног карактера. То решење Његовог Величанства од 27. септембра 1860., потекло је на молбу двојице наших архијереја, патријарха Рајачића и епископа Маширевића. Епископ Маширевић био је у то доба члан „проширеног државног савета“ у Бечу а тог се лета бавио тамо и др. Хаџић-Светић; њих је двојицу везивала и сродна и пријатељска свеза још из раног детињства, и без икакве је сумње утицао Светић на Маширевића баш у ствари новосадске гимназије. Патријарх Рајачић, враћајући се из Карловых Вари, пристане, да с епископом Маширевићем узме аудијенцију код Његовог Величанства, која је свакако ствари наше гимназије највише помогла. Уз то је епископ Маширевић и на самом „рајхерату“ покренуо питање о државној припомоћи за новосадску гимназију.

У захвалном одговору на то Највише решење види се несумњива стилизација Светићева. У њему се, у даљем току, наводи, да ће Патронат с овом гимназијом управљати строго према автономији, која је од цара и краља Фрање I. 26. октобра 1818. дарована и потврђена, те задржава тако себи поред неограниченог права управе и располагања, још и право именовања наставника; државној се власти уступа право, једаред у години дана обићи гимназију. Патронат је, вели се даље, скроз и скроз уверен, да се само на тај начин и под таквим условима може потпуно у заводу очувати карактер наше цркве и српске народности, што је пак већ одавно царском речју гарантовано.

Та мотивација и то позивање показују чисту сигнатуру Светићеву, јер је у свему том она чиста фина и мудра логика, која је већ год. 1826., на предлог Миловуков, да се од стране власти Матици Српској потражи потврда, одговорила, да се Матица, оснивајући фонд за просвету народа српског, какав је наређен Највишим решењем од 5. септембра 1812., труди, да испуни жељу премилостивог цара и краља. Исти ток мисли видећемо и доцније, кад Светић на нашим Саборима жели и тражи, да се очува самосталност наше црквено-школске автономије.

При свем том је прошло још прилично времена, пет пуних година, до 5. августа 1865., кад је Намесништво јавило, да је новосадској гимназији, поред дозволе за јавност и подизање на велику гимназију, одређено годишње државне припомоћи 6293 фор. и 1500 фор. једаред за свагда.

И тако се после 13 година борбе и напорног, јуначког држања Патроната ове наше гимназије дошло до траженог успеха: до јавности и до степена велике гимназије па чак и до, по изгледу, некорисне државне припомоћи. Но док је то све тако лагано ишло, стигло је и време нашег, српског народног Расправног Сабора од год. 1865., у ком је марта (фебруара) месеца вотирана из народних средстава припомоћ и новосадској и карловачкој гимназије. На том је Сабору као изасланик новосадски био и др. Јован Хаџић-Светић.

Рад Светићев, као патрона новосадске гимназије, није био, већ по самој природи ствари, јаван а није ни из новина допирао на јавност, јер се онда нису ни крупније ствари износиле, а није богме ни било новина, бар није било независних. Сваки се задовољио тиме, што је чинио своју дужност и што је себи самом могао рећи, да ју је и учинио. Такав је рад Светићу врло годио, премда он никад није презао ни од тог, да јавно каже своје уверење. Поступак Патроната био је у оно доба родољубиво па баш и јуначко дело с тим пре, што је Патронат био упућен на себе сама. Од народа

није могао добити ни одобравања ни подстицања, нико га није соколио на рад и истрајност, нико га није ни могао ни соколити у доба политичког мртвила. С друге стране пак био је притисак од горе, притисак апсолутизма, који је сваки душевни покрет многобројних народа леденим non possumus у клици убијао. За време „Српског“ Војводства учило се у новосадској гимназији већином на немачком језику и само су за веронауку и за српски језик биле наставне књиге на српском језику, иначе све на немачком.

Кад се узме такво стање ствари, онда се морамо дивити мушком раду и мушкој истрајности Патроната српске гимназије новосадске а особито његовим вођама, и ту, без икакве сумње, у првом реду Хаџићу-Светићу, који је био spiritus movens et agens у свим подвизима а у корист те наше гимназије. За што је војевао, то је срећно и извојевао. Хвала му!

IV.

ПОСЛАНИК
НА СРПСКИМ НАРОДНО-ЦРКВЕНИМ САБОРИМА

од

Милана Савића

У радњи наших народно-црквених Сабора имао је Јован Хаџић-Светић такођер жива удела. Био је на свима Саборима од год. 1842. па до 1865., а свагда као изасланик српске црквене општине новосадске. На тим је Саборима Хаџић-Светић увек заузимао одличан положај и његова је реч у многим приликама била од великог утицаја, при чему су му од велике помоћи били: друштвени положај, друштвен такт и велика образованост; жеље пак и захтеве својих бирача бранио је свагда снажно и одлучно.

Сабор од год. 1842. не ће моћи народ српски убројати у Саборе, којима се може подичити. Страсна борба око митрополитске столице, за коју су најважнији кандидати били Јосиф Рајачић, епископ вршачки, и Пантелија Живковић, епископ темишварски, навела је многе, врло многе чланове Сабора на то, да превиде углед и достојанство и саборско и народно. У слепој трци тој заборавили су многи важнију, опште-народну

ствар: уређење наших црквених прилика. И кад је у седници од 9. септембра устао Хаџић-Светић и нагласио, да је он од својих бирача послан нарочито ради уређења народних дела, и да би боље било, да се тога ради рекурс на цара и краља напише, потпише и пошље,[1]) буде од Живковићеве странке виком и буком натеран, те се на тренутак уклонио, али не задуго. Он се, према својој дужности, поново појави на говорничком месту. Ако баш Сабор и реши, рече, да се најпре бира митрополит, онда се мора свакако удесити начин избора; затим пак треба да се не само реши, већ сваки се мора потписом обвезати, да ће се мањина већини безусловно придружити — кад је већ изјавио царски и краљевски комесар, да је овај Сабор сазван тек само ради избора митрополита.[2])

Краљевски комесар, гроф Никола Сечен, изјавио је после избора, на ком је Рајачић добио велику већину гласова (и Хаџићев глас), да не ће имати ништа против тога да народни посланици, али ван седнице, поднесу рекурс ради уређења народно-црквених дела, и да ће га он Његовом Величанству и спровести. На ту су се реч многи посланици састали, и Тодор Павловић прочита на том састанку рекурс, који је он саставио; но тај не буде усвојен. Посланици умоле сад Хаџића-Светића, да састави рекурс, што исти и обећа. Тај рекурс, написан на немачком језику, прочита Светић 30. септембра посланицима, који га после кратке дебате једногласно приме и, њих 56, потпишу.[3]) За време, док су посланици потписивали представку Његовом Величанству, напише Хаџић и спроводну молбу краљ. комесару, коју посланици такође потпишу.

Те две молбе гласе према наведеној књизи:

---

[1]) Достапамјатност у јерархији карловачкој. Народни Собор 1842. года. У Н. Саду 1845. Издање Ђорђа Кирјаковића. Стр. 49 и 50.

[2]) Ibid, стр. 69.

[3]) Ibid. стр. 104.

I.

Euere Majestät!

Allergnädigster Monarch!

Zu dem auf den 12-ten September l. J. allergnädigst bewilligten nur zur Wahl des Erzbischofs und Metropoliten bestimmten National-Congresse abgeordnet, können wir unterfertigte National-Deputirte des gr n. u. Ritus nicht umhin, abermahls die allgemeinen National-Wünsche dem Allerhöchsten Throne fussfälligst vorzulegen, mit der unterthänigsten Bitte, womit Euere Majestät huldreichst geruhen wollen, dass den grossen, ausserordentlichen und äuserst fühlbaren Bedürfnissen der Nation, in Betreff der Kirche, der Geistlichkeit, der Klöster, des Schulwesens, der Erziehung der Jugend, der Fundationen und ähnlicher die Nation und Kirche betreffenden Gegenstände, auf einem nächstens allergnädigst zu bewilligenden National Congresse, durch gemeinsame Berathungen zweckmässig abgeholfen, und dadurch sowohl dem National- als dem allgemeinen Staatswohle gesteuert werden möge.

Um zu erweisen, dass diese allgemeinen so oft wiederholten National-Wünsche einen bestehenden auf Thatsachen beruhenden Grund haben, unterfangen wir uns nur einiges von dem vielen, was der Nation Noth thut, zu berühren.

1. Obwohl der oberwähten Nation, welche ununterbrochen und immerwährend so klare Beweise der Treue und tiefsten Ergebenheit an den Allerhöchsten Thron gegen alle Feinde der Vaterlandes an den Tag gelegt hat, die Religion gesichert, und deren freye und ungestörte Ausübung privilegialiter gestattet wurde; dennoch haben wir die Erfahrung, dass die Nation sich der allergnädigst zu ihrem Gunsten verliehenen Rechte in jenem Masse nicht erfreuet, als es der Allerhöchste Väterliche Wille Euerer Majestät und das allgemeine Wohl erheischt.

2. Selbst die Sprache als das wesentliche Organ der Nationalität welche zugleich mit der Religion und deren Ritus in so enger Verbindung steht, wird hie und da gegen die Allerhöchsten Absichten und den Sinn der bestehenden Gesetze bedrohet.

3. Die Theologischen zur Bildung der Geistlichkeit bestimmten Anstalten, welche mit der allgemein erwünschten Volkserziehung in einer engen Berührung stehen, zeigen sich gegenwärtig dem Zwecke wenig entsprehend. daher bedürfen sie zur gehörigen Ausbildung des, sowohl für die gr. n. u. Kirche als für den allgemeinen Staatszweck, so erspriesslich beytragenden Clerus, einer wesentlichen Verbesserung.

4. Die frommen Stiftungen, besonders Fundationen, wozu auch der Clerical- und- National- Fond gehören, sollten geregelt, ihre Verwaltung auf eine bessere und sicherere Basis gebracht, und eine womöglich zum grössten Nutzen führende Bestimmung erhalten, was gegenwärtig mehrerentheils mangelt.

5. Bey dem bestehenden Schulwesen ist die erforderliche Harmonie der Erziehung der Jugend so beschaffen, dass das Schulwesen in den Folgen nicht genügend der Bestimmung entspricht, daher müssten sie nothwendig in Einklang gebracht; und wir glauben um so mehr dafür besorgt seyn zu müssen, als der bezüglichen Nation das Patronats-Recht gebührt.

6. Die Dotation der weltlichen Geistlichkeit sollte auf eine sicherere Basis gestellt werden, damit sie in Erfüllung ihrer dem Staate so wichtigen Berufsplichten nicht darben, und zu erniedrigenden Erwerbsbeschäftigungen ihre Zuflucht nehmen solle.

Wir enthalten uns von weiterer Anführung der Gründe, die die Nothwendingkeit zu gemeinsamen Berathungen herbeyführen, indem wir sonst uns zu weit in das Detail der Einzelnheiten einlassen würden; und glauben diese Nothwendigkeit hinlänglich dargethan zu haben, wenn wir zum Schlusse sagen, dass die National-Sache desto schlechter daran ist, als wir uns auch des

rechtlichen Mittels im Staate zur Abwendung jener Uibel entblöst sehen. Denn nach der Aufhebung der illyrischen Hofkanzley, welche die Stelle der ehemaligen illyrischen Hofdeputirten eingenommen hatte, haben wir zwar durch die Einverleibung eine hinlänglich rechtliche Garantie für unsere Civil-Gerechtsamen erhalten aber in Betreff der Euerer Majestät, laut Incorporations Artikel 27. a. 1790., reservirten National- und- Kirchensachen hat gar kein, weder ein Hof- noch ein National- Organ, die Stelle der aufgehobenen illyrischen Hofkanzley eingenommen. Zwar erscheint der Erzbischof und Metropolit als der Einzige Vermittler zwischen dem Allerhöchsten Regenten und der Nation in bezüglichen Anlegenheiten; aber wie ungenügend solche Vermittlung in jeder Beziehung war, haben die Folgen genugsam bewährt. Auch die Clausel des Artikels 10 a. 1792: dass nach der Aufhebung der illyrischen Hofkanzley manche National-Individuen bey den Hofstellen angestellt werden, ist weder organisch festgestellt, noch in der Anwendung von irgend einer Wirkung gewesen.

Es bleibt also zur Erzweckung des National-Wohls nichts anders übrig als Euere Majestät unseren Allergnädigsten Monarchen fussfälligst zu bitten, nach dem Beyspiele der glorreichen Vorfahren, insbesonders des verklärten Vaters Euerer Majestät, Franz I-ten, welcher die Aufforderung zu bezüglichen Verbesserungen 12. Februar 1810. erlassen hatte, auch Euerer Majestät von Seite der königl. ungarischen Statthalterey in dessen Sinne unterbreitetem Gutachten gemäss, über unsere National-Angelegenheitem auf einem nächstens zu bestimmenden National-Congresse zu berathschlagen, und allenfalls auch die bestehenden etwas veralteten Satzungen den Berathungen zu unterziehen, um den Umständen und Bedürfnissen besser anzupassen, wodurch nur das Wohl der bezüglichen Nation und das allgemeine des Staats auf das Beste erzweckt werden würde. Wobey wir feyerlichst versprechen und geloben, dass wir alle Mittel anwenden wollen, dass dabey an Zeit gewonnen

werde und den Contribuenten am wenigsten die Abhaltung des Congresses zur Last fallen solle, obwohl jene Vortheile, die man sich aus solchen gemeinsamen Berathungen für das allgemeine Wohl der Nation und des Staates mit Gewissheit verspricht, alle auch noch so grosse Aufopferungen von Seite der Nation überwiegen, und unsere Committenten von der obwaltenden Nothwendigkeit durchdrungen, die erforderlichen auch selbst bedeutenden Kosten nach ihren vielfältig ausgesprochenen Gesinnungen, nicht scheuen. In der zuversichtlichen Hoffnung unserer nur auf das allgemeine Beste abzweckenden National-Wünsche erfüllt zu sehen, ergeben wir uns vertrauungsvoll in die Allerhöchste Huld und Gnade, und ersterben in tiefster Demuth

Euerer Majestät

treuergebenste gehorsamste
National-Deputirte
N. N.

Carlowicz am 12-ten
October 1842.

II.

Euere Excellenz!

Um dem sehnlichsten Wunsche unserer Committenten zu entsprechen, erlauben wir uns, den beygebogenen, an Seine Majestät, unseren allergnädigsten Herrn, wegen des zu gemeinsamen Berathungen über National-Angelegenheiten, huldreichst zu bewilligenden National-Congresses, gerichteten unterthänigsten Recurs in die Hände Euerer Excellenz zu überreichen, mit der unterthänigsten Bitte, solchen mit jenem besonderen Wohlwollen, und uns ewig unvergesslicher Gnade, die wir unter der hohen Leitung Euerer Excellenz bey dem gegenwärtigen Congresse in vollem Masse zu erfahren das Glück hatten, an Seine Majestät unseren allergnädigsten Landesvater

zu befördern, und mit günstiger Wohlmeinung und Anempfehlung, um die wir vertrauensvoll zu bitten uns unterfangen, gnädigst einzubegleiten.

Indem wir uns auch dem ferneren hohen Schutze in tiefster Ergebenheit empfehlen, bitten wir, die tiefe Ehrerbietung zu genehmigen, mit welcher wir zu beharren das Glück haben

Euerer Excellenz

gehorsamst unterthänigste
Diener

Carlovicz den 12-ten
October 1842.

Писац књиге Народни Сабор 1842. год. завршује овако: „Оба су потом ова прошенија поверили (посланици) прослављеном родољупцу г. Јовану Хаџићу, који је исто бреме радо на себе примио, да их што пре отправи до вишехваљеног Господина (краљ. комесара).“

Таква се једнодушност могла постићи, кад су страсти приликом гласања добиле своје одушке и кад су, као што писац поменуте књиге вели, „наступили дани прохлажденија и праздности“, а још већма, кад је потврдом Рајачићевом за митрополита и тог питања нестало са дневног реда. Ми пак можемо с највећим задовољством констатовати, да је на том Сабору морално и умно на најлепшој висини био Јован Хаџић-Светић.

*

Хаџић је био посланик и на знаменитој Мајској Скупштини год. 1848. и потписао је такођер све закључке.[1])

Радња те Скупштине те тако и Хаџићева не спада под наше расматрање и ми прелазимо на радњу

[1]) Радња Благовештенског Сабора народа српског г. 1861. Израдио Јован Ђорђевић. Стр. 222—224.

Благовештенског Сабора, нашег парламента. Ту видимо Светића у Одбору, „који ће на основу Највишег отписа од 5. марта 1861., израдити и Сабору на претрес поднети услове и јемства за осигурање привилегијалних правâ народности српске и језика српског“.

Познато је, да су већ у Одбору била мишљења подељена, да је већина била за то, да се јаче очува и одржи српски карактер Војводства, а мањина опет, да и друге народности у Војводству буду равноправне са српском. То се у главном показало у начину предлога за избор војводе: већина хтеде да га бирају само Срби и то сви у монархији, а мањина опет, да га бирају само Војвођани без разлике народности. Први је предлог потпомагао у Сабору Хаџић-Светић свом силом и држао је тога ради подужи говор,[1]) а гласао је за њега и кад се по други пут гласало.[2]) Но већина у Одбору није била уједно и већина на Сабору; уз Хаџића је гласало 20, а 56 за предлог мањине: да војводу бирају сви Војвођани без разлике народности. За време целога саборења он је свагда и сваком приликом наглашавао, да се народност мора строго очувати, те је стога и држао говор, у ком је изводио, да треба разликовати „општа права свију грађана“ од „права поради јемства српске народности“. То право мислио је тако спровести, да сâм народ изашље контролу. Према том је био за двоструко представништво.

Знаменит и важан је био говор Светићев у десетој седници, у ком је поново пледирао за двоструко представништво а завршио је говор овако: Кад већ славни Сабор на онај двојаки основ пажњу своју при саветовању обратио није, ништа ми друго не остаје желети, но да се самосталност овог другог т. ј. народног фактора нашег бића једним параграфом бар у основу назначи и осигура овако: „Што се тиче дêла

[1]) Радња Благовештенског Сабора, стр. 62.

[2]) Ibid, стр. 67.

црквено народних, односећих се на цркву, манастире, клир, фундације, васпитања, школе и тима подобних завода и установа, у кругу Војводства и изван овога (Војничка Крајина) народу српском припадајућих, то да се остави потпуно право народу српском и његовим црквеним и светским органима, како у ствари устројства, тако и управљања, располагања и контролисања, без утицаја државног управитељства и законодавства, осим једног врховног надзорништва. Даља опредељења у тој ствари задржавају се општем српском народном Сабору".

Тај је предлог примљен уз опште одобрење.[1])

У последњој седници тога Сабора, пошто је већ био изабран у депутацију, која ће ићи Његовом Величанству,[2]) напомене Хаџић-Светић, да се у Записник увукла стилизација која би по нашу Автономију кобна могла бити. Та је стилизација у пасусу: „да иста де-

---

[1]) Ibid, стр. 130. и 131.

[2]) У писму својој жени из Беча 12. маја 1861. спомиње Хаџић, како је та депутација, коју су предводили ђенерал Јосиф Филиповић, комесар на Сабору, и владика Емилијан Кенђелац, била на аудијенцији код Његовог Величанства и код надвојводе Рајнера, па наставља „ . . . Око 10 сати договоривши се нас двојица (Хаџић и Павле Трифунац) и сложивши се у мњењима — тако је, немој се чудити — предузмемо пут к великој господи, да се представимо и о предмету нашем поразговарамо. Најпре и најпре отидемо к штатеминистру Шмерлингу, који нас је врло љубазно примио и о предмету нашем подуже и искрено се разговарао. Одатле отидемо к министру Ласеру, где смо такођер дуг и опширан разговор имали. Од овога отидемо Мађарској канцеларији, где смо хтели канцлеру Вају предстати, но будући да је он реконвалесцент и из куће не излази, није ни био ту, то смо пшли к вицеканцлеру Сеђенију, с ким смо подужи разговор имали. Он нам је казао, да је већ читао дело нашег конгреса и да ће он свакако потпомагати, да се Српске жеље испуне; обећао нам је, да ће сам ићи к Вају. Сутра намеравамо код друге господе ићи . . . . . Хоће л' свакоме право бити, што смо се нас двојица тако сложили да свима овима идемо, не знам. Али ми се договорисмо и на то одважисмо, и мислимо, да не ће без ползе бити".

путација поднесе молбу, да се опште-народни конгрес држи, како се ово наше дело на угарској Дијети сврши". „Према том је — настави Хаџић — држање конгреса везано за услов: како се ово дело на Дијети сврши. А то може бити — ad calendas graecas! Јер ако се наше дело на Дијети не сврши, онда се не може ни конгрес држати! Тако пак нити је мишљено, нити је саборски закључено. Треба дакле тај додатак из записника изоставити и избрисати". После тог говора Хаџићевог прочитан је поново тај део записника и одмах је наређено, да се избрише оно, што може као силогизам у своје време послужити.

Тако је стари правник и негдашњи законодавац чувао народност и Автономију српску. Нек му је и на том хвала!

*

Смрћу патријарха Рајачића обудови столица српских архиепископа и митрополита карловачких и после подужег администраторства темишварског епископа Самујила Маширевића, сазове се за 20. јули 1864. Народни Сабор ради избора новог архиепископа и митрополита. Новосадска црквена општина изабере Јована Хаџића-Светића и Светозара Милетића за своје посланике и даде им налог, да у Сабору свакако изразе жељу не само Новосађана него и целог народа српског: да се још пре избора митрополита црквено-народне потребе у ред доведу.

Тој је жељи Хаџић одмах у првој седници, као први говорник, после прочитања рескрипта, после говора, којим је администратор поздравио царског и краљевског комесара и пошто је у спомен покојном патријарху отпојана Вечнаја памјат, дао нова израза овим речима: „Високо царско решење сматрам као велики излив Његовог Величанства и надам се најповољнијем успеху саветовања наших. Ипак, по налогу мојих комитента имам Вашем Високородију (кр. комесару) на срце метнути, да је општа жеља народа, да би нам се прилика дала, ако је могуће.

пре избора митрополита, да наше црквено народне потребе у ред доведемо. Осећам дубоко важност избора али тако исто и важност и тежину наших потреба, које су нам, тако-рећи, у крв прешле. За уређење тих потреба мољено је писмено и усмено већ толико пута а нарочито пак на Сабору од год. 1842; но до данас успеха не имадосмо. Зато молим Ваше Високородије, да милост имате, подати нам прилику — ако је могуће — да пре избора митрополита наше црквено-народне потребе у ред доведемо; ако пак није могуће, а оно ма и после избора, још на овом Сабору наша црквено-народна дела расправимо“.[1])

Други посланик новосадски, Светозар Милетић, није се задовољио с алтернативом; он је у познатом великом говору свом тражио, да се пошље депутација Његовом Величанству у Беч, да га умоли, да најпре дозволи уређење наших ствари па тек онда да се приступи избору митрополита.

Разуме се, да комесар није пристао ни на једно ни на друго, већ се строго држао рескрипта, у ком се вели, да се најпре изабере митрополит и да се тек затим има сазвати Сабор ради уређења црквено народних потреба.

У другом говору свом нагласио је Хаџић-Светић поново своје становиште, истичући налог својих бирача, да се — ако је могуће — пре избора уреде наше потребе. „Познајем ја — вели Светић — тешкоћу такова задатка, признајем и тешкоћу положаја нашег, у ком се налазимо с једне стране према високом решењу царском, с друге стране према народу и бирачима, које заступамо; а познајем је тим више, што сам уверен о благотворној намери оваковога царског краљевског решења према користи и срећи нашег народа; што по уверењу мом видим онај назначени ред, од ког се добром успеху надати можемо.

---

[1]) Народни Сабор 1864. Описао Павле Николић, прота карловачки. Стр. 55.

и видим, да је исти ред на основу законитости, и видим, да и приликама садашњим потпуно одговара и да се слаже са институцијама цркве наше православне, — али се толика општа жеља већ појавила, да је и у жиле народа продрла. Кад се пак обазрем на прошле Саборе, видим, да је на свакоме та општа жеља израз свој добила, и на Конгресу год. 1842. и сами представници народни жељу су ту писмено Његовом Величанству поднели, те су и мени моји комитенти нарочито то и наложили — — те ја по дужности својој Вашем Високородију жељу ову препоручујем и молим, да бисте исту уважили и дозволили, и к остварењу превисоке дозволе руку помоћи нам пружили, да се црквено-народна дела још на овом Сабору што пре у претрес узму и у ред доведу".[1])

При гласању даде Хаџић-Светић свој глас Платону Атанацковићу, епископу бачком, како су то његови бирачи тражили, али се доцније, као и сви остали, придружио великој већини, која беше за епископа Самуила Маширевића.

По себи се разуме, да је потписао, као и сви други посланици, представку Његовом Величанству ради дозволе Расправног Сабора. Кад је пак дозвола стигла, буде Хаџић-Светић и од конзервативаца и од народњака у Синодски Одбор изабран, који је постао ради спремања градива за Расправни Сабор.

*

Једва дође до Расправног Сабора и то с почетком год. 1865. О том су Сабору у једном од старијих Летописа[2]) с натписом „Радња српског народног Сабора г. 1865" изашли тек само службени списи о ресултату. Сад пак описује тај Сабор у својим Успоменама[3]) госп. др. Теодор Мандић, служећи се у овом

[1]) Ibid, стр. 76.
[2]) Летопис, књ. 111. стр. 243.
[3]) Летопис, књ. 198. и књ. 200.

важном послу и таквих извора, који су само њему могли доћи до руке.

Колико из „Радње“, толико се и из „Успомена“ види, да је и на овом Сабору имао Хаџић-Светић важна удела. Као члан Синодског Одбора имао је да изради одељак „О управљању манастирских добара и српских народних фондова.[1]) Уједно му је Одбор поверио, да Сабору реферише о целокупној радњи његовој, што је Светић умено и укратко учинио.

Као свагдашњи поборник автономије свију наших установа, предложи, приликом расправљања о порезивању парохијала, такву редакцију и стилизацију, која је готово једногласно примљена. Тим својим предлогом хтеде да очува самосталност црквених општина и да смањи утицај политичке власти, који се већ никако није дао избећи. Тако доби политичка власт положај „законог сведока“.[2]) По себи се разуме, да је као патрон српске гимназије новосадске крепко заступао автономију наших гимназија, изјављујући, да државну припомоћ прима само тако, ако се гимназијама очува потпуна автономија.[3])

Но највећа заслуга Светићева приликом Расправног Сабора тог, заслуга, која је стечена у тишини, између четири ока, без икаквог шу̑ма и наметања, и која се једва даје оценити, лежи у том, што је добротворно и помирљиво утицао на плахог и наглог патријарха Маширевића, свог, као што наведосмо већ, друга и пријатеља из детињства. Светићевим благим речима има се захвалити, што је патријарх Маширевић био тако вољан и предусретљив и што се са̑м за одобрење саборских закључака заузимао. Каква ли је разлика између патријарха Маширевића на Сабору 1865. и затим на Сабору 1869., кад су, после Светићеве смрти, други и друкчији људи на њега утицали!

---

[1]) Ibid, стр. 92.
[2]) Ibid. стр. 49 и 50.
[3]) Ibid, стр. 83. и нота 2.

О тим приликама написао нам је на молбу нашу госп. др. Теодор Мандић, који је баш у тим Саборима највише радио, ово: „Хаџићева је заслуга, што су на народном Сабору постављена начела: да су сви фондови, који су дотле само име „Народни“ носили, добили опредељење, да за народно-црквене цели служе; да су сва црквена добра народно-црквена; да од манастирских прихода половина сувишка иде на просветне цели. Његова је поглавито заслуга: што су световњацима отворена врата у конзисторију и апелаторију; што су црквене општине добиле уређење, које се као аквизиција за оно време узети може; што је слободним избором свештенства симонији корен подсесен; што је автономија гимназије новосадске и карловачке против тадањих „централиста“ одржана. Јесте то све заслуга и патријарха Маширевића, који је с добром вољом свим тим предлозима на сусрет излазио; ал' кад ја ту кажем Маширевић, разумем и Хаџића. Пред Ђурђев дан 1869. нестане међ живима Хаџића, доброг генија патријарха Маширевића. У тешким временима, која пете године наступише, изгуби патријарх свој компас, зли се саветници скупише око њега а млада гарда удари без обзира на човека, пуног добре воље и добрих намера. Жестина њиховог нападаја сукоби се са жестином његова темперамента и патријарх Маширевић оде с овога света meliore fortuna dignus“.

Нама су познати даљи резултати, и ми се на овом месту не мислимо упуштати у њихов приказ. Нама је довољно, што смо добили сведоџбу једног класичног сведока о раду и заслугама Јована Хаџића-Светића на Саборима, год. 1864. и 1865., и ми смо врло захвални госп. дру Теодору Мандићу, што се тако драговољно одазвао молби нашој.

V.

СРПСКИ КЊИЖЕВНИК

од

Ђорђа Магарашевића

Праву вредност свакога књижевника дознајемо само тада, ако му не меримо и не оцењујемо књижеван рад према књижевним приликама у којима смо, него према књижевним приликама у којима је он живео и радио. Многи оцењивачи заборављају на овај моменат, и кад би ми своје старе књижевнике оцењивали према данашњим књижевним приликама, ми би у својој литералној прошлости остали готово без књижевника, а према томе и без своје литературе.

Узмимо само биографијски рад старих српских књижевника XIII. и XIV. века. Ко данас не би просто пером превукао преко те целокупне радње књижевника онога доба? Ко не би рекао: Зар је задатак ваљаном биографу износити само религиозноморалну страну једнога владара, а мимогред само спомињати по гдешто из његова живота, као владаоца једнога народа?

Али ми не смемо оцењивати ту књижевну радњу онако како се она данас врши. Ми се морамо осврtати на књижевне прилике онога доба, на књижевну струју,

која је захватила и собом понела биографа онога доба. Па, мада се само по неко зрнце налази у читавом низу и ређању богоугодних дела тадањих српских владалаца, обележених онако, како нам то њихови биографи износе; ипак ми високо ценимо те књижевне работе, чувамо их и користимо се њима колико год можемо, а уједно и с поносом неким истичемо, да смо и ми Срби имали пре неколико стотина година своју књижевност. Па, као што таковим праведним мерилом меримо та прва књижевна дела, тако исто тим мерилом меримо и сва потоња, све до дана данашњега. Тако чине и други просветљени народи, и чинећи тако, изнесоше пред остали просветљени свет позамашну своју литературу, с којом се поносе и које се не одричу. Тако треба да чинимо и ми не напуштајући један принцип, да нам је дужност поред свега такова поступања и свој суд о књижевним радовима својих предака књижевника изрицати, али увек имајући на уму књижевне прилике њихова доба.

Такова се принципа морамо држати и у прилици, кад хоћемо да суд свој изречемо и о књижевном раду Јована Хаџића.

Јован Хаџић јавио се на књижевном пољу још 1821. године, кад је испевао прву своју оду: „Одзивъ младога Србскогъ Духа на Гласъ арфе шишатовачке“. Хаџић је дакле отпочео свој књижевни рад са лирском песмом, а од те је изабрао познату врсту: о д е.

Књижевно доба, кад је почео певати Хаџић, већ је довољно познавало дух народне појезије. Особито се то могло искати од образованије класе људи, који су у оно време могли и морали знати вредност народних песама, коју су оне стицале себи и код других просветљених народа. У Немачкој се већ неколике десетине година пре књижевнога рада Хаџићева појавио међу ученим људма мâр за народну појезију. Још 1793. год. устаје учени Немац Фридрих Ав. Волф са својом књижицом „Prolegomena ad Homerum“ доказујући да Илијаду и Одисеју није спевао један

човек песник, него да су то читави низови народних песама о Тројанском рату и повратку Одисејеву, па тек доцније да су све те песме састављене у те две целине: у Илијаду и Одисеју.

Радови овога учењака као и других створише у ученом свету укус за народну појезију, испитујући, купећи ју и објављујући ју. Та струја захватила је и нашега Вука, који је још 1814. и 1815., скупио и штампао своју: „Малу простонародну славеносербску песмарицу“ и „Народну српску песмарицу“.

Та струја требала је утицати на српске књижевнике и песнике, да и они запевају песмом народном, њезиним обликом и садржином. Али ето она то није дочекала одмах, јер је требало добра по века, да дочека уметнике српске песнике, чија ће лира одјекнути звуцима народне појезије. Праве уметничке песме у духу народне немамо, рећи, од Везилића до Бранка. У целом том периоду уметнички облик није народни, него је само копија туђинских песама и њихова облика, а што је народног певања, то је само у епској песми. И тај изузетак није провејавао кроз читаво певање такова песника, него се само овде-онде јавља са том имитацијом. Тако нам се показује 1805. год. песник српски Гаврило Ковачевић са својим спевом о боју Косовском. У почетку тога спева овако пева:

При Немањe
Сербско царство начасја,
А на младом Урошје
Неманичев скончасја.

А по сему књаз Лазар
Скиптр царства пријемља,
И со царством владјети
Полну власт имјеја.
. . . .

Док нам тим обликом и тим језиком пева Ковачевић први део тога свога спева, удара он у сасвим друге жице у II. делу те косовске епопеје, угледајући

се на народне песме, а и верно их употребљујући. јер су му и познате биле. На том месту овако почиње он певати:

„Купи војску Сербски књаз Лазаре,
От Сербије цјеле Государе,
От Сербије и Херцеговине,
Части Босне и Македоније;
Самодержец, и велики књаже!
От племене Сербскога витеже:
Купи војску, зове на Косово
У пресвето име Исусово;
Књиге шаље свуда на све стране,
да се купе војске изабране
. . . .
. . . .
Ко је Сербин, и Сербског имена,
и от Сербске крови и племена;
И кога је Сербкиња родила,
и матерњим млеком задоила;
Нека иде брже на Косово,
а у свето име Исусово,
И за праву вјеру Христијанску;
и за закон, и за љубов царску
Отечество, и царство бранити,
јуначества свога не шчадити.“
. . . .

И тај дакле песник, коме је, како се види, добро била позната епска народна песма, удаљује се ето од ње радо и обликом и језиком. То је био тек један „књиговезац“, као што и сам о себи то вели. а шта да рекнемо о оним синовима српскога народа, који су се давали на више науке и добијали сасвим други правац у свом књижевном раду — правац противан духу и струји народне песме и књиге?

На то нам је питање већ одавна одговорено, а добро је тај моменат обележио још 1851., год. Јаков Игњатовић у 96. књ. „Летописа“ у свом чланку „Поглед на књижество“. На 142. стр. те књиге читамо ово:

„Кад је србски младић у гимназиум ступио, већ без латинског језика ни маћи се није могао. па тек

после колико година је морао са Хорацијем и Виргилијем провести. Ступивши у више школе, опет је морао латински учити, ступивши у јавни живот, опет без латинског језика никуда.

Ова латинска система наравно морала је свој плод донети, али тај плод је био латински. Изучен млад Србин волио је латинати, него својим матерњим језиком говорити. Почеше се надметати, ко боље говори и пише латински. Већа је била дика лепо чисто латински говорити него србски.

У оваковом положењу, један млад списатељ, био је напуњен са римским мислима и осећањем, па када је и у свом матерњем језику што писао, све је то било туђим необичним духом писано.

Ако је ко у себи осећао талента за појезију, па је својим матерњим језиком писати хтео, узео је одма и дух и форму римску. Виргил, Хорац и Овид све су им пред очима стајали.

Како је број србски научени људи расти почео, започело се и појетично књижество србско у латинској форми.

Сад се почну рађати песме сложене у дугачким хексаметрима, и скакуцајућим пентаметрима; па тек где је јоште то млоштво ода у алкаическом и другим размерима?

Код нас се у старије доба изродила читава литература од сами ода.

Ове оде, са неким врло малим изјатијем биле су само несавршене копије оригиналног Хорација. . . .“

Такова струја захватила је Лукијана Мушицког, „творца псевдокласичне песничке школе у нашој новој књижевности, творца српске Оде“ (Глас. XIII.) Али, није Мушицки само тим псевдокласицизмом и обликом његовим задобио за се тадању омладину српску и створио читаво коло песника „Одација“, него је био ту и јачи разлог.

Патриотичан дух његов, који провејава кроз песме његове, и који својом садржином надмаша облик ње-

гова певања, тај патриотичан дух везао је млађе коло српских песника за ту струју, која је морала собом понети и нашега књижевника, младића од својех 22 године, младића, који је у то доба био на вишим наукама у Пешти, просветном центру угарске домовине. — Оне лепе патриотске мисли, које пружа Мушицки у својој Оди, у „Гласу Арфе Шишатовачке", којом утврђује песник српску омладину да љуби народ свој, језик свој и веру своју, да сваки разуме посао свој и позив свој, да се наоружа просветним оружјем и да њиме користи роду свом, таке, велимо, патриотске мисли морале су дубоко закуцати у срца тадање омладине, а откуцај тај избија ево у првој књижевној работи нашега песника, у његовој првој Оди, којом се одзива „Млади србски дух" на „Глас Арфе Шишатовачке". То нам потврђује и сам песник својим речма казујући, како је „Мушицки са својом силнозвучном лиром у оно време већ у велико потресао душе млади Србаља".

Кад је 1821. г. изишла Мушицкога ода „Глас Арфе Шишатовачке, као дар на ново лето народној Србској јуности", у додатку Давидовићевих „Србских Новина" у Бечу, тада је одмах Ј. Хаџић написао „Одзив" и пошље у „Додатак Новина Србских" у Беч. Осим Хаџића одазваше се и одама поздравише Мушицкога и други млади Срби: Петар Матић, Јелић и други. Но они поздравише не само Мушицкога, него и Ј. Хаџића, који се тада јавио са другим именом „Милош Светић". Тај Светићев „Одзив" толико се допао и самом Мушицком, да га је у писму Магарашевићу веома и похвалио.

Тако је ето изишла прва ода Светићева, а о мери стихова њезиних и других му ода није нам ни намера да говоримо, јер више маримо за садржину њихову, него за облик.

У IV. својој Оди: „Имену Милош" слави песник три српска јунака: Милоша Обилића, Милоша Стојићевића (Поцерца) и Милоша Обреновића. Али, колико

узноси заслуге Милоша Обреновића, толико му опет у тој Оди замера, а уједно га и позива, да сад, кад Србија мирнијом душом дише, треба уједно да окуси и добротворне хране од наука и школа. У ту сврху позива га песник да школе диже, да науке у земљи шири „да рекама науке и човечности напоји још једну земљу, да отуда процвати цвет красни Роду“. Сам песник каже да је „повод овој Оди дао разговор, који је песник у оно време имао с Вуком, кад се из Србије враћао“.

У XI. оди, коју посвећује Лукијану Мушицком, показује се, како је Ј. Хаџић још 1823., год. писао за тим, да се штампом на свет издају дела појединих књижевника, јер „тече време, гаси животну светлост, на пођца стиже“. Ове своје мисли исказао је Хаџић неким српским родољубима у Бечу, на би, дакле, требало издати и дела Мушицкога. Срби родољуби пристану на то, и он те веселе гласе шаље у овој оди Мушицком. Сам песник вели, да ову мисао треба сматрати као прво семе у души песника за постанак Матице Српске у Пешти. Тим пре сад се песник бави о тим мислима, што је уверен да само таковим оружјем можемо се борити данас, кад нема више „Душана ни Марка од кога силе Стамбол је стрепио“ (Ода XVI.)

Одом XIX. опевао је песник смрт Марије Тирке, познате добротворке, која је са својим мужем Теодором и са својом матером Анком дала 5000 фор. припомоћи да би Вуков речник од 1818. г. могао штампом угледати света. У ту исту сврху дао је Сава Текелија 500, а митрополит Ст. Стратимировић 300 форината. Овде није потребно истицати велику вредност Вукова речника и граматике пред њим с предговором, јер је данас добро познато сваком поле образованом човеку у нашем народу.

Песник у свом тумачењу ове оде сам вели, како је српска књижевност у овој Српкињи изгубила „благодетелицу, која јој је са својим добрим и поштеним мужем оно учинила, што би у данашње време тешко

ико други учинио, а српски народ родољубиву Српкињу, какову је данас тешко наћи“.

Није нам намера да и даље износимо садржину свију ода и песама „изворних“ у I. књ. скупљених дела J. Хаџића, ал ћемо само толко рећи, да је великим дѣлом тих радова пратио песник најновије догађаје у Србији по устанку, истичући оно, што би користило тој новој и младој српској државн, а корећи оно, што би јој штете наносило.

Разгледајући овај песнички рад J. Хаџића не можемо а да се не зауставимо код неких само његових песама, којима је песник још 1821. показао, колико је на њ' утицала народна песма и њезин језик.

Да би боље истакли овај моменат у књижевној радњи J. Хаџића, потребно је да у неколико речи изнесемо књижевне прилике те струке у почетку нове српске књижевности до год. 1821.

Докле је учена класа људи у српском народу уживала у „класичном“ песништву до Мушицкога, дотле је читалачкој маси тога времена остало да чита романе, приповетке и идиле, јуначке, романтичке и легендарне спевове и разне драме. Али не само такова садржина, него и језик, којим су ти први песници певали, није одговарала укусу и духу читаочеву. Зар се могао загрејати иначе вољан читалац Алексијем Везилићем, Гр. Терлаићем, Гаврилом Ковачевићем, Вићентијем Ракићем и другим песницима те врете. Споменусмо већ да се покушало код тих старијих и првих песника певати и метром народне епске песме.

Споменусмо Гаврила Ковачевића и његову епопеју о боју Косовском. Ма да је њом желео верно копирати, па где-где и послужити се читавим стиховима народне песме, ипак се Г. Ковачевић, тај најближи песник народном песништву, није могао отети савременој струји књижевнога језика, а да не запева н. пр:

„Отечество и царство бранити
јуначества свога не штадити“.

До год. 1821. немамо издаваних других уметничких песничких дела, која би могла утицати на песништво Јов. Хаџића а у духу народне песме, и која би могла бити вођ нашем песнику осим српских народних песама, које је издао код нас Вук 1814. и 1815.

Исте године додуше, кад је Јов. Хаџић запевао гласом народних песама и народним десетерцем, испевао је и Јоаким Вујић своју „Критику и остру протестацију Дебелога Јера (ъ) и Танкога Јера (ь)“. Но мада је Јоак. Вујић ту местимице певао и чистим народним језиком, ипак је и та проза у стиховима скроз прорешетана славеносрбизмима, какови се и иначе могу читати у делима Јоак. Вујића. Књижевници дакле наши, и старији и млађи у то доба имали су пред собом једино Вука а уз то и Качића и народне гусларе. Али као људи, који се о књизи бавише, пре су могли читати нар. песме него слушати их. То се особито може рећи за Јов. Хаџића, који се с Вуком већ дотле познавао, с њим у Пешти састајао, и ком је у опће морала бити позната српска литература. То и сам потврђује објашњењима појединим песмама у I. књ. својих „изворних песама“.

Под таковим дакле утицајем могао је и Хаџић запевати песму, која нас ево задржа поглавито својим обликом и језиком. У тој песми у којој брат сестри поздравља њезин дан рођења, овако пева Јован Хаџић:

„Тек ако је зора заплавила,
Јасним зраком ласта запловила,
Мила шева у вис узлетила,
Сладком песмом јутро поздравила:
Али скаче из постеље Ранко,
Добри братац сестрице Милице.
Зорица му светли данак носи,
Који му је сеју поклонио,
И светлосћу својом обасјао,
Добро му се у прсима срце
Од радости беше разиграло,
Са очију сан му растерало,

А на ноге крила наметнуло,
Те он лети кроз росну травицу,
Брзо бере љубичицу плаву,
Крин високи, румену ружицу,
И поклања милој сестри својој,
Па овако данак јој поздравља:
Нај ти сестро! ово красно цвеће
Њим украси твоје добро срце.
Дична буди међу девојкама,
Ко међ цвећем што је крин поносни;
Буди мила, кано љубичица,
И весела ко румена ружа“.

Овакова песма живи је контраст од његових ода, као што је и друга одмах за њом: „Милан и Милица“. Ко да у њима не види дух народне песме, која ево већ за неколико година, од како је у нас штампом света угледала, почиње продирати и у уметно српско песништво? За те песме сам песник вели, да их је спевао „размером десетеложним народни наши песама“. За тим нам износи читаво развијање срп. уметног песништва, како је певао Доситије, Трлајић, Везилић и Рајић. Први, који је запевао класичним метром у нас, беше Ат. Стојковић, кад је спевао „Плач“ на глас о смрти Јована Рајића 1801. Тим начином певао је Мушицки до краја 1808. год., ал од 1809. пева већ и српски и „славенски, но не на основу количности или по дужини, но на основу високости или по висини гласа, по начину новијег Германског песнотворства“, па је и друге уверавао, да је српски језик за тај метрум згодан.

То је покушао у оди Андрији Волному, негдањем директору карловачке гимназије. За тим вели, како је Мушицки и са таким „размером био као једини прој песнички на пољу књижества србског,“ и да се српска омладина за њим повела, па и он (Хаџић) одазвао се оним истим старим јелинским или римским размером алкајским. „Но у то време, прича Хаџић за себе, није био убеђен и да је римски размер за српско песмотворство сходан и удесан; но држао је, да би природније

било, да Србин Србину Србским гласом и размером пева". За то је ето Хаџић запевао народним десетерцем, па је тако испевао и почетак Виргилијеве Енеиде II. књ. Али је ипак и за то био, да се и на начин класичне песме пева, па је тако и сам певао на оба начина. За то је на оба начина превео и испевао Хорацција Флака писмо Пизонима „de arte poëtica".

Дотичући се Илијаде и Одисеје, вели према познатом учењу Волфову у делу му „Prolegomena" да су „Илијада и Одисеја састављене из многих мањих јуначких песама, да нису дакле дело песничко једнога човека, песника уметника. То показује, вели, и велика она простота, која се налази у ове две Омирове песме. И зато би се Омир много лакше и боље на српски језик превести могао, него и на који други што је преведен, и то духом и начином прости, т. ј. народни наши песама". — То је и сам покушао и испевао је из Омирове Илијаде 1. и 14. певање народним десетерцем.

Колико је Светић заволео и колико је ценио српску народну поезију види се из речи, којима попраћа Русе, који се јадају, што одавна не запеваше духом и обликом народне песме, него се заведоше за људма, као што је и Смотрицки био и Зизаније, који се успљаваху уносити у руску поезију грчки метрум. Спомињући те књижевне прилике код много напреднијих Руса, овако Светић завршује своје мисли о нашем народном песништву: „„Дакле Руси данас виде, шта је требало у почетку чинити, и шта су промашили, признају да се у странпутици налазе, и жале на оне, који су узрок те њихове странпутице, што нису боље очи отворили.

То Руси говоре, којима тај говор сад слабо помаже, и чије се народно песмотворство ни богатством, ни лепотом, ни силом духа, ни разнообразношћу предмета и размера, ни сравнити с нашим не може; Руси, код који се (као и код други народа) морају са увеличателним стаклом по поучљивима забаченима пер-

гаменама песме народне (које и не зову другојачије, него старинија), тражити, и парче по парче с великим трудом на свет извлачити; а ми, који тако рећи сад тек стазе тражити морамо, на којима целом потомству нашем век вековати ваља, код који још никаква правилца за стихотворство написана нема, код који се песмотворство народно, као живи дух по целом народу разлива, и дан данашњи царствује, расте и крепко стоји, ми тако да не мислимо, ми то благо наше да пренебрегавамо?“

Том љубављу према народним песмама загрејан, наставио је даље Светић у доцнијим песничким радовима својим употребу народнога стиха. Већина их је испевана нар. десетерцем, а то су већином дуже песме — епске. Тако је испевао, као што споменусмо, одломке из Илијаде и Енеиде; тако је испевао и хексаметром и десетерцем Хорација Флака: „de arte poëtica“; тако је испевао и чувену руску песму „О рату Игореву“, са жељом, да и Србе упозна са том старином словенском. Овај песнички рад истакао је и Даничић у својим лекцијама из српске књижевности говорећи у њима о Милошу Светићу као појети. Још више истиче поменути превод Хорацијава дела, „De arte poëtica“ за које вели, да је Светић у том делу природнији и живљи него у ком другом.

То су понајзнаменитији преводи Светићеви из II. књиге, у којој је преводио као што видимо песничка дела Омира и Виргилија. Осим ових налазимо у тој књизи преведених ствари из Марцијала (натписи), из Хердера, Гета, Шилера, Клопштока, Шекспира, Крумахера и Геслерових идила. Осим десетерца употребио је Ј. Хаџић седмерац трохејски, осмерац, и друге врсте стиха имајући пред очима и оригинале са којих је преводио.

Као што видимо у II. књ. су песме преведене, хотећи изнети српском свету огледе само из песничких радова великана песника страних. Само штета да у том послу није био агилнији, те да је у већем броју

песама приказао овако знамените песнике. Тако је из Хердера изнео само три песме, из Гета две, из Шекспира само одломке из две драме, из Клопштокове Месијаде један одломак. Сасвим пак беше непотребно преносити оде Мушицкога са словенског на српски језик.

Што је пак песник преводио немачке песнике, то је већ тада обично било у српској омладини, и то је оно песничко коло, које се јавља у времену од 1840—1847. годину. То је прелазно доба како за књижевну српску појезију тако и за књижевни језик (Глас XIII.), којему је био најодличнији представник Јов. Суботић. У том добу превагнула је немачка појезија над латинском, и српска омладина сад је радо читала и преводила Гета, Гелерта, Лесинга, Виланда и друге. На место латинске школе завладала је у српској књижевности немачка школа, а њезин ученик беше и наш песник, који је у тим песмама био с једне стране под утицајем немачке уметничке песме, а с друге стране под утицајем српске народне. Ово би се тек онда још јасније показало, да је Хаџић више преводио и више певао у том прелазном добу.

Он тога чинио није, а узрок тому беше разноврсност његова књижевничкога делања и други послови, који су га одводили од песништва.

Од Хаџићевих превода с немачког на српски једини је Лесингов „Натан", који имамо у целини преведен од њега. Лесинг је веома познат немачки писац, који је створио Немцима ваљану немачку књижевну прозу. Па за што је од свију Лесинговых књижевних радова изабрао Хаџић баш „Натана". На то нам питање одговара сам Хаџић у предговору свога превода. Овај одговор је карактеристичан за Хаџића, јер тим као и другим књижевним радовима, као што ћемо видети доцније, свагда је хтео Хаџић пружити моралне користи своме народу. У ту сврху гледао је да упозна свој народ са врсним књижевним делом човека, чији рад носи на себи „печат здравога разума, преобилне учености, најтањег оштроумља,

јасног познавања света, народа и људи, њихових врлина и слабости. А Натан његов носи у себи онај значај нужне народне свести и сношљивости, која дубоко засеца у судбину и срећу народа и људи, и којим се само јединим висока цел чисте човечности постизава. . .“

За тим нам износи Хаџић и познати суд Хердеров о Натану, као драми. У том суђењу Хердерову истиче Хаџић оно, што је њега управо потакло на овај превод. . . „Око приче о три прстена савија се та драматска прича, као богати венац од наука најлепшега рода, а то јесте слагање и трпење (толеранција) људи, верозакона и народа. У борби свију партаја и верозакона, у избраним од судбине сложеним положајима плету овај венац различите руке, и сви најпосле сускликом управљају к нама највише речи најчистије судбине: О Ви народи, трпите и сносите један другог. Ви људи различитих нарави, мисли и карактера, помажите једни другима, и слажите се; будите људи! . . .“

Истичући тако Хердерове речи, вели преводилац, како њему сад ништа друго не преостаје, него жеља, да „с преводом овим оне светле и спасоносне истине и у српске душе и срца удворе се све то на већу народа ползу, част и славу“, да би и нама што пре сијнуло оно сретно време, за којим је тежио велики Лесинг овим својим делом.

За сам превод, начин превађања и језик признао је и Даничић Хаџићу да му ово дело више вреди од других дела те струке. Хаџић се трудио да ову драму преведе онако, „како ће се, колико је могуће и с формом оригинала слагати и духу српском омилити те и лакше разумети се, да боље срцу пристане, имајући свагда пред очима природу, чистоћу и лепоту језика српског, којега изображавање и усавршавање за особити задатак у свакој књижевној радњи сматра. . .“

Хаџићева белетристичка интелигенција и тежња, да језик народних умотворина примени у књижевној

пракси, потичу Светића, да је и он привредно књижевном стилу нашем. Та пак тежња његова опажа се још у првинама његових књижевних радова, као што смо то и примером засведочили.

Не упуштајући се у саму унутарњу вредност песничкога рада Хаџићева, о чем је критика већ једном свој суд изрекла, хтедосмо овим што је до сада написано изнети у опће појаву Јована Хаџића као песника у првим данима XIX. века. Хтедосмо изнети његов патриотски дух и племениту жељу, да српски народни језик и српска народна песма буду главни мотиви српском песнику, који је до сада подлéгао класичној песми и „славеносербском“ језику.

Осим песничкога рада Јована Хаџића дужност нам је овом приликом разгледати ма и у најпрегледнијим цртама и друге књижевне радове његове.

Од тих ћемо изнети у главном:

I. Рад Ј. Хаџића на уређивању српских књижевних листова: „Голубице“ и „Огледала Србског“.

II. Историјско му дело: „Устанакъ србскій подъ црнымъ Ђорђемъ, прве три године“,

III. „Духъ народа србскогъ“.

За овим ћемо рећи још неколико речи о том, зашто је Ј. Хаџић био онако жесток бранилац етимолошког правописа.

I.

Јован Хаџић је уређивао два српска књижевна листа: „Голубицу“ и „Огледало Србско“.

Књижевни листови су од увек добро долазили српској књижевности, јер они помажу, потичу књижевнике на књижевни им рад. Књижевни листови раде у корист ширењу књижевности и утврђивању њезину у народу, у ком су поникли. Такова се потреба књижевних листова осетила још у почетку овога века.

као што се можемо уверити о том из првих српских новина наших, које су издавали Давидовић и Фрушић. У прилозима, који су излазили уз „Новине сербске изъ царствуюшчега града Виенне“ видимо већ како они доносе различите приказе нових књижевних радова, књижевне полемике и омање књижевне покушаје и различите преводе и радње у прози и стиховима, а све у жељи да се оваким радовима даје импулз књижевности и књижевним раденицима. У ту је сврху Давидовић и издавао своје алманахе: „Забавнике“, који су излазили од 1815—1821. год. Кад се Давидовић доцније преселио у Србију, и тамо је наставио то издавање од 1833—1836., паденувши им име: „Уранија“. Доцнији уредник им беше Дим. Тирол, који их је уређивао још две године: 1837. и 1838. За оно време су они вршили доста добро своју радњу. У њима смо могли наћи оригиналних радова књижевних и у стиховима и у прози, различите преводе из забавне књижевности на гласу тадањих књижевника.

Кад је „Уранија“ престала излазити, Јован Хаџић познајући потребе књижевне и користи коју пружају књижевном напретку књижевни листови, прими се уређивања опет једног књижевног листа, ком је дао натпис: „Голубица съ цветомъ кньижества србскогъ“. Издавач тога листа беше Гр. Возаровић, а излазио је од 1839—1844. год. у пет књига.

У тим књигама беше главна радња на прикупљању грађе за историју српскога народа у Србији. Ту се сретамо и са великим бројем писама знатних историјских лица онога доба у Србији. Истакнути морамо и пажљиво прикупљање савремених књижевних радова у Срба, а то опет је послужило састављању српске библиографије. У „Голубици“ су штампани и многи оригинални радови Хаџићеви, особито песме, које су доцније угледале света у поменутим већ „Скупљеним делима“.

Кад је Хаџић опет прешао у Н. Сад, поново се латио издавања и уређивања књижевнога листа, а тај

беше, као што споменусмо „Огледало Србско“, које је излазило у свескама год. 1864., а изишло је свега десет свезака.

Сву књижевну радњу Хаџићеву у „Огледалу“ можемо у главном сврстати у три врсте:

1.) Филолошки и полемички радови,

2.) Мемоари Хаџићеви, који су излазили са натписом: „Спомени из мог Дневника“,

3.) Преводи Хаџићеви у стиховима и прози неких само Хердерових књижевних радова,

4.) Књижевни радови познатог писца књижевника Др. Божидара Петрановића, и

5.) Књижевни радови Јоксима Новића.

О свима Хаџићевим чланцима, који се тичу српског књижевног језика, и правописа особито не ћемо овде посебно писати, него ћемо у опће рећи, да у њима Хаџић остаје при оним истим принципима, којих се држао, кад је с Вуком отпочео књижевну полемику за српски језик и правопис. Критикујући Вука и Копитара оштро се о њима изјашњавао, тако да је изазвао противнике своје, који устадоше у обрану Вука и Копитара. За чудо да је Хаџић још и 1864. год. остао при старом, и да није хтео напред коракнути у том питању после десетогодишње полемике с Вуком и после појаве млађега кола српских лингвиста, који су рад свој развили на основама новије словенске филологије. Сваки напредак иначе у науци пратио је и поштовао Хаџић, па и напредак у овој струци допуштао је, као што се може разабрати из речи његових у „Искрама језикословним“ („Огледало“ с. 28.) где другачије мисли о језику. Тамо он у 1. тачки овако говори: „Ништа на свету није сад онаково, какво је у почетку било, нити је одмах постало таково какво је сада. Ни човек није могао бити у почетку овакав какав је данас, нити је знао то што данас зна, нити је произвести могао оно што данас производи. Он се морао постепено развијати. . .“

Те своје мисли развија Хаџић у овом облику и даље у 11 тачака, па би очекивали да ће то и за српски правопис признати, који се тако исто временом развијао и до каквог смо временом на основу науке и дошли, те се тако старога правописа отресли. Светић је 1864. год. своје „Огледало" штампао старим правописом који је увек бранио и за који се толике године борио, али ипак, као што рекосмо, познајући и пратећи напредак у словенској и српској граматичкој науци није могао остати, већ по својим принципима, изреченим у „Искрама", него га виђамо, где на две године доцније пристаје, као један од најмоћнијих патрона српске новосадске гимназије, да се у њој предаје српски језик по Вуку и Даничићу, а старп словенски по Миклошићу.

При крају ове радње рећи ћемо више коју, зашто је Хаџић поред свега свога познавања новије науке увек такав остао према српском правопису.

Толико за сад о том.

У „Споменима" својим износи нам Хаџић своје доживљаје за време свога бављења у Србији. Они нам уносе често доста светлости у тадање српске државне прилике, а казују нам и историју писања „Устава" за Србију. Дакако да је тешко писати своје доживљаје, а не истицати уједно и свој „ego". Тешко је не дотицати се можда и оштрије оних личности, с којима је писац својих мемоара увек посла имао. Тешко је, и теже је бити на оној висини, на којој мора бити сваки, који пише историју. Лакше је стећи ту објективност ономе, који на изворима ради после стотину и више година не познајући личности, и не живећи у добу и приликама које писац описује. Укратко, теже је тражити објективност од писца мемоара, него од писца историје. У таковим приликама сасвим је појмљиво, што се и Јов. Хаџић држао уобичајеног начина у својим „Споменима", те је онако писао, као што су се догађаји њему приказали, особито кад је писац својих доживљаја доста полагао

на прилике и особити углед, који је уживао у тим приликама. Против начина писања мемоара и поглавито против Хаџићева писања мемоара ударио је Даничић својом критиком на „Светићево Огледало“. Он се ништа скоро не задржава у својој критици код књижевних радова других књижевника, сарадника „Огледала“, што би као стручњак у првом реду можда и требао чинити, него је целу своју критику посветио „Спомленима“ из Хаџићева „Дневника“. О свима радовима у „Огледалу“ говори Даничић на прве четири стране своје критике, а у осталих 26 страна критикује Светићеве мемоаре, из којих хоће да изнесе Даничић Светића, како није био објективан према Милошу држећи страну Карађорђу.

Не упуштајући се даље у оваково деликатно питање прелазимо на друге радове Хаџићеве у „Огледалу“.

Хаџић је, као што рекосмо, преводио. У својим преводима имао је свагда на уму избор којим ће користити и свом народу. То се види из чланка у 1. свесци „Огледала“, ком је натпис: „Како су Нѣмци пре сто година' за духъ заеднице Нѣмачке мыслили и радили“ (од Хердера.) Овај чланак је превео и штампао за то „будући се код нас словенских народа свуда осећа нужда и полза заједнице славенске или опште, или попределне, и тога ради се гласови подижу. . .“

Хаџић је и овом приликом хтео истаћи потребу књижевног и научног рада, потребу оснивања учених друштава, која ће унапређивати науку и књижевност у опће. У ту сврху потребне су Академије, а о књижевном језику вели ово: „Чланови Академије ће се и сами трудити, да у списатељама својима буду узори чистоте, снаге и оне неизмајсторисане простоте, која нашем народу, по његовом карактеру, најбоље доликује. . . .“

Осим овог преводио је Хаџић у стиховима и прози и друге ствари Хердерове („Источно цвеће“ и „Лишће

древности",) а са жељом да од тога имају користи школска деца. „Ми ћемо, вели Хаџић, и од сада оваكове ситнице доносити, и радоваћемо се, ако се и деца школска с њима забавила буду: јер ако према сунцу Хердеровом узрасту, заиста ће од њих људи бити. . ."

Поред ових Хаџићевих радова налазимо у „Огледалу" сараднике и српске књижевнике Божидара Петрановића и Јоксима Новића-Оточанина.

Божидар Петрановић износи нам у „Огледалу" одломке из класичне књижевности грчке и римске. (Аристофана, Јувенала, Тацита). За тим одломке из црквене хришћанске књижевности, из талијанске (Данта и Петрарку, Бокачија, Савонаролу, Макијаваља, Таса); из француске књижевности износи нам философију и њезин развитак у Француза, из енглеске књижевности износи нам: Шекспира, Милтна и т. д. — Даничић у својој критици замера Петрановићу, „чије је име добро познато у нашој књижевности", што су чланци његови из његове историје опште књижевности штампани у „Огледалу", јер вели да такови чланци нису за периодске листове.

Јак сарадник Светићева „Огледала" беше као што споменусмо и Јоксим Новић са знаменитим својим чланцима о „Српским народним песмама". Али са другим својим чланцима, који се тичу правописа и у ком је изневерио своје досадање начело у правопису српском, изазвао је Новић противнике, млађе коло, које је устало у обрану Вукова правописа. Полемику ту имао је Новић с Миклошићевим тада учеником Ј. Живановићем (Даница 1864. год.)

У „Огледалу" ћемо наћи још неких прилога за историју српскога народа политичку и књижевну и других ситнијих ствари.

II.

„Устанакъ србскіи подь црнымь Ђорђемь" (прве три године).

Ово дело Светнћево засеца у историјску радњу. О историјском раду Светнћеву различито се судило, и повољно и неповољно. Ми смо већ рекли како је тешко узнети се писцу са субјективношћу, која му приличи за писање дѣла те струке, особито кад описује догађаје свога времена. У том су неки и ударили на Светнћа пребацујући му, како се он н. пр. у свом „Дневнику“ не опомиње ниједнога добра да је учинио кнез Милош Србији. Светнћ опет осуђује писање оних, који пишу о Милошу истичући само његове велике заслуге за добро Србије. Из овога се јасно види у каквим се приликама тада писала историја она доба Србије. Светнћ у предговору „Устанка српског под Карађорђем“ казује, како је живо желео „да се дела србска истинито повесницом осветле и потомству предаду“. У ту сврху, вели, скупљао је све оно, што је српска дела осветлити могло; бележио је казивања важних очевидаца, који су у радњи народној били.

Хаџић је имао код себе много писмених података Карађорђева и Милошева времена. Имао је, као што вели, „известија“ најважнијих Срба онога времена: Проте Матије Ненадовића, Луке Лазаревића, Петра Јокића (првог буљугбаше и суседа Карађорђева из Тополе), Јанићија Ђурића (секретара Карађорђева), Милутина Петровића (брата ајдук Вељка), Лазара Теодоровића, који је био писар код Јакова Ненадовића а доцније био секретар кнеза Милоша, Јелене, жене Карађорђеве и других. Поред тога писао је свој „Дневник“ за девет година свога бављења у Србији. Из тога материјала узгред је већ писао и штампао по нешто у Голубици, књ. III.: Бој на Мишару, у књ. V.: Ратовање Срба са Турцима Бошњацима у год. 1805. и 1806., живот Карађорђев у Давидовићевој Историји 1846. год., живот Димитрија Давидовића, у његовој историји 1846. год. и живот Алексе Ненадовића.

Кад је год. 1849. Нови Сад страдао, уништени су и многи ови извори, али је, вели, ипак нешто и

преостало, а јак материјал добио је од Лазе Арсенијевића (Бата Лаке), који је исто тако купио податке за историју из времена Карађорђева. Тако је пошло за руком Јовану Хаџићу да је у овој књизи могао описати прве три године устанка Карађорђева.

Кад се оваковн подаци купе за доба, које хоће писац да опише, онда је дакако и ово дело могло бити леп извор потоњем нараштају за писање историје Србије особито ако су објективно ови подаци изнесени.

Али је и ова историјска радња Хаџићева морала проћи познату критику, која је замерала Хаџићу, што своје дело није објективно написао, исто онако, као што је Хаџић опет критиковао преведену с франц. на немачки књигу: „Serbien's Freiheitskrieg und Milosch von Ch. v. Sor, Leipzig 1845". О историјским фрагментарним радовима у „Голубици" изишла је повољна критика 1847. у 7. свесци књижевног листа: Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft", где се каже за Хаџића, како се спрема да напише историју Србије од 1804. год. па све до оних дана, т. ј. до педесетих година. У том чланку надају се и очекују од Хаџића да ће он у свом писању бити објективан, и да не ће ни у чију корист писати историјску радњу, кроз коју мора провејавати објективност од почетка до свршетка, али коју на жалост не виде у тадањем писању дела те струке у Срба.

Не желимо ни најмање упуштати се у такова питање које припада стручњацима и беспристраним испитачима ове драгоцене грађе, али и о овом делу Хаџићеву, као и о раду његових противника у овој врсти књижевнога рада, можемо само толико рећи, да и једна и друга страна добро долази потоњем објективном писцу историје овога времена и да ће црпсти из целе грађе оно, што му диктује разборитост и озбиљност у тражењу истине. Рад и једне и друге странке, и оне која пише историју устанка под Милошем, и оне која пише историју устанка под Кара-

ђорђем исто тако је на добро науци, као што је на добро српскога народа у Србији рад Милоша и Карађорђа.

III.

„Духъ народа србскогъ“ (Карловци 1858. год.) Из предговора овој књизи дознајемо, који су мотиви покренули Светића на овај посао.

Као што сам натпис тој књизи показује, желео је Светић овим делом изнети карактеристику српскога народа, приказати га по главним особинама његовим, који се у опће узимају за обележавање једнога народа. До тога после довео га је позив кнеза Милоша 1837. год. у Србију, где је остао девет година пишући законе за Србију. За такав посао, као што сам вели, потребно је било да што боље проучи живот онога народа, којему он пише законе. С тога је тежио, да што боље позна српски народ од почетка његова живота па све до времена у ком се затекао тај народ, за који он саставља законе. Морао је упознати природу, карактер и у опће сам дух народни. А сад пустимо самога писца овога дела, да из његових речи познамо патриотске мотиве, који су га на ово дело покренули.

Познавање духа потребно је сваком народу, јер „који народ себе не познаје, тај не може ни о срећи својој промишљати, нити се за опстанак, трајање и напредак живота свога, како ваља, старати. Познавање духа народнога јесте извор и основ среће народне. Само се овом срећом прави пут наћи, само се на овоме за будућност зидати може. Ово је кажипут сваком добром устројству, сваком закону и правилу. Ово је глас опомињући и упућујући Генија народнога, коме ваља поклањати ухо, ако смо своме добру ради и ако не ћемо да нас ждрело судбине пре времена прогута и у гроб мртвила спусти. . . .“

Развијајући и даље Светић своје мисли у предговору, које га обележавају као великог патриоту, који будно прати судбину политичке и културне прошлости свога народа, отпочиње на послетку и саму радњу за коју се дакако иште много знања и великога труда. На овакав посао подстицао је исти овакав патриотизам и исти оваковн мотиви великога словенског учењака, Павла Ј. Шафарика, кад је заплвао у све оне радове, којима је хтео и сам проучити а и друге упознати са културном и политичком прошлошћу словенских народа.

У ту сврху испитује и износи нам Јован Хаџић: I. „Искон јужних Словена, Србаља и Хрвата долазак и њихово сместиште. За тим пише II. о вери, језику и писмености Срба и Хрвата. У III. делу износи живот државни и у IV. делу: „Строј и судбину“.

У целом овом раду види се да је писцу познат био рад Павла Ј. Шафарика, али штета да се удаљивао од њега, јер удаљујући се од њега и од других извора, да сам што ново пронађе, и као своје изнесе (што се види и из предговора), ударио је странпутицом. Таковпх места могли би доста овде изнети, али није потребно нешто данас доказивати, што је давно већ доказано и научно расправљено. Овде ћемо само истаћи то, да су Хаџићу били познати извори за познавање и проучавање прошлости словенских народа па и српског. Познат му је био донекле извор за историју српскога народа; знао је и проучио Душанов „Законик“ тим пре, што му је тај био најпрече врело из кога ће црпсти грађу за „Законик“ у Србији. Само то познавање, како рекосмо, није употребио онако, како је то могао употребити човек, који је пратио сваку књижевну појаву у свом народу.

Учени Рус, Иван И. Срезневски, написао је свој суд о овом делу Хаџићеву још 1858. год. Срезневскога мисли донесоше 1858. год. „Извѣстія императорской Академіи наукъ по отдѣленію русскаго языка и словесности“. Суд свој завршује Срезневски тим

да жали, што име књизи једва одговара садржини њезиној. Не налази у њој „етнографско иследовање нити политичко размишљање, но су само у опште прикупљене промене обичног стања и образованости (па и језика) у српском народу и између етнографских питања дотакнута су само нека. Политички правац у мислима врло је вештачки прикривен. У књизи је најважније оно разјашњавање промена о државном уређењу међу Србима, нарочито у старо време; само је жалост, што је писац о тој ствари много мање појединости навео, но што би се могло очекивати од његова познавања споменика и савременог стања народног. Најслабије су стране у књизи тумачење оних сведочанства од старине и фактова, који се тичу старинског српског језика“. Ако и јест Хаџић много читао, ако и јест у неколико познат са савременим археолошким и филолошким испитивањем, ипак жали Срезневски, да у овој Светићевој радњи не налази довољно археолошке и филолошке спреме.

Али поред овакова суда о Светићеву „Духу народа србског“ пише Срезневски за Хаџића и признаје да је он одавна на првом месту међу српским писцима. У своје време су, вели Срезневски, Хаџића јако уважавали као човека учена, а особито као добра правника, а још се и раније прочуо као човек моралист. Покрај тога ценили га и за одлична зналца у српском језику, које ће рећи, за одлична стилисту. Што се тиче овога последњег, вели Срезневски, опште уважење према М. Светићу није случајна ствар. Он је доиста знао богатство свога народнога језика и умео се користити њиме према потреби народног укуса и према потраживању образованости. Он није хтео ни по што да занемари народну фразеологију, као што су чинили многи његови савременици, али се у исти мах није хтео да ограничи ни на оно, што је само од народа научио. Био је вешт, да схвати и потребе образованије класе, која је волела она привиђења вештачког књижевног језика, схватио је тајну, како ваља примирити

супротне потребе, а схватио је уједно и задатак, који је њему као писцу положење ствари задавало у обзиру на ствари, о којима се могло писати, да би се задовољила већина читалаца. Па све то чим је могло другим уродити, до општим уважењем, још већма за то, што је он био на послу и што није било других таких писаца. . . . . . .“

Тако мисли И. Срезневски о Хаџићу, као књижевнику у опште, тако схваћа ето учени Срезневски појаву Јована Хаџића у српској књижевности.

Са овим судом Срезневскога завршујемо и ми ову своју радњу, у којој смо желели што прегледније изнети слику књижевнога рада Јована Хаџића, једног од првих и најранијих песника уметника у Срба. Његова песма беше задахнута песмом народном, која је утицала на књижевни језик свих књижевних радова његових.

Остаје нам још да рекнемо коју и о правопису његову, и да се упитамо, зашто је Хаџић бранио етимолошки правопис против еуфонскога и тиме постао најжешћи противник Вукова правописа?

Познато је данас да је Светић био глава противника Вукова правописа. Тај жестоки бој с Вуком трајао је пуних десет година. Отпочео је 1837. са Светићевим „Ситницама Језикословним“ а свршио се са Даничићевим „Ратом за српски језик и правопис“ 1847. год.

Павле Јосиф Шафарик, велики познавалац тадањих књижевних и савремених прилика пише у својој историји књижевности (1826. год.) о увођењу народног језика у књижевност овако:

„Ein zweites, ungleich wichtigeres Missverhältniss entwickelte sich seit Dosithej Obradović, vorzüglich aber seit den letzten literärischen Unternehmungen der beiden serbischen Volksschriftsteller, Dem. Davidović und Wuk

Stephanowić, die den Grundsatz „man müsse schreiben, wie man spricht“, theoretisch und praktisch verfechtend, die gem eine Landesmundart an die Stelle der bisher üblichen kirchenslawischen, od. slawoserbischen, zur Ehre der Schriftsprache erheben wollten. Denn bald bildete sich eine Gegenpartei, welche sich verpflichtet glaubte dem umsichgreifenden Entslawisiren des Schriftthums, als einer nachtheilbringenden Neuerung einen Damm entgegen zu setzen. . . .“

Један признати српски филолог говорећи о тој жестокој полемици рекао је ово: „Између свију навода, којима се служила Светићева партаја, највише јој је отварала пута међу читаоцима вика на јоту, свезана са средњовековним борбама с католиштвом. . . . . Противници су вазда корили Вука да он ради за римску пропаганду, да увођењем јоте „забацује све старословенско“, али смо се ми до данас могли довољно уверити како је то све без основа“.

На другом месту, пишући о М. Светићу, исти српски филолог вели ово: „У борби својој употребио је све разлоге, којима се служила Вуку противна странка, бранећи се по примеру дотадањих писаца и обичаја светом старином, формализмом заједнице са Словенима а нарочито с Русима. . . .“

Ми не ћемо овде говорити о филолошком, а још мање о лингвистичком знању М. Светића, који је морао узмаћи испред Даничића, али не можемо, а да и овом приликом не меримо Светићеве мисли о правопису мерилом не садањим, него мерилом оних прилика у којима се затекао, и које су њега, великога пријатеља народнога језика, ипак повукле, да је у том народном језику бранио правопис етимолошки и онај, који потиче из „славеносербског“ књижевног доба.

На Вука се дигло свештенство, особито више свештенство, митрополит и епископи, а за овима и остало свештенство и тадањи српски књижевници. А кад се такови противници дигоше, упитајмо се и овом

приликом, зашто се бојаше ти противници Вукових реформа и страховаше за православље?

На то нам питање одговара прошлост, која не беше тако давна, када се српска овострана јерархија јуначки борила за ћирилицу против латинице и против државне власти, која је хтела истиснути ћирилицу и у српске школе унети латиницу. То доба не беше тако давно и оно је живо могло остати у памети и оној генерацији, којој је припадао и наш књижевник.

Навала са унијаћењем и од државне и од црквене римокатоличке власти никад није престајала и српски народ са својим црквеним поглавицама увек је морао бити будан и спреман да се свим силама одупре унијаћењу. Услед тога презали су они од свакога корака противника српске цркве, па и од онога, када је 1779. краљевским решењем заповеђено управи српских нар. школа, да се у школским књигама ћирилица замени латиницом. Тако исто решење послато је и 1781. г. епископу темишварском и администратору карловачке митрополије Мојсију Путнику, који је 26. нов. исте године умолио владара да поштеди српски народ са тако немилим захтевима. И идуће год. 1782. је школска комисија под председништвом загребачког бискупа Мандића закључила да се латиница унесе у књиге српских и румунских народних школа изузимајући катхизиса. Та борба је настављена 1784. кад је изишло опет исто тако решење, али пооштрено. Услед тога разаслао је ову наредбу митрополит свима тадањим епископима да се посаветују, шта да се ради у овој невољи. Сви тадањи епископи као један устану са својим конзисторијама против латинице и моле митрополита да мушки устраје у тој мучној борби. Сентандрејски епископ Софроније Кириловић завршује свој акт са речма: „Пошто је нашем народу привилегијама свагда слободно било служити се славенским језиком, а ова нова измена иде на штету црквеног језика, то је потребно да се остане при досадањој употреби славенскога језика и писма, јер би у народу нашем

тим настале велике смутње и опасност, која би велике неприлике могла нанети општем стању. . . .“

Тако је митрополит Мојсије Путник послао 9. новембра 1784. молбу самом цару и краљу, да се за децу у српским народним школама пишу и штампају књиге таковим језиком и писменима, која су деветстотина година живела у цркви и вери православној, да се дакле одустане од латинице. Услед те представке одустало се али не дефинитивно од увођења латинице у срп. нар. школе.

На утврђењу ћирилице у срп. нар. школама радио је и Темишварски сабор 1790. Та борба није престала јер је државна власт и даље на том радила да се преиначују књиге у срп. народним школама. У почетку овога века тај је посао настављен. Тако н. пр. 1833. год. пише Славонскосремка Генералкоманда „Дворском Ратном Савету да се не може изменити буквар за децу православне вероисповести, јер је намењен учењу вероисповедног и црквеног језика, али да су иначе друге школске књиге написане живим илирским говором, а латинским писменима. Петроварадинска Генералкоманда издала је својим кумпанијама наредбу да се деца у основним школама обучавају „уз илирски језик и славонским језиком с латиницом“. Таквих наредаба било је много а с њима ишло увек на једно да се латиница што више уноси у српске нар. школе, а на штету ћирилице. Је ли онда чудо, ако српско свештенство и противници Вукови устадоше на њ’ само због једног „латинског“ слова, због једне ј о т е. Како би била примљена у оно доба и она „Даничићева критика на буквар од 1853., када он рече, како Срби треба да имају буквар, којим ће се научити читати њихова деца све књиге, које се у срп. народу пишу народним језиком, а биле те књиге латиницом или ћирилицом. Том приликом говорећи о нар. језику, и како тај треба писати, а ударајући дотадањи правопис, вели Даничић: „Што ће дакле већма за ово зло Срби који су пријатељи народу своjему кривити своје људе,

који су им до скора школама управљали, то ће већма бити захвални влади на добру, које је хтјела учинити новијем букваром пошто се управо Бог смиловао и власт јој над српским школама умножи. . . .“ Тако пише Даничић, који се зарадовао народном језику у срп. школ. књизи, када уђе у њу место словенског и славеносрпског језика. Али влада је имала и данас има други рачун, јер хотећи народни језик место словенског, хоће она и латиницу, место словенске азбуке, за коју се толико борише наше цркв. власти. Борба та, као што видесмо, беше оправдана, јер влади не беше стало до језика, него до писма, а ту главни подстрекачи беху противници српске цркве, који су и у том питању налазили за своју пропаганду користи и мислише, да су један корак ближе постизању сврхе своје. Додамо ли још и велико пријатељство Копитара с Вуком, као учитеља Вукова, тада је још јаснија она борба противника Вукових против јоте. Додамо ли још с друге стране и то, да је епископ бачки Гедеон Петровић, који је живео у добу оне жестоке борбе јерархије с државном влашћу због латинице, и који је био рођени ујак Јов. Хаџићу, њега школовао од малена па све до свршених наука; тада нам је јаснија слика оне борбе Хаџићеве с Вуком. Али тај противнички дух према Вуку није увек дисао у човеку, који је пратио науку, који је ишао увек за оним што је боље и напредније за српску просвету и образовање. Том је најлепши доказ, што је наш књижевник као патрон, негдањи и пријатељ Вуков, а по том противник његових реформа, ипак 1866. год. с јесени пристао, да се у срп. вел. гимназији новосадској предаје српски језик по Даничићу и Вуку, а старословенски по Миклошићу.

Завршујући овим и о тој чувеној борби у срп. књижевности, коју је имао Хаџић с Вуком, и која се и данас хоће да пресуђује по садањим, а не по тадањим приликама, не можемо а да не признамо њој и корист, коју је она могла пружити у науци о срп. језику.

Колико је она с једне стране задржавала можда напредак у изучавању срп. језика на нивоу тадање словенске лингвистике, толико је она зацело томе и покретач била, јер, да се послужимо и овом приликом речма великог Словенина, Павла Јосифа Шафарика, „So entstand eine Erhitzung der Gemüther, die zwar auf der einen Seite nicht ohne gute Folgen geblieben ist, indem sie einen literärischen Streit verursachte, der den Fleiss mehrerer unserer geachtesten Gelehrten auf die tiefere Erforschung der kirchenslawischen Mundart, ihres Ursprungs und Verhältnisses zu der jetzigen serbischen und den übrigen Slawinen, hinlenckte. . .“

VI.

ЈОВАН ХАЏИЋ

од

Милана Савића

А сад да видимо, ко је и какав је иначе био човек, који је толико радио, који се неуморно трудио да учини своју дужност према народу српском.

Јован Хаџић родио се у Сомбору лицем на Малу Госпојину (8. септ.) 1799.[1]) Оца, који је био трговац, изгубио је рано, но срећан му удес даде у ујаку, Гедеону Петровићу, епископу бачком, очинског стараоца. Основне је школе изучио у Сомбору и Оџацима, гимназију у Карловцима, философију у Пожуну а свагда као први ђак. Две године права свршио је на пештанском, две године на бечком свеучилишту, и то с одличним успехом. Године 1826., кад је основао нашу Матицу Српску, положи у Пешти докторат права, у Пожуну адвокатску цензуру и у Бечу адвокатски испит за Војну Крајину. 1827. настани се у Новом Саду и отпочне адвокатску праксу. 1830. постане управник новосадске гимназије и фискал конзисторије бачке, 1834. сенатор новосадски, 1840. патрон гимна-

---

[1]) Види за све податке „Стражилово“ од год. 1886: „Автобиографија Јована Хаџића-Светића“.

зије. 1844. присединк сремске жупаније. 1846. први председник новосадске Српске Читаонице.

1837. оде на позив кнеза Милоша Обреновића у Србију, да састави Устав и Законик. На послу је том с прекидањем радио девет година. За то му је време понуђено и попечитељство (министарство) правде и просвете, но он се тога не хтеде примити. 1842. постане дописни члан „Друштва Српске Словесности.

На нашим народно-црквеним Саборима био је пет пута, 1842, 1848, 1861, 1864 и 1865, а свагда као изасланик српске православне црквене општине новосадске, а као посланик вароши Новог Сада био је 1847. на мађарској „Дијети у Пожуну. Кад се 1848. установи мађарско министарство, позову га у два маха за министарског саветника у министарство правде, но он се тога не хтеде примити. Тако се исто не хтеде примити, кад су му, одмах после покрета, понудили привремено градско начеоништво у Новом Саду, затим врховно школско надзорништво и најпосле царско комесарство за доњу Бачку. Кад је пак свршетком 1849. био у Бечу, мораде се примити организације судова у Војводству, те се тога ради пресели у Темишвар. Но видећи, као што са̄м вели, да се са Србима не поступа као што би у реду било, даде већ 1850. оставку на чланству комисије. Оставку му горе не приме и наименују га за председника Обласног Суда у Новом Саду. Као такав ступи 1854. у мир. Кад је пак 1861. настало уставно доба у Угарској, постаде Хаџић краљевски комесар у Новом Саду.

Оженио се 28. октобра 1829. с Маријом Десанчићевом из Новог Сада, с којом је четрдесет година у узор-браку провео. Бог им је благословио свезу с једанаест деце, али је одхранио само три кћери.

Умро је 22. априла 1869. и сахрањен је у св. Јовановској порти, где му је удовица подигла леп споменик.

9*

По нарави је Хаџић-Светић био миран и благ. Но где је био уверен, да је у пра́ву, и кад је то право требало бранити, ту се он за праведну ствар с највећом одлучношћу и са свим средствима богата му знања до крајности заузимао. Над свим пак његовим потребама и личним тежњама, над породичним миром, над домаћом удобношћу и над свим сјајним изгледима био му је и остао му је напредак и бољитак народа српског. Ми́ смо имали ево прилике видети, шта је све радио и урадио у то име, па смо такође видели, да је све то чинио из чистог родољубља, запостављајући сваку личну па и понуђену корист, ако је та дошла и у најмањи сукоб с његовим моралним назорима и с народним благостањем. Па не само то, он је у служби народној, поред све многобројне породице, и од свог приватног иметка много и много жртвовао. Да и не споменемо прилоге на све наше народне установе, доста је, кад наведемо, да је многог и многог младог Србина потпомагао, те му тако дао прилике, да с временом на свој начин буде народу српском од користи. Од тих младих људи спомињемо два врсна сина српска: Ђуру Даничића и Светозара Милетића.

И на том чину треба да је народ српски захвалан Јовану Хаџићу-Светићу, јер је баш његова заслуга, што су се ти људи подигли до самосталности. У породици Хаџићевој чувају се писма и Милетићева и Даничићева. Та су писма пуна нежности, искрености, поштовања, и писана су, дакако, у јеку Хаџићева старања и заузимања за њих.

У Новом Саду је кућа Хаџићева била отворена сваком честитом Србину. Гостољубље му је било познато а тако исто и отмен тон забављања у њега. Љубазност домаћице и деце, занимљиви и поучни разговори с домаћином, који се даном приликом радо и нашалио, остадоше сваком у пријатној успомени. Заиста, Хаџићева је кућа била скровиште књижевности и образованости, пристојног и отменог забављања, племенитости и добре воље. А таква му је кућа били

и у Београду. У једном доцнијем писму својој жени (8. новембра 1854.), која је онда била у Сомбору код удате кћери, спомиње он и београдске прилике надовезујући на извештај о посети владике Платона, који је оног вечера у Хаџићевој кући играо томболе: „Ово сам Ти написао, да знаш, шта се код нас збива. Ја знам, да то за Тебе, која си са мном онакових девет година у Београду проживила, каквих не ће скоро Српски свет видети, не ће бити важно; али шта ћу, кад ништа важнијег немам. Да! И сама ћеш помислити: Где је оно време, кад је наша кућа била средиште, где су се књажеви, попечитељи, митрополит и епископи, саветници и старешине Српске кретали, помоћи и савета тражећи за благо и напредак рода и отачаства Српског! Ох! Онда било, сад се спомињало. Онда је било — Mit tausend Masten — а сад хоће скоро да буде: Still auf gerettetem Both . . . А знаш, Марија, кад смо се из Београда овамо вратили, како Ти је тешко било слушати, о чему се овде људи разговарају и о чему бригу воде“.

Он никад није говорио тек само да нешто каже; његова је реч и важила. Кад је говорио, говорио је мирно и складно, па и онда, кад се дотакао какве дезилузије, каквог разочарења. Био је неисцрпив у причама из живота наших старијих знаменитих људи, и кад је такве прилике својим хумором зачинио, онда се није гледало на сахат, да ли је већ време устати и опростити се. Своје савете није наметао ником; али ко му је дошао ради утехе и помоћи, није дошао узалуд. А све је то ишло благо и тихо, као што се од правог господина и не да друкчије замислити.

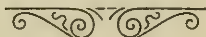
Рекосмо, да се за оно, о чему је био уверен да је добро и поштено, могао заузети до крајности. Је ли дошло до сукоба — он није никад ником остао дужан, те је и разлозима и сатиром враћао мило за драго. Но како је умео стати на ноге и одшалити шалу, тако је исто умео и опростити: карактерна црта праве племенитости.

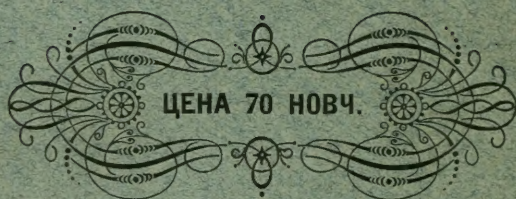
А баш тој Светићевој одлучности и сталности, том заузимању и непопуштању до крајности, има народ српски да захвали многи успех: одржање Матице Српске одмах после оснивања јој; очување српске гимназије новосадске; одбрану наше црквене автономије; Устав и Законик за Србију.

Да није било у њега одлучности, сталности и воље за борбу, ко зна како би било с многом нашом установом, која данас, Богу хвала! и цвета и напредује.

Поклонимо се дакле сени и успомени таквог човека, који је на свакој грани српског културног живота оставио најлепше трагове свога знања, рада и поштења, и који је, нада све, основао Матицу Српску, у којој се, према скромним нашим силама, негује и чува просвета српска.

Слава великом српском родољубу! Слава неуморном и заслужном трудбенику! Слава оснивачу Матице Српске! Слава Јовану Хаџићу-Светићу!

ЦЕНА 70 НОВЧ.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 28 06 14 016 8